

ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

імені В.Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»

Випуск 32

Заснована 1993 року

**Харків
2017**

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням у галузі політичних наук (Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 18 від 22.12.2017 р.)

Редакційна колегія: **Фісун О. А.** – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології ХНУ імені В.Н. Каразіна (відповідальний редактор); **Гейл Г.** – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (Вашингтон, США); **Денисенко І. Д.** – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ імені Г.С. Сковороди; **Дерлугьян Г. М.** – професор Нью-Йоркського університету (США); **Журженко Т. Ю.** – Інститут наук про людину у Відні (Австрія); **Завершинський К. Ф.** – докт. політ. наук, професор Санкт-Петербурзького університету (Російська Федерація); **Зегерт Д.** – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія); **Зеленько Г. І.** – докт. політ. наук, професор, провідний наук. співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України; **Карпенко І. В.** – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри теоретичної та практичної філософії, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Круглашов А. М.** – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; **Півнева Л. М.** – докт. політ. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Розумний М. М.** – докт. політ. наук, зав. відділу політичних стратегій НІСД (м.Київ); **Романюк А. С.** – докт. політ. наук, професор каф. політології Львівського національного університету імені Івана Франка; **Рубанов В.В.** – доктор політичних наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Сазонов М. І.** – академік АПН України, докт. філос. наук, Заслужений професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Панченко Т.В.** – доктор політичних наук, доцент ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Шаповаленко М.В.** – доктор політичних наук, доцент ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Целуйко В. О.** – канд. політ. наук, доцент кафедри політології ХНУ імені В.Н.Каразіна (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21570 – 11470Р від 21.08.2015

© Харківський національний університет
імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2017

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ

Romanuk O. I. When is Postcommunism Over?	5
Шаповаленко М.В. Кризові явища політичної системи	9
Комарова Т.Г. Людина і політика в інформаційну епоху	13
Валесян С.В. Проблема центру та периферії в історичному капіталізмі: світ-системний аналіз	19
Шумський Л. М. Політичні погляди К. Шмітта в контексті побудови сучасної правової держави	22
Попков Д.О. Неоднорідність як атрибут сучасного суспільства	27
Мухамедієв В. Є. Проблематика дієвого суверенітету: дія та утримання від дії	35

ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Біденко Ю.М. Публічні консультації як інструмент впливу громадянського суспільства на формування політики	41
Lytvyn O. International Means of Post-conflict Settlement: the Experience of Bosnia And Herzegovina	48
Сутула О.А. Типологічні особливості партійних систем	53
Зінченко М. В. Причини та наслідки зміни виборчих систем в Україні	57
Гринь І.О. Формування антикорупційної системи: українська специфіка	62
Harb Mustafa Understanding Political Islam Movements	69
Довбня О.М. Залежність якості української політичної еліти від ступеня розвитку громадянського суспільства	72
Младьонова О.Д. Маніпулювання суспільною свідомістю як технологія ведення інформаційної війни	79

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Tseluyko M. Evolution of Strategy and Methods of Terrorist Activity in the European Countries	83
--	----

Запорожченко Р.О. Тактична складова зовнішньої політики сучасних держав у системі глобального управління	89
Целуйко В.О. Роль великих міст в сучасних збройних конфліктах. Частина 1.	97
Гарбар О. О. Визначення поняття «національні інтереси» та чинники їх формування	103
Зерницький Р.В. Євроінтеграційний потенціал громадських об'єднань в Україні	108
Набока А.В. Гібридна війна як елемент формування нової геополітичної реальності	116
Іванова Н.С. Публічна дипломатія як ефективний механізм зовнішньої політики держави	121
Варич Д.Ю. Геополітичний, історичний, ментальний фактори дієздатності держав: спроба аналізу	126

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ

УДК321.64:316.422+321.7

Romanyuk O.
Kharkiv State Academy of Culture

WHEN IS POSTCOMMUNISM OVER?

In this article, the problem of postcommunism time limits is considered. The author, treating postcommunism as a transition period from the left-totalitarian model of social organization to a new one concludes that it is over in those countries where the communist regimes collapsed at the turn of 1980-1990 years. Although various postcommunist countries have acquired different parameters of their political, economic, socio-cultural systems, a new noncommunist quality of social relations has already established itself.

Keywords: postcommunism, transitional society, social system, political regime, democracy, authoritarianism, totalitarianism.

Романюк О. І.

КОЛИ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ПОСТКОМУНІЗМ?

Розглядається проблема часових меж посткомунізму. Трактуючи посткомунізм як період переходу від ліво-тоталітарної соціальної моделі до нової якості суспільного організму, автор робить висновок про його закінчення для тих країн, де комуністичні режими зазнали краху на межі 1980-1990 років. Хоча різні посткомуністичні країни набули відмінних параметрів своїх політичних, економічних та соціокультурних систем, проте нова не комуністична якість суспільних відносин вже встигла усталитися.

Ключові слова: посткомунізм, перехідне суспільство, суспільна система, політичний режим, демократія, авторитаризм, тоталітаризм.

Романюк А. И.

КОГДА ЗАКАНЧИВАЕТСЯ ПОСТКОМУНИЗМ?

Рассматривается проблема временных границ посткоммунизма. Трактую посткоммунизм как период перехода от лево-тоталитарной модели к новому качеству общественного организма, автор делает вывод об его окончании для тех стран, где коммунистические режимы рухнули на грани 1980-1990 годов. Хотя разные посткоммунистические страны приобрели различные параметры своих политических, экономических и социокультурных систем, однако новое некоммунистическое качество общественных отношений уже успело упрочиться.

Ключевые слова: посткоммунизм, переходное общество, общественная система, политический режим, демократия, авторитаризм, тоталитаризм.

A notable trend of political science literature of recent years is a significant reduction in publications on postcommunist issues. Such a trend may indirectly indicate that the process of postcommunist transformation is over or almost over, at least in those countries where communist regimes fell at the turn of the 1980s and 1990s. However, this assumption requires confirmation by theoretical studies and empirical indicators. Although currently there are many scientific papers on postcommunism, but the question about the limits of its social and political phenomenon is still quite problematic. This article attempts at giving a scientifically substantiated analysis of the completion of the postcommunist period.

1. What is postcommunism?

The word «post-communism» literally means «after communism». Accordingly, postcommunism usually means a *specific period of social development after communism*. However, this understanding of postcommunism provides no qualitative nature of this period. Polish political scientist Andrzej Richard notes that the concept of postcommunism «means a system, not yet fully formed, it is not determined, and therefore the emphasis is on the fact that this system arose from another definite one» [1, s. 468].

As any period with the preposition «post», postcommunism is a transitional period of social development, which changes the quality of the social system. The understanding of the transitional nature requires an analysis of the essence of its starting and final positions. The movement from the initial position to the final one is defined as transition or transformation. Although the political science literature there are attempts to contrast the concepts of «transition» and «transformation» [2, c. 47], but in fact they describe the same process, but from different positions. The concept of transition – from a position of determining its starting and final quality points (transition from point A to point B); the concept of transformation – from the standpoint of quality changes that occur in the process of transition (quality A is transformed into quality B) [3].

At the starting position of postcommunist transformations are systems, the quality of which is conditioned by the more or less long functioning of the previous communist regimes. The indicator of the beginning of a postcommunist transformation is the loss power

by the Communist Party, or at least a monopoly on its realization [2, c. 44; 4, c. 73]. The final position of postcommunism is be they acquisition of new (non-communist) quality by social system. In this context, bow ever, a question arises as to quality of the social system can be considered «non-communist» and what can indicate that it has acquired such quality.

2. The ways of postcommunist transformations (theoretical aspect)

According to the transitional paradigm the desired end point of political transitions in the modern world is liberal democracy [5]. But these transition processes don't always reach that point. In the literature based on the transitional paradigm, such as in Samuel Huntington [6, p. 40-46], two directions of transitive process are analyzed – from authoritarianism to democracy and, conversely, from democracy to authoritarianism. However, the transitional paradigm had been developed on basis of studies of successful and unsuccessful transition to democracy from authoritarian regimes. The analysis of postcommunist transformation requires the inclusion of a third position – totalitarianism. On the scale of political regimes, totalitarianism and democracy occupy extreme positions, because their political, economic and socio-cultural characteristics are diametrically opposed to each other. Authoritarianism is placed between totalitarianism and democracy because by the characteristics features of the political sphere it is closer to totalitarianism, and by the characteristics of non-political areas it is closer to democracy. As I mentioned in one of my earlier works, this disposition presupposes not two but three variants of regime changes: 1) direct transition from totalitarianism to democracy; 2) transition from totalitarianism to authoritarianism; 3) transition from one form of totalitarianism to another [4, c. 74-77].

3. The results of postcommunist transformations (practical aspect)

The time elapsed after the start of postcommunist transformations confirmed the correctness of my hypothesis. The transitions in the postcommunist area did occur in three directions, but at different speeds and consistency. According to a monitoring by Freedom House, the quality of postcommunist political systems by the early of 2017 could be characterized by the following table (tab. 1).

Table 1

Political systems of postcommunist countries [7; 8]

Democracies				Hybrid regimes	Authoritarian regimes	
Electoral	Liberal	Consolidated	Semi-Consolidated		Semi-Consolidated	Consolidated
20	13	7	6	7	1	8

Notes: 1. The number of electoral and liberal democracies is based on Freedom in the World 2017.

Liberal democracies are the systems of the on the list of electoral democracies and having the status of «Free countries».

2. The number of consolidated and semi-consolidated democracies, hybrid regimes, and semi-consolidated and consolidated authoritarian regimes is based on Nations in Transit 2017, but this study does not take Mongolia into account.

The best results of postcommunist transformations have been achieved by seven countries – Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, Slovenia and the Czech Republic. In these countries, the economic and political reforms have been carried out, as a result of which for two decades they have gained the status of countries with a market economy, and their political regimes have enjoyed the quality of not only liberal democracies, but consolidated ones. Since these countries have radically transformed their economic and political systems, the end of the postcommunist period is beyond doubt for them.

Bulgaria, Romania, Serbia, Hungary, Croatia have somewhat worse results. They are also countries with a market economy and liberal-democratic regimes, but these regimes are semi-consolidated. To this group also belongs Mongolia though included in the Nation in Transit program. However, consolidation of the political regime is not the main indicator of the end of the transition period. Deconsolidation can take place in relatively stable systems as a result of an aggravation of relations between leading political forces or an increase in dissatisfaction with the government by the public, or a breach of public contract by the authorities. The political regimes in Hungary (1994–2013) and Bulgaria (2004–2007) were also defined as consolidated, but an aggravation of intra-political relations turned them into semi-consolidated ones.

The advancement in the process of postcommunist development in Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan is quite different. Michael McFaul envisaged the possibility of the transition of postcommunist countries not to democracy, but to a new form of dictatorship as far as fifteen years ago [9]. According to Freedom House, the political regimes of these countries have acquired the

characteristics of consolidated authoritarianism. Political power is concentrated in the hands of one person or a small group of people, the rights and freedoms of citizens are substantially restricted, is managed by of society widespread violence, there is no electoral mechanism of inheritance of power. However, significant changes have taken place in the economic sphere – the institution of private property has been legalized, business structures have arisen, elements of market regulation have been put into practice. Describing the processes of postcommunist transformations in this group of countries, Oleg Havrylyshyn remarks that «in a practical sense, it is sad to say that they have been «completed» so far, because these countries have been trapped in the oligarchic-autocratic regime of partial capitalism and are far from developed democracy» [10, p. 255]. At the same time, one can distinguish two subtypes of socio-political systems in this group.

The first is the countries the economy is dominated by private sector, although the close link between big business and the ruling elite deforms market relations. These include Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. In these countries, postcommunist transformations end with the creation of classical authoritarian systems. In early transitologic works, the transition to authoritarian regimes was seen as a negative result of transitory processes, which was caused by a dichotomous understanding of their direction. By inertia, such opinion embraced postcommunist transformations as well. However, under postcommunism, such a perception of transition to authoritarianism does not seem to be correct. If we compare the new (authoritarian) one with the previous (totalitarian) state, we must conclude that the transition from totalitarianism to authoritarianism is a certain positive step in the development of socio-political system, since authoritarian regimes ensure society much more

freedom than totalitarianism. Although expanding boundaries of freedom is limited to the transition from totalitarianism to authoritarianism, and that applies to more non-political spheres of social life, such expansion immanently causes structural preconditions for a future (in perspective) movement towards democracy.

The second one is the countries the economy of which is dominated by the state sector, and the government strictly regulates economic relations. These include Belarus, Russia and Turkmenistan. In these countries, state-monopoly capitalism was created, and elements of market relations exist only on the level of small-scale production. These countries have achieved the lowest results in the process of postcommunist transformation. Socio-political systems of these countries can be defined as *neototalitarian*, since they are characterized not only by the autocratic nature of political power and the state-monopolistic nature of the economy, but also by ideological control and brutal interference of the government in private life. As for Russia, imperial ambitions must be added to this. Although these countries have done much to return to totalitarianism in the process of postcommunist transformation, but these totalitarian models proved to be different (noncommunist). As far as economic and ideological criteria are concerned, these models tend not to the left (communist) type of totalitarianism, but to its right (fascist) model. Thus, qualitative changes in the socio-political system manifested in replacing one form of totalitarianism into another are also evident in this case.

This new, neototalitarian quality in different countries of this group has its own specific features. The socio-political system of Turkmenistan can be defined as *patriarchal totalitarianism*, since the introduction of totalitarian relations is justified by the historical and cultural traditions of the Turkmen nation. Under Putin's rule, *imperialist totalitarianism* was formed in Russia. Its fundamental purpose, which today is subject to all social development, is creating the «Russian world» on the basis of annexing territories inhabited by ethnic Russians and, in general, Russian-speaking population. Belarus has a system that preserves most political, economic and socio-cultural elements of the communist time. However, the Communist Party, like other opposition forces, is persecuted. This system, which can be defined as *conservative*

totalitarianism, has existed for more than two decades and is still rather stable.

The most difficult problem for identifying the end of postcommunism as a transitional period is provided by the countries with hybrid regimes – Albania, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Kosovo, Macedonia, Moldova and Ukraine. The development of these countries, as well as Armenia with its unconsolidated authoritarian regime is constantly fluctuating between democracy and authoritarianism, with the difference that some countries cross this limit, while others are coming to her and returning. In this case, we can speak of some «stabilization of instability». Samuel Huntington noted that such a constant change of democratic and authoritarian tendencies could be characteristic of the political system of some countries [6, p. 41-42].

4. Conclusions

1. There is no single criterion for identifying the end of the postcommunist period. The specificity of totalitarianism as the starting point of postcommunist transformation requires taking into account not only political changes, but also economic and socio-cultural ones.

2. A democracy is not the only possible final point of postcommunist transformations. Postcommunist transformations may also end with creating an authoritarian system or another (non-communist) model of totalitarianism.

3. The consolidation of the political regime is not a compulsory indicator of the end of the transformation process. The transformation period may end with the establishment of unconsolidated and unstable systems.

4. For the countries in which the communist regimes collapsed at the turn of the 1980s and 1990s, the period of postcommunism has already ended. In favor of this conclusion, we can provide at least three arguments:

a) for more than a quarter of a century, new different but not communist models of social relations have established themselves in them.

b) during this time a new generation of the population entered the social and political life that had not been influenced by communist propaganda;

c) restoration of the communist system has become impossible in these countries since their Communist parties either moved into the positions of Social-Democracy, or they were banned, or turned into marginal political groups.

5. The end of postcommunism does not mean that all the consequences of the previous communist regimes have already been overcome. There will be a long period of their

influence on social relations in one way or another. However, this influence will be weakened as a result of changes in population generations.

6. The end of postcommunism does not mean that in the former communist countries there cannot be any new system changes in the near future. However, these will be other transitions that will have their starting and ending positions.

REFERENCES

1. Rychard, A. Postkomunizm: Instytucjonalny ład czy chaos? / A. Rychard // Współczesne społeczeństwo polskie: dynamika zmian. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2006. – S. 467-485.
2. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38-59.
3. Романюк О.І. Політична транзитологія: конспект лекцій / О.І. Романюк – Харків: ХДАК, 2014. – 59 с.
4. Романюк О.І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту /

- О.І. Романюк // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – Харків, 2001. – Вип. 3. – № 518. – С. 71-78.
5. O'Donnell, G. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. C. Schmitter. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – XII. – 81 p.
6. Huntington, S. H. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S. H. Huntington. – Norman: University of Oklahoma Press, 1993. – XVII. – 366 p.
7. Freedom in the World 2017 / Freedom House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FIW_2017_Report_Final.pdf. – P. 20-24.
8. Nations in Transit 2017 / Freedom House [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2017_booklet_FINAL_0.pdf. – P. 21-24.
9. McFaul, M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World / M. McFaul // World Politics. – Vol. 54. – 2002. – No. 2. – P. 212-244.
10. Havrylyshyn, O. Divergent Paths in Post-Communist Transformation. Capitalism for All or Capitalism for the Few? / O. Havrylyshyn. – N.Y., L.: Palgrave Macmillan, 2006. – XVI. – 314 p.

УДК 168.522

Шаповаленко М.В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КРИЗОВІ ЯВИЩА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядаються дослідницькі інструменти для вирішення ключової проблеми розвитку політичної системи в умовах кризових явищ. Політичні інститути в умовах системної трансформації виявляють свою вразливість до різного типу і масштабів викликів. Тому важливою є розробка комплексного підходу до аналізу кризи політичної системи. Враховуючи відкритість та нелінійний характер розвитку політичної системи, пропонується поєднати стенфордську модель кризи розвитку та синергетичний підхід.

Ключові слова: політична система, політична криза, точка біфуркації, структурна криза, процедурна криза,

Шаповаленко М.В.

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Рассматриваются исследовательские инструменты для решения ключевой проблемы развития политической системы в условиях кризисных явлений. Политические институты в условиях системной трансформации проявляют свою уязвимость к различного типа и масштабов вызовов. Поэтому важным является разработка комплексного подхода к анализу кризиса политической системы. Учитывая открытость и нелинейный характер развития политической системы, предлагается совместить стэнфордскую модель кризиса развития и синергетический подход

Ключевые слова: политическая система, политический кризис, точка бифуркации, структурный кризис, процедурный кризис

Shapovalenko M.

CRISES PHENOMENA OF POLITICAL SYSTEM

The article deals with research tools for solving the key problem of the development of the political system in the context of crisis phenomena. Political institutions in the context of system transformation show their vulnerability to different types of challenges of varying scale and complexity. Therefore, it is important to develop an integrated approach to the analysis of the crisis of the political system. Taking into account the openness and non-linear nature of the political system's development, it is proposed to combine the Stanford model of the crisis of development and the synergetic approach.

Key words: political system, political crises, bifurcation, structural crises, procedural crises

За умов системної трансформації, коли система інститутів є недосконалою та вразливою до зовнішніх і внутрішніх викликів, важливим питанням є виявлення механізмів політичної кризи. Але, як справедливо зазначав П.Сорокін, «способи, які рекомендували науковці для подолання жебрацтва, війни, тиранії, експлуатації та інших соціальних пороків, насправді лише підсилювали ці пороки (наприклад, засоби спасіння демократії лише її послаблювали» [1, с.487]. Як зазначав П. Бурд'є, «суспільно-важливі спори дуже часто є екраном та перешкодою для науково важливих дискусій» [2, с.251]. У політологічній літературі проблеми політичного розвитку, політичної модернізації та кризових явищ мають сталу традицію. Серед західних авторів, наукові здобутки яких вплинули на розробку цього напрямку дослідження, виділяються Г.Алмонд, Р.Мундт, С. Фланаган, С.Гантінгтон, А.Лейпхарт, Ю.Габермас, Ф.Хайек, А.Степан, Х.Лінц, П. Штомпка; В.Бабкін, О.Бабкіна, Г.І.Зеленько, Є.Головаха, П.В.Кутуєв, М.Ільїн, В.Горбатенко, В.Кремень, І.Кресіна, М.Михальченко, А.Романюк, Ф.Рудич, О.Фісун, В.Якушик. Крім того, значний внесок зробила школа історичного інституціоналізму з її дослідженнями «залежність від шляху розвитку» і її «критичних розвилків», а

також фундаментальні твори Р. Козеллека.

Утім новий глобальний світ, процеси демократизації та модернізації потребують нових підходів до аналізу нелінійного розвитку відкритих соціально-політичних систем. Застосування кількох підходів дає більше можливостей для аналізу кризових явищ у політичних системах. Вважається, що найбільш вдалим досвідом порівняльного аналізу політичних змін виявився стенфордський проект, який був реалізований наприкінці 1960-х – поч. 1970 рр. під керівництвом Г.Алмонда. Це був постійно діючий семінар, за результатами якого була видана монографія «Криза, вибір та зміни. Історичні дослідження політичного розвитку» у 1973 р. [3]. Будучи структурним функціоналістом, Г.Алмонд критикує бінарні моделі та жорстку детермінованість у порівняльних дослідженнях і пропонує чотири каузальні моделі, в основі яких теорія раціонального вибору, теорія лідерства, концепції соціальної мобілізації та структурний функціоналізм. Фактично було створено модель дослідження кризи як певного процесу переходу з одного стану до іншого. Один із учасників проекту С.К.Фленаган на основі структурно-функціонального підходу Г.Алмонда запропонував модель чотирьох фаз криз і змін. Перша фаза синхронізації складається із функціонування попередньої політичної

системи. Відповідно до цієї моделі, саме друга фаза – десинхронізації стає початком політичної кризи, саме на цій фазі виявляються ефекти неузгодженості ролей та функцій акторів змін. Виявляється, що на зовнішні виклики політичні актори не мають відповіді. І в першу чергу це виявляється у системі управління державою та некерованості діяльності політичних інститутів. Третя фаза прориву формує нових акторів, створює коаліції, і криза долається. І нарешті фаза ресинхронізації перерозподіляє ресурси, встановлює зв'язки із зовнішнім середовищем і формується нова система, в нашому випадку політична система [4]. Нова система інститутів має більше властивостей на відповідні реакції щодо викликів.

Проблеми управління та ефективності державних інститутів, за якими стоять певні актори, набувають ще більшої актуальності, коли суспільство не мало тривалого досвіду державності. І тому на сьогодні державотворення залишається нагальним питанням.

Стенфордський підхід до кризових явищ, на наш погляд, можна доповнити синергетичними розробками. Засновник науки про самоорганізацію Г. Хакен у своїй роботі «Чи можемо ми застосовувати синергетику в науках про людину» стверджував: «Ми розглядаємо системи, які можуть формувати просторові, часові або функціональні структури. Багато об'єктів, що вивчаються в науках про людину, можуть так чи інакше розглядатися як системи. Такі об'єкти складаються з багатьох частин, що взаємодіють одна з одною більш-менш складним чином. Прикладами можуть бути суспільство, яке складають люди ...» [5].

Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях оцінювало багато науковців, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, М. Макбарнет та ін. На думку І. Пригожина, складна соціальна система, якою, без сумніву, є і політична система будь-якої країни, є періодично хаотичною. Як відзначають І. Пригожин і І. Стенгерс, якщо в стані рівноваги або поблизу рівноваги поведінка, принаймні, після закінчення досить довгого періоду, повністю визначається граничними умовами, то далеко від рівноваги ситуація корінним чином змінюється. З одними і тими самими граничними умовами виявляються сумісними безліч різних дисипативних структур. Це – наслідок нелінійного характеру нерівноважних

ситуацій. Малі відмінності можуть приводити до масштабних наслідків [6, с.270].

Отже, граничні умови необхідні, але недостатні для пояснення причин виникнення структури. Необхідно також враховувати реальні процеси, що спричинюють «вибір» однієї з можливих структур. Моделі з використанням принципу «порядок через флуктуації» дозволяють більш точно розглянути взаємодію між індивідуальною та колективною поведінкою. Вони «відкривають перед нами нестабільний світ, в якому малі причини породжують великі наслідки, але світ цей не свободний. Навпаки, причини посилення малих подій – цілком «законний» предмет принципового аналізу. ...Якщо флуктуація стає неконтрольованою, це ще не означає, що ми не можемо локалізувати причини нестабільності, викликані посиленням коливань» [6, с.270].

З точки зору синергетики, будь-яка криза є частиною динамічного хаосу, який має дві частини: хаос пониження, тобто процес розпаду соціально-політичних відносин та всіх сегментів суспільства і процес будівництва, що також породжує хаос, але механізм хаосу зростання. Тобто криза є точкою біфуркації

У точці біфуркації система максимально чутлива як до зовнішніх, так і внутрішніх чинників. У безпосередній близькості від точок біфуркації у відповідній системі спостерігається значна кількість флуктуацій. Система ніби «коливається» перед вибором можливих шляхів розвитку. В цьому випадку невелика флуктуація може перевести еволюцію системи на новий шлях функціонування. Таким чином, невелике обурення в соціальній системі, яка знаходиться поблизу біфуркаційної розвилки, здатне привести до появи нового політичного порядку, а може стати початком деградації і руйнації політичної системи.

Багато в чому хаотизація процесів із зростанням у суспільстві масиву порушень звичних норм політичного порядку, поширенням девіантності поведінки. Паралельно зростає делігітимація влади на фоні порушень основи політичної стабільності системи. Криза має дві складові: структурну та процедурну. Структурна криза пов'язана з появою нового типу діяльності, наприклад, поява нових політичних інститутів, реформ різних сегментів суспільства. Наслідком стає зростання протиріч між старими і новими інститутами. Вступають у дію механізми хаосу підвищення. Але наслідки можна

подолати або через реорганізацією, або через контрреформи.

Політична криза, яка стала наслідком розпаду Радянського Союзу за слабкості державних інститутів, заклала фундамент для постійної нестабільності суспільства, перебування країни в постійній точці біфуркації, свідком чого стали дві революції. В результаті біфуркаційного переходу можна перейти на адекватний аттрактор (наприклад, адекватну інституціональну структуру, бажане членство у міжнародній організації), пройшовши тривалий шлях еволюції до цього, але водночас існує і небезпека «великих стрибків», коли зміни викликають системну кризу. І тоді одна криза накладається на іншу.

За умов системної кризи базові елементи політичної системи (політичні партії, ЗМІ, політичні інститути, лідери та політики) використовують ситуацію безладу на свою користь. Тому до влади можуть прийти з високою ймовірністю випадкові актори, але з високим потенціалом демагогії. Створюється підґрунтя для нової міфологізації історії минулого, поточної ситуації та відбувається героїзація діючих політиків. За умови міфологізації суспільної свідомості фактично не вистачає ресурсів на подолання кризових явищ та забезпечення стабільності політичної системи. І для подолання такої ситуації системі бракує реформаторського етосу без зайвого популізму.

Зовнішніми чинниками завжди є впливи з боку інших держав, міжнародні організації і, нарешті, чинник глобалізації. Глобальні кризи, кризи наддержавних організацій важко прогнозувати, або прогнозувати реакції окремих держав на ці явища. Крім того, руйнівною силою для політичної системи є глобальні та регіональні конфлікти. Про це свідчить світова історія кінця ХХ ст. та початку ХХІ ст. Фактично у режимі хаосу зниження перебували такі країни, як Югославія, низка арабських країн (включаючи Сирію). Для України це ситуація на Сході країни. Але до зовнішніх чинників можна віднести вплив таких аттракторів, як Євросоюз, США та Російська Федерація, які фактично протягом десятиліть викликали флуктації у політичній системі країни. Але політичні еліти та лідери можуть спрогнозувати внутрішні кризи.

Важливим чинником стійкості стабільності політичної системи є її базові інститути (традиції, культурні норми), які забезпечують перебування елементів політичної системи в середовищі з запасом стійкості з моменту введення системи в нове середовище. Якщо цього немає, то політична система продовжує перебувати в кризі невизначений час або знищується зовнішнім середовищем.

На початкової стадії становлення складної структури важлива її топологічно правильна організація. Для створення складної структури, що розвивається в часі, потрібно вірно вгадати її форму і адекватні механізми. Кількість вкладених ресурсів на цьому етапі становлення політичної структури не відіграє ніякої ролі. В точці біфуркації система знаходиться на перехресті у зв'язку з розривом звичних просторово-часових зв'язків [7, с.25]. Таким чином, стабільність політичної системи не є статичною, а має і дискретний характер. Це динамічна система, що постійно змінюється, яка для свого становлення та існування використовує як внутрішні, так і зовнішні ресурси суспільства, тому будучи в умовах соціальної біфуркації, слід знаходити якісно новий вектор розвитку та змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
2. Бурдые П. О государстве: курс лекцій в Коллеж де Франс (1989-1992) / П. Бурдые. – М.: Дело, 2016. – 720 с.
3. Crisis, Choice, and Change. Historical studies of political development / Gabriel Almond, Skott C. Flanagan, Robert J. Mundt (eds.). – Boston: Little, Brown & Co., 1973. – 717 p.
4. Flanagan S.C. Models and methods of analysis // Crisis, Choice, and Change. Historical studies of political development / G. Almond, S. Flanagan, R. Mundt (eds.). – Boston: Little, Brown & Co., 1973. – P. 43-102.
5. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? [Електронний ресурс] / Г. Хакен. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>.
6. Пригожин И. Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Р. Пригожин, И. Стенгерс / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
7. Кокошин А.А. О системном и ментальном подходах к мирополитическим исследованиям / А.А. Кокошин. – М.: ЛЕНАНД, 2008. – 88 с.

УДК 321:004(477)

Комарова Т.Г.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ЛЮДИНА І ПОЛІТИКА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Розглядаються питання взаємодії людини і політики в інформаційну епоху. Зовнішнє середовище існування людини постійно змінюється, висуваючи нові виклики. Як окремій людині, так і суспільству в цілому слід динамічно адаптуватися. Аналізуються процеси взаємовпливу техніко-технологічних та аксіологічних змін. Визначається, що свобода людини є найважливішим вектором для сталого розвитку суспільства на інформаційному етапі. Свобода розглядається у різних вимірах. Вона реалізується через справедливість, співпрацю, безпеку життя людини, яка гарантується ефективною державою.

Ключові слова: інформаційна епоха, свобода, справедливість, політика, індивід, суспільство, стабільність, соціальний мутуалізм.

Комарова Т.Г.

ЧЕЛОВЕК И ПОЛИТИКА В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

Рассматриваются вопросы взаимодействия человека и политики в информационную эпоху. Внешние условия существования человека постоянно изменяются, преподнося новые вызовы. Как отдельному человеку, так и обществу в целом необходимо динамично адаптироваться. Анализируются процессы взаимовлияния технико-технологических и аксиологических изменений. Определяется, что свобода человека является важнейшим вектором для стабильного развития общества на информационном этапе. Свобода рассматривается в разных измерениях. Она реализуется через справедливость, сотрудничество, безопасность жизни человека, которая гарантируется эффективным государством.

Ключевые слова: информационная эпоха, свобода, справедливость, политика, индивид, общество, стабильность, социальный мутуализм.

Komarova T.

PERSON AND POLITICS IN INFORMATION AGE

The article deals with questions of human interaction and politics in information epoch. External conditions of human existence constantly change, presenting new challenges. For individual and society as a whole, it is necessary to adapt dynamically. Processes of mutual influence of technical, technological and axiological changes are analyzed. It is determined that human freedom is the most important vector for the stable development of society in information stage. Freedom is seen in different dimensions. It is realized through justice, cooperation, safety of human life, which is guaranteed by an effective state.

Keywords: information epoch, freedom, justice, politics, individual, society, stability, social mutualism.

Технологічні зміни та їх людиновимірне використання потребує трансформації ціннісно-світоглядних настанов сучасної людини та суспільства загалом. Це пояснюється тим, що коли технології будуть новими, а засоби та ціннісні смисли їх використання – старими, то проблеми, які породжували конфлікти на ґрунті суспільної нерівності, диспропорцій, безжального

використання природного середовища та загрози існуванню людства перед бездумним впровадженням нових технологій маніпулювання, будуть лише поглиблюватись. Отже, сьогодні важливими є зміни у настановах суб'єкта – людини як творця сучасності.

Сьогодні спершу позитивно-ейфорійне сприйняття новітніх технологій у векторі проектування нових утопій (чи дистопій у зворотному сенсі), змінилося більш поміркованою позицією роздумів про вплив технологій на суспільні процеси, на зміну

середовища життя людини та про взаємозв'язок техніко-технологічних нововведень і суспільних трансформацій.

Суспільствознавці звертають увагу на специфіку сучасних умов існування людства і підкреслюють саме інформаційну якість нового етапу розвитку. Особливо, слід виділити доробок таких науковців, як М. Кастельс, Е. Тоффлер, Дж. Нейсбіт, Т. Фрідман, З. Бауман, У. Бек, Е. Гідденс, К. Мей, які висвітлюють проблемні питання з різних сфер суспільного життя через пріоритетне застосування методології філософського аналізу. Метою цієї статті є з'ясування непростой взаємодії людини та зовнішнього середовища, яке, безумовно, змінилося та продовжує динамічно трансформуватися, висуваючи нові виклики, до яких людині слід адаптуватися.

У традиційному суспільстві головною загрозою була природа, і завданням виживання та адаптації людини у світі було її пізнання та підкорення цієї природи. Сьогодні джерелом загрози є сама перетворювальна діяльність людини. І тому у «суспільстві ризику», «другого модерну» стає нагальною потреба свідомого політичного регулювання здатності людини змінювати навколишнє середовище. Динамічність політики, важливість її публічності, трансформації влади як регулятора відносин розподілу цінностей відповідає тільки-но розпочатій раціоналізації другого ступеня, переходу від «простої» до «рефлексивної» модернізації. Особливість нинішнього етапу модернізації полягає у необхідності контролювати соціальні, економічні, екологічні кризи, які породжуються самою раціональною діяльністю людей. Рефлексія розуму з предмету вузько цехового інтересу філософів перетворюється на наявну соціальну проблему [1].

Для людини античної епохи світ вимірювався поняттям ойкумени, що відповідало знаному світу. Середньовіччя втиснуло людину у межі світу феодальних господарств, на який був розтягнутий західно-європейський універсум. Перетворення епохи Відродження, а потім Нового часу змінили картину світу: перед людиною розкрився всесвіт, який кликав до безмежних дій і можливостей, однак без наявних відповідних технологій опанування, світ жахав людину. Проблема культурного прогресу неможливо розглядати без погляду на змістовні складові розуміння та практичного втілення свободи як запоруки творчості, що за визначенням видатних

гуманістів епохи Відродження, зосередженої на людині, становить виключно родову якість людини, яка дорівнює її Богу. Як Бог створив світ і людину, так людина творить царину культури.

Аксіологічний зміст визначення людини сьогодні, в інформаційну епоху, набуває особливого звучання. Свобода і культура мають один стрижень визначення – творчість, що пов'язує ці феномени. В епоху знань і інформації як «ключової виробничої сили» (М.Кастельс), на нашу думку, саме повернення до розуміння людини як творчої істоти може зіграти вирішальну роль у наслідках знакових змагань між аксіологією та технологією діяльності людини.

Картина світу сьогодення ввібрала у себе те, що було напрацьовано попередніми поколіннями, однак завдяки ІКТ, на інформаційній стадії, коли виникає мережеве суспільство, відбувається повернення до людини як центру світобудови. Людина вже не розчиняється в безмежжі всесвіту, а може гармонійно поєднувати, згідно з Г. Сковородою, макрокосм всесвіту та мікркосм індивідуального людського буття. Отже, від гуманізації взаємодії людей, її відкритості, неформальності добору аксіологічних смислів залежить те, яким буде застосування ІКТ на благо людини у Новітній час.

Дослідники тенденцій нової епохи визначили необхідність змін соціально-економічного, політичного й духовного плану для гармонізації буття світової спільноти. Однак відмічають дещо локальне, елітарно означене коло людей, які найбільшою мірою залучені до використання ІКТ та отримання прибутків від цього. Значна частка цього «елітарного клубу», долученого до феномена мережевого суспільства, концентрується у розвинених країнах, у той час, як в іншій частині світу, згідно з М. Кастельсом, логіка мережевого суспільства будується здебільшого на старих аксіологічних засадах отримання прибутку. Елітарна спільнота виділяє та інкорпорує до своїх структур найбільш корисні соціальні сегменти, залишаючи за межами значний відсоток населення країн периферії.

Головні міські центри, глобалізовані види діяльності і високоосвічені соціальні групи залучаються, підтримані інтернетом, до глобальні мережі, в той час як більшість регіонів виключаються з них. Економіка та інформаційна система, що розвивається з швидкістю ІКТ (насамперед інтернету) включились до траєкторії розвитку з обмеженим вибором. Причому інтереси та

ідеологія еліт базується на діючій європоцентричній моделі розвитку, виключаючи можливості пошуку та реалізації альтернативних форм (менш техноємких, менш продуктивних, однак більш близьких історії, культурі, природним умовам і, відповідно, здатним задовольнити більшу частку населення країн, спосіб життя, засади свідомості й світогляду яких відстають від історично безперервного мейнстріму). Тобто цифровий розрив утворився між суспільствами, які мають матеріальні та культурні передумови для існування у межах інформаційного світу, та тими, хто не має можливості адаптуватися до швидкісних змін. Відбувається об'єднання у мережу тих сегментів, які є найбільш успішними, адаптованими, творчими. Зворотним боком нової епохи, таким чином, є маргіналізація, фрагментація суспільств і державних інститутів, формування нової елітарної ідентичності глобалізованого характеру.

У часи, коли людина чітко ідентифікувала себе у просторово-часовому континуумі, складовими ідентичності були фактори традиційного характеру – місце проживання, сім'я, соціально-професійна приналежність, нація, держава. Ідентичності поступово ускладнювалися відповідно до рівня інтеграції співіснування. Сьогодні виникає новий тип інтеграції людського співіснування, пов'язаний із новими технологіями та процесами глобалізації.

Виклики ідентичності, на нашу думку, мають амбівалентний характер. З одного боку, це підсилення рівня абстракції у формуванні ідентичності (планетарного глобального масштабу). Великі обсяги інформації, швидкісні зміни, постійне розмаїття світу призводять до посилення невизначеності й, відповідно, непевненості людини у своєму майбутньому. У. Бек характеризує це як суспільство ризику, коли невизначеність-ризик є середовищем існування сучасної людини. Світ, за висловом З. Баумана, став непізнаним до кінця [2]. Світ втратив чітко означені центри рішень, або центри дій, логіку впливів яких можна передбачувати, розуміти й, відповідно, прогнозувати перспективи. Сьогодні таких «центрів дій» багато, і діють вони нескоординовано. Сьогодні світ ще продовжує глобалізаційний тренд, водночас втрачає загальні правила, чіткі ідентичності та прив'язаність залежності процесів у тих чи інших країнах до відповідно визначених у просторовому вимірі центрів прийняття рішень.

З іншого боку, як стверджує Т. Фрідман, світ став «пласким», що виявляється у порушенні старих ієрархій та зрівнюванні поля гри. «Куди б ми не кинули погляд, всюди ієрархічні структури або вимушені витримувати натиск знизу, або самі перетворюються, клеючи з вертикальних структур більш горизонтальні, що більше відповідають моделі рівноправної співпраці» [3]. Ці процеси у конкретному вимірі спричинюють закінчення епохи вертикальної політики, коли компанії, інститути, мас-медіа тощо були закритими спільнотами (просторово визначеними ідентичностями), що з великими труднощами мобілізували капітал та ресурси на свою підтримку. Сьогодні сегменти, що не задовольняють вимогам логіки розвитку інформаційної цивілізації, можуть бути в будь-який момент виключені та замінені на підключення до мережевої взаємодії інших, більш успішних і агресивних гравців.

У виборі цілей та проєціюванні себе на них визначається сутність людини. Свобода реалізується скрізь, де людина вільно прагне чогось відповідно до своїх бажань, інтересів, цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Свобода як певний зміст людського буття, набуває різних форм: фізичної, соціальної, моральної, особистісної. Більшою мірою інституціоналізованими формами свободи виявляються політична та економічна, які становлять підґрунтя свобод громадянських, свобідний вибір індивіда – громадянина приводять у відповідність до існуючих соціальних цінностей і норм, а також до інтересів співгромадян і суспільства в цілому. Свобода як справедливість, на думку Р.Арона, виявляється в тому, що кожен у суспільстві має надію на те, що він може покращити свій соціальний стан, піднятися на наступний соціальний щабель, має гарантії отримання винагороди за свою працю, що відповідатиме витраченим зусиллям [4, с.283-284].

Широким твердженням стосовно погляду на інформаційне суспільство є таке, що сучасні ІКТ сприятимуть активнішому залученню індивідів до суспільного й політичного, зокрема, життя. Нові технології масових комунікацій створять умови для утворення спільнот, що зможуть конкурувати із державою як ключовим, класичним, агентом упровадження політики, що є сферою взаємодії різних соціальних інтересів задля формування певного проєкту суспільної цілісності. Однак людина часто не має ні часу, ні насаги на участь у

активному захисті чи, навіть, моніторингу стану своїх справ і свобод. Ситуація «плинної сучасності» (З. Бауман) ставить індивіда перед великим обсягом різноманітної інформації, а новітні технології масової комунікації здатні нескінченно спотворити реальний стан речей, увівши людину у цілковито штучно спроектовану віртуальну реальність. Виникає питання вірної оцінки інформації, інтелектуального осмислення наслідків і результатів інформаційної революції, її закономірностей. Функціональна неграмотність може стати великою небезпекою для подальшого соціального розвитку. Необхідний прорив у самопізнанні суспільства, щоб високі технології не були використані задля лихих цілей [5, с. 63].

Як зазначає М. Маклюєн, засіб повідомлення є самим повідомленням [6, с.303]. М. Постер дає стадійно характеристику цього феномена. Він визначає три різновиди обміну інформацією, що становить стрижень будь-якої комунікації: міжособистісний (вербальний), письмовий та електронний. Для першого головним є відповідність символів, для другого – репрезентація знаків, для третього – інформаційна симуляція. Ці рівні не є послідовними, хоча й кожен наступний ішов за попереднім. Вони перетиналися, накладалися один на одного, тобто із винаходом ІКТ не лише виникла нова форма інформації (електронний обмін), а й дві попередні змінили свої властивості [7, с. 6-7]. У міжособистісному форматі комунікації вже не домінує фізична близькість, людей не обмежує простір та, навіть, кількісні параметри кола спілкування.

Всередині інформаційного суспільства, зазначає М. Постер, відбувається активна децентралізація комунікації, індивіди мають змогу перебудувати свої комунікаційні мережі: підключатися до вже існуючих спільнот, або ж, навіть, будувати власні [8]. Потенційна анонімність онлайн-комунікацій відкриває широкі можливості для гри ідентичностей. Можна стверджувати, що у віртуальному спілкуванні є простір для вибору, за кого себе видавати. Здавалося б, це дієвий шлях для особистості, щоб захищатись від соціальних обмежень, однак слід зауважити, що вибір ідентичностей, мабуть, обмежений здібностями індивіда, його інтелектуальним потенціалом, особистими, соціальним вподобаннями та налаштуваннями. Які цілі переслідує суб'єкт у комунікаціях, чи здатний він до саморефлексії та до погляду на себе як на іншого. Не дивлячись на те, що інформа-

ційна епоха створює широкі можливості для залучення громадян до політичного життя шляхом спрощення процедур доступу до інформації та самої участі, практика навіть визнано демократичних країн показує, що громадяни не поспішають максимізувати у цьому свої зусилля. І важливою перешкодою цьому є те, що загальнопоширена стандартизація та використання експертних систем при виконанні робочих обов'язків помітно обмежили свободу індивідів. Л. Вінер вважає, що це може призвести до втрати інтересу громадян до політики [9], оскільки вони будуть очікувати, що у цій сфері на них чекають ще більші вимоги, ніж на робочому місці, де запити інформаційного суспільства потребують великих особистих витрат, мобілізації та відповідальності. Стосунки між керівниками та підлеглими не лише змінили свого джерельного владно визначеного змісту, а й набули підсилення за рахунок технологічних можливостей максимізації вимог.

У розрізі погляду видатного дослідника інформаційної епохи Л. Мамфорда суперечності між позитивною і негативною свободами являють собою конкуренцію технік соціальної взаємодії: авторитарної та демократичної, які відповідають вертикальному та горизонтальному вимірам влади. Зрозуміло, що одні і ті самі технологічні здобутки можуть використовуватись у різний спосіб. Авторитарні техніки спрямовані на централізацію, підсилення включення індивіда до певної цілісності з підпорядкуванням його власних інтересів загальним цілям. Однак, як стверджує Л. Мамфорд, важливо щоб людина продовжувала розвиватися в умовах демократії: суспільний устрій має існувати задля людей, а не системи [10]. Демократичні техніки, які за умов демократичного суспільства отримали нові можливості, навпаки, є виразом децентралізаторських тенденцій, що у практичному плані виявляються у пріоритеті інтересів індивідів та окремих груп спільнот.

Роль індивіда, його відповідальність зросли разом із можливостями для самовиразу. Разом із цим підвищилось значення міжособистісних стосунків у сенсі соціальної взаємодії, спрямованої на підтримання спільних ідентичностей. Дехто навіть очікує, що в інформаційну епоху нове суспільство буде вільним від «непотрібної влади» вертикального виміру. В. Дізарт визначав інформаційну політику не просто як подальший розвиток класичного змісту політики як такої, а як її інший вимір. Це

можливо завдяки тому, що нові технології полегшують комунікацію між індивідами та сприяють консенсусу між різними політичними силами. Керовані економічними чинниками нові мережі можуть вийти за рамки урядових і бізнесових послуг у сферу споживачів, а уряд і приватний сектор співпрацюватимуть задля подальшого розвитку інформаційного суспільства. Співпраця всіх суспільних агенцій має велике значення для стабільності в інформаційну епоху [11, с.40-41].

Проблеми політичної індивідуалізації як важливого виміру політики нової доби розглядали такі автори, як Дж. Нейсбіт і Ч. Ледбітер. Дж. Нейсбіт визначає, що тенденції децентралізації та регіоналізації, що мають підґрунтям політичну індивідуалізацію, підсилюються. Їхній зміст полягає у тому, що старі стратегії розвитку, засновані на задоволенні інтересів влади (певних її центрів) поступаються новим, що зорієнтовані у першу чергу на задоволення інтересів громадян, індивідуальні зусилля взаємодії яких інтенсивно утворюють нові осередки влади, локально дифузного кшталту [12, с.164-165]. На думку Ч. Ледбітера, втілення утопічної ідеї самоврядування набуває в інформаційну епоху визначального характеру [13, с. 224]. Це стає можливим завдяки доступу громадян до інформації, яка раніше була доступною лише урядовим структурам. Отже, поряд із політичним індивідуалізмом, коли зростає індивідуальна відповідальність та налаштування на відповідні інтереси, формуються умови для нових форм політичного колективізму: від груп тиску до мереж взаємодопомоги.

Слід погодитись із М. Кастельсом, який розмірковуючи над проблемою свободи в інформаційну епоху, зазначав, що на початку XXI ст. у світі інтернету склалась комбінація, що викликає стурбованість: глибоко вкорінена лібертаріанська ідеологія у поєднанні з практикою контролю, що все більш поширюється [14, с.216].

Інтернет і світ, який розбудовується навколо нього, з первісної царини свободи перетворюється на «скляний дім», електронний паноптикум, де реальністю є постійний контроль [14, с.212]. Глобальні мережі неможливо контролювати, однак людей, які їх використовують, – можна. І це буде відбуватися й далі, коли суспільство, на думку М. Кастельса, не зробить вибір на користь свободи інтернету. За висловом М. Кастельса, розгортається боротьба кодів проти кодів. Технологіям контролю все же

такі можуть бути протиставлені технології свободи, спрямовані, як ми розуміємо, на те, щоби нові технологічні здобутки отримали новий зміст, а їх позитивні інноваційні можливості не були перетравлені старими інститутами та владними кодами.

Є певні умови для перспектив реалізації засад колективних настанов на інформаційному етапі. Насамперед, це те, що інформація поширюється як дар, а не товар. В економіці дарів, яка протистоїть капіталістичному принципу отримання прибутку, утворюються нові виміри соціальних відносин, де ознаками соціального визнання вже не є володіння матеріальною власністю, а знаннями та інформацією. Причому змінюється зміст володіння з мети отримання прибутку на отримання визнання, індивідуального творчого внеску у суспільні проекти, тобто своєрідний соціальний мутуалізм (від англ. *mutuus* – взаємний, тривале взаємокорисне співмешкання двох організмів різних видів, одна з форм симбіозу). Соціальний мутуалізм як форма соціальної взаємодії передбачає взаємодопомогу, за якої кожна зі сторін приносить користь одна одній. Такий стан побудований на соціальному визнанні місця людини у ієрархії, що будується у межах спільнот. Таким чином, в інформаційну епоху, з одного боку, розширюються можливості для індивідуалізації соціального простору, а з іншого – ефективно просування людства до більш соціально комфортного життя неможливе без громадянського суспільства, без визначення спільних цілей і шляхів їхнього досягнення. Ми бачимо, що проблема позитивної та негативної свободи, авторитарних та демократичних технік соціальної взаємодії, індивідуалізації та комунітаризації (або ж мутуалізації) під знаком нових форм колективізму є різними аспектами одного феномена сучасного життя: з одного боку, усамітнення людини, з іншого – взаємозалежність та прозорість особистісних автономних просторів.

Серед стратегій досягнення суспільної стабільності у цьому плані можна визначити як мінімум три «чисті» типи: пріоритет індивідуалізації за рахунок позитивної свободи та будь-якого спільного групового; стратегія поновлення диктату загального над будь-яким приватним (що відповідає тотальній моделі стабільності); стратегія гармонізації індивідуального і колективного на засадах принципу соціального мутуалізму. На нашу думку, перші дві стратегії мають у разі абсолютизації

негативні наслідки. Ідеологічними втіленнями цих методологічних підходів конструювання соціальної взаємодії були у минулому столітті лібералізм і комунізм. Ці ідеології визначали основний зміст боротьби проєктів суспільного життя для значної частки населення Землі та знаменували радикальні позиції щодо організації суспільних практик. Сьогодні вже не лише комунізм (та різновиди стратегії домінування будь-якого цілого над часткою) піддані нищівній критиці, все більшою мірою скептичним оцінкам піддається й ліберальний погляд на суспільство, індивіда, державу. Мабуть, це викликано й тим, що інформаційна епоха все більше спрямовує людей на те, щоб піднятися над поглядом очікування швидкої (та й, відповідно, швидкоплинної) корисності «тут і зараз», які частіше мають суто матеріальний вимір, і подивитись на перспективи світового розвитку, відчуті, завдяки у тому числі комунікативним можливостям, як індивідуальне пов'язане з іншим індивідуальним і з усім світом. Епоха пост-матеріальних цінностей, як часто сьогодні визначають інформаційну епоху (приміром, Рональд Інглеарт), руйнує не лише тотальні стратегії стабільності, а й викликає питання до світоглядних позицій, які індивідуалізм ставлять винятково на перший план. Взаєморозуміння, наявність спільних норм і соціальних інститутів, навіть традицій є важливим чинником того, що індивідуалізація не призведе до руйнації будь-яких проєктів загального добробуту та регресу у вимірах варваризації та атомізації суспільного буття. Повага до цінностей, інтересів і потреб інших людей, а отже, їхня взаємозалежність є необхідною умовою подолання негативних тенденцій індивідуалізації. Отже, свобода індивіда в інформаційну епоху має не лише індивідуальний вимір і зосереджується на негативному сенсі (як свобода «від»), а й зростатиме, на нашу думку, вимір, пов'язаний із досягненням спільних цілей і з відчуттям співсуспільної користі. Цей вимір експлікує свободу як здатність людини зрозуміти себе через розуміння іншого. Соціальний мутуалізм, як метод взаємодії у суспільному просторі надає можливості реалізації класичного принципу, за яким свобода кожного є запорукою свободи всіх.

Соціальний мутуалізм, на нашу думку, є важливою складовою синергії як певного типу соціальної взаємодії. Дійсно, синергія (грец. *synergia* – співробітництво, сприяння) передбачає спільну дію, спільну працю в

усіх сферах людської діяльності як основу спільності. Синергія являє собою навіть незаплановану і неусвідомлювану в якості такої співпрацю індивідів, які переслідують власні цілі, але діють при цьому в одному напрямку, тобто як соціальна група. На нашу думку, саме синергетичний підхід до соціального інжинірингу в інформаційну епоху може надати можливості для запобігання негативним тенденціям та викликам сучасності та стати основою для того, щоби нові форми соціального буття набули нового змісту і сприяли гармонізації між аксіологією та технологією діяльності людини.

Третьою складовою соціального інжинірингу (поряд із соціальним мутуалізмом і синергією), а саме він є, на нашу думку, стрижнем політики як такої (у будь-яку епоху, починаючи з античності, коли політика за умов грецького полісу розглядалась як мистецтво управління спільними справами) виявляється ренесанс гуманістичного сприйняття людини.

Підсумовуючи особливості розуміння концепту «свобода людини» в інформаційну епоху слід виділити такі аспекти. Вимоги до можливостей реалізації свободи на сучасному етапі значно підвищилися разом із підсиленням викликів, «ризиків» стосовно самовизначення людини у світі. Велике значення має втілення розуміння свободи як справедливості, становлення соціальної співпраці як методу життєдіяльності сучасної людини. Співпраця людей на засадах взаємодопомоги в свою чергу є відбиттям людиновимірної складової у суспільному розвитку. Парадигмальні трансформації суспільства під знаком «плинності», «пласкості», «без вагомості» потребують адекватних відповідей у виборі методологічних засад стратегії й тактики дій, спрямованих на стабільність. Саме людиновимірний підхід, відкритість і неформальність в інжинірингу соціальних процесів і зв'язків, на наш погляд, є визначальними елементами політики та владного впливу (політико-режимного) в інформаційну епоху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусова Н. Модернизация, рациональность и право / Н. Бусова. – Харьков: Изд-во «Прометей-Прес», 2004. – 352 с.
2. Бауман З. Зміни треба прийняти / Зигмунт Бауман. – [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zbruc.eu/node/12643>
3. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века [Електронний ресурс] / Т.Фридман. – М. АСТ; Хранитель, Мидгард, 2007. – 608 с. – Режим доступу: http://qame.ru/book/other/the_world_is_flat/Томас%20Фридман,%20Плоский%20мир.doc

4. Арон Р. Демократия и тоталитаризм /Пер. с фр. / Р. Арон. – М.: Текст, 1993. – 303 с.
5. Авксентьева Т. Г. Соціокультурні трансформації: становлення консенсусних засад інформаційного суспільства в Україні / Т.Г. Авксентьева // Соціокультурні трансформації у процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні [моногр.] /за ред. В.І. Штанько. – Х.: ХНУРЕ, 2009. – 176 с. – С.52-67.
6. Маклюэн М. Средство есть сообщение / М. Маклюэн // Приложение к книге Матвеева Л. В., Аникеева Т. Я., Молчанова Ю. В. Психология телевизионной коммуникации: учеб. пособие. – М.: РИП-Холдинг, 2002. – С. 303-315.
7. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context / Mark Poster. – Chicago: University of Chicago Press, 1990. – 179 p.
8. Poster M. Cultural history and Postmodernity: Disciplinary readings and challenges / Mark Poster. – New York: Columbia University Press, 1997. – 173 p.
9. Democracy in a Technological Society / Langdon Winner (ed.). – Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1992. – 239 p.
10. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. / Льюис Мамфорд. – М.: 2001. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. URL: Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3115>
11. Dizard W.P. The Coming Information Age: An Overview of Thechnology, Economics, and Politics / W.P. Dizard. – New York: Longman, 1982. – 213 p.
12. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит. – М.: АСТ, 2003. – 380 с.
13. Leadbeater Ch. Living on Thin Air: The New Economy / Charles Leadbeater. – London: Penguin Books, 2000. – 288 p.
14. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс; Пер. с англ. А. Матвеева под. ред. В. Харитонова. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 328 с.

УДК 330.113.4

Валесян С.В

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРОБЛЕМА ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ В ІСТОРИЧНОМУ КАПІТАЛІЗМІ: СВІТ-СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Розглядаються основні сутнісні характеристики відношення ядра та периферії в контексті розвитку історичного капіталізму та структури монополістичних технологій накопичення капіталу. Досліджуються базові стратегії капіталізму впродовж останніх п'ятисот років, роль периферійних ринків у формуванні міжнародних економічних зв'язків та їх вплив на створення світових держав-гегемонів.

Ключові слова: світ-система, накопичення капіталу, периферія, ядро, ринкова економіка, монополії.

Валесян С.В

ПРОБЛЕМА ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ КАПИТАЛИЗМЕ: МИР-СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ

Рассматриваются основные сущностные характеристики отношения ядра и периферии в контексте развития исторического капитализма и структуры монополистических технологий накопления капитала. Исследуются базовые стратегии капитализма на протяжении последних пятисот лет, роль периферийных рынков в формировании международных экономических связей и их влияние на создание мировых государств-гегемонов.

Ключевые слова: мир-система, накопление капитала, периферия, ядро, рыночная экономика, монополии.

Valesyan S.

**THE ISSUE OF THE CENTER AND PERIPHERY IN HISTORICAL CAPITALISM:
WORLD-SYSTEMS THEORY**

The article examines the essential characteristics related to the core and periphery in the context of historical capitalism development and monopoly technologies of capital accumulation. The author overviews the basic strategies of capitalism over the past five hundred years, as well as the role of peripheral markets in shaping of the international economy and their impact on the global hegemon's appearance.

Keywords: world-system, the accumulation of capital, the periphery, the core of the market economy, monopoly.

Проблема експансії капіталу та структурна дихотомія «центр – периферія» є центральною темою аналізу історичного капіталізму. З метою мінімізації витрат та максимізації прибутку капітал має тенденцію до переходу на ринки країн або економік, де ціна робочої сили, податки та політична кон'юнктура сприяють більшому накопиченню прибутку. Вже з самого початку існування більш-менш стійкої структури накопичення капіталу формуються тенденції до розділення праці. Наприклад, очевидним стає більш чітке розділення між містом і сільською місцевістю в епоху Середньовіччя, де сільська місцевість виступає головним постачальником сільськогосподарської продукції на ринки міста. Місто, в свою чергу, постачає в село товари та послуги з більшою додатковою вартістю. К. Маркс писав, що з початком відділення міста від села починається перехід суспільства від варварства до цивілізації, від племінного ладу до першої державності: «Знищення протилежності між містом і селом є одна з перших умов суспільної єдності, – умова, яка, в свою чергу, залежить від безлічі матеріальних передумов і яка, як це видно вже з першого погляду, не може бути здійснена однією тільки волею. Відділення міста від села можна розглядати також і як відділення капіталу від земельної власності, як початок незалежного від земельної власності існування і розвитку капіталу, тобто власності, заснованої тільки на праці та обміні» [1, с.35].

Отже, географічний розподіл праці між суб'єктами виробництва має економічне підґрунтя. За умови історичного капіталізму географічні напрямки товарних кіл не були випадковими. Якщо їх нанести на карту, то ми побачимо, що вони перехреснюються у центрі, який зазвичай збігався з містом або сезонним ярмарком поза містом. Традиція ярмарків врешті-решт згасла до середини XVIII ст. через посилення протекціонізму з

боку держави та збільшення кількості міжнародних товарних бірж, і ця трансформація ще більше підтверджує посилення тенденції розділення між ядром та периферією [2, с 77]. Це емпіричне спостереження Ф. Броделя важко заперечити. Говорити про товарні ланцюги означає говорити про поглиблений суспільний розподіл праці, який у процесі історичного розвитку капіталізму став все більш функціональним і географічно охоплював все більші території, стаючи з часом все більш ієрархічним: «Ця ієрархізація простору в структурі виробничих процесів вела до все більшої поляризації між ядром і периферійними зонами світ-економіки не тільки по лінії розподілу (рівні реального доходу, якість життя), але, що ще більш важливо, і по лінії локалізації накопичення капіталу» [3, с.88].

Важливо розуміти, що міжнародний торговий капіталізм доіндустріальної епохи мав мало схожого з тим, що ми називаємо «вільним ринком». Якщо на локальних ринках ми і зустрічаємося з антимонопольними діями місцевої влади, то на рівні міжконтинентальної торгівлі ми маємо приклад монополії або олігополії. Найкращим і найефективнішим способом отримання прибутку було створення штучного дефіциту товарів, які мали найбільший попит серед клієнтів, за допомогою скупки товару наперед та накопичення його на великих складах: «...примітно, але вся велика торгівля Амстердаму була підпорядкована вузьким колам великих купців, які диктували ціни на немалу кількість важливих продуктів: китовий вус та китовий жир, цукор італійський шовк, прянощі, мідь, селітра Як тільки передбачався воєнний час, що обіцяв високі ціни на іноземні товари, які стають рідкісними на ринку, амстердамські купці до краю набивали п'ять чи шість поверхів своїх складів. Це призвело до того, що на початку війни за Іспанський спадок, кораблі не могли більше розвантажувати

свої грузи через відсутність вільного місця на складах» [3, с.418].

Отже, будь-який капітал прагне отримати монополію на ринку. Звичайно, ми знайомі з її найяскравішими прикладами: привілейовані компанії XVI-XVIII ст., Великі торгові дома XIX ст., Транснаціональні корпорації XX в. Це були глобальні структури, які прагнули включити якомога більше зв'язків тієї чи іншої товарної мережі. Однак ще більш широкого поширення набули більш дрібні форми вертикальної інтеграції, що включають лише кілька ланок (або навіть всього дві ланки) в ланцюзі: «Звісно ж, є вірним висновок, що саме вертикальна інтеграція була статистичною нормою історичного капіталізму, а не ті «ринкові» вузли в товарних ланцюгах, де продавець і покупець по-справжньому виступають як сторони-антагоністи» [2, с.88].

Концентрація капіталу в зонах ядра створювала як фіскальну базу, так і політичну мотивацію для розвитку сильних державних машин. Серед багатьох можливостей цих машин були і такі, які забезпечували подальше ослаблення державних машин периферійних зон. У результаті цього держави ядра чинили тиск на периферійні держави. Найяскравішим прикладом такого тиску можна назвати так звані Опіумні війни між центральними західними імперіями та Китаєм в середині XIX ст., які ставили своєю метою збільшення поставок опіуму на китайський ринок [4, с.271]. Але силові акції з примусу периферійних держав до торгівлі не завжди були привабливими для країн ядра, і такого роду воєнні акції не були поширені. Як ми побачимо далі, торговий капіталізм без будь-яких зусиль вибудовував систему ієрархічних вертикальних зв'язків, які забезпечували економіки ядра будь-якою сировиною та гарантували периферійним економікам колоніальну долю.

Важливо підкреслити, що траєкторія розвитку історичного капіталізму має не тільки циклічний характер, а й характеризується тим, що з часом зона його діяльності географічно постійно розширювалась. Фактично цей процес супроводжувався періодичними ривками, хоча кожне наступне розширення здавалося обмеженим за своїм масштабом. Безсумнівно, це почасти пояснюється самим технічним розвитком історичного капіталізму. Удосконалення транспорту, засобів зв'язку і озброєнь постійно здешевлювало включення усе нових регіонів, розташованих далеко від зон ядра. Але це не дозволяє робити висновок, що за

розширення та експансії капіталу економіки, які перебували до цього на периферійних зонах, навіть в Європі, отримували економічні або будь-які інші переваги. Процес розширення світ-системи не мав на меті збагачення будь-якої локальної економіки поза межами економіки-ядра, а навпаки, мав тенденцію до ще більшого закріпачення та знедолення населення. Такий процес Фернан Бродель називав «повторним закріпаченням» [3, с.259]. Європейські країни Східної Європи, починаючи з XVII ст., які виступали в якості сировинних додатків для країн ядра були приречені на колоніальну долю. Починаючи з цього періоду, селянин, який був прив'язаний до землі, юридично та фактично втратив свободу пересування та не міг навіть звільнитись від натуральних повинностей та відпрацювань. Якщо до 1500 р. в Польщі панщина була мінімальною, тобто не перевищувала одного дня на тиждень, то до 1550 р. вона збільшилась до трьох днів на тиждень. Аналогічна тенденція спостерігалась і в Угорщині, а двома століттями пізніше – і в Російській Імперії.

Такого роду зростання панщини в країнах Східної Європи мало як зовнішні, так і внутрішні фактори: «Зовнішні – масовий попит з боку Західної Європи, яку необхідно було забезпечувати сировиною. Звідси випливають і зростаючі вимоги на придатну для експорту продукцію. Внутрішні – в зростаючій конкуренції між державою, містами та панами, ці останні майже повсюди (за винятком Росії) займали панівне становище. Наслідком занепаду міст та міських ринків, слабкості держави було присвоєння робочої сили (а разом із тим і присвоєння виробничих земель), яке сприяло успіху феодалів» [3, с.262].

Можна спитати: яке відношення має такого роду тактика закріпачення до капіталізму? Адже ми знаємо, що одними із базових атрибутів капіталізму є вільний ринок праці та можливість найманого працівника звільнитись у будь-який момент. Повторне закріпачення було зворотним боком торгового капіталізму, крупний землевласник не був капіталістом, але він був на службі тих, хто формував капіталістичну систему: «Найбільший польський вельможий пан отримував аванси від гданського купця та через його посередництво – від купця голландського. В деякому сенсі він знаходився в такому ж підлеглому становищі, що і сегевійський вівчар, який у XVI ст. продавав вовну своїх баранів генуезьким купцям задовго до стрижки» [3, с.264].

Стратегія периферійних еліт мала реверсний характер. Завдяки колосальним ресурсам та експорту сировинних товарів у країни ядра, периферійна олігархія отримувала значні прибутки та зворотним шляхом, з країн ядра отримувала промислові товари та предмети розкоші: «...голландці концентрували і направляли назад у Річ Посполиту предмети елітного споживання, від французьких вин і розкішних італійських тканин до китайського фарфору, колоніального цукру і каву, на які шляхта витрачала свої грошові доходи. Чим не глобалізація?» [5, с.67-68].

Отже, історичний капіталізм спонукає периферійні економіки до повторного закріпачення робочої сили. Поширеною є точка зору про те, що буржуазія виграла конкуренцію у феодальній аристократії та зробила сеньйоральний порядок жертвою своєї системи, має сумнівне підґрунтя. Скоріше навпаки: капіталістична система підпорядкувала феодалізм своїм потребам та

«пішла» на колосальний рівень закріпачення населення навіть у самій Європі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собр. соч. Т. 3. - М.: Политиздат, 1955. - 689 с.
2. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: Игры обмена / Ф.Бродель. - М.: Прогресс, 1988. - 633 с.
3. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И.Валлерстайн. - М.: Тов-во научн. изданий КМК, 2008. - 176 с.
4. Кошелев В. С. Всемирная история Нового времени. XIX – начало XX века / В.С. Кошелев, И.В. Оржеховский, В.И. Саница. - Мн.: «Народная асвета», 1998. - 366 с.
5. Дерлугьян, Г. Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы / Г.Дерлугьян. - М.: Изд.-во Института Гайдара, 2013. - 384 с.

УДК 321.64

Шумський Л. М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ К. ШМІТТА В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Позиції К. Шмітта являють собою певний комплекс засобів для формування адекватних підходів до політичних реалій сучасності, особливо під час виконання завдань із створення демократичної правової держави. Шміттіана – величезний інтелектуальний потенціал, який сприяє розумінню логіки сучасної політичної науки, зокрема понять легальності та легітимності управління в державі, тотальності й сильної держави, підтверджується актуальність проблеми політичної єдності суспільства, що у К. Шмітта прямо пов'язується з феноменом репрезентації.

Ключові слова: держава, влада, легальність, легітимність, демократія, репрезентація, парламентаризм, диктатура, тотальність, правова держава

Шумский Л.Н.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ К. ШМИТТА В КОНТЕКСТЕ ПОСТРОЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Позиции К. Шмитта представляют собой определенный комплекс средств для формирования адекватных подходов к политическим реалиям современности, особенно при осуществлении задач по созданию демократического правового государства. Шмиттиана – огромный интеллектуальный потенциал, способствующий пониманию логики современной политической науки, в частности понятий легальности и легитимности управления в государстве, тотальности и сильного государства, подтверждается актуальность проблемы политического единства общества, что непосредственно связано у К. Шмитта с феноменом репрезентации.

Ключевые слова: государство, власть, легальность, легитимность, демократия, репрезентация, парламентаризм, диктатура, тотальность, правовое государство

Shumsky L.

POLITICAL VIEWS OF K. SCHMITT IN THE FRAMEWORK OF ESTABLISHING
A MODERN RULE-OF-LAW STATE

K. Schmitt's position presents a certain complex of means for forming adequate approaches to political realities of modernity, especially by fulfilling the tasks of establishing a democratic rule-of-law state. Schmitt's heritage provide a huge potential intellectual contribution to understanding the logics of modern political science where new approaches are gained to interpreting the concepts of legality and legitimacy of the state' governing, of totality and a strong state. The topicality of the issues of political unity of a society is supported, which Schmitt connects to the phenomenon of representativeness.

Key words: state, power, legality, legitimacy, democracy, representativeness, parliamentary government, dictatorship, totality, rule-of-law state.

Погляди К. Шмітта являють собою певний комплекс засобів для формування адекватних підходів до політичних реалій сучасності, особливо у процесі створення демократичної правової держави. Шміттiana – це величезний інтелектуальний потенціал, який сприяє розумінню логіки сучасної політичної науки, в якій нових граней набувають осмислення понять легальності та легітимності управління в державі, тотальності й сильної держави, підтверджується актуальність проблеми політичної єдності суспільства, що у К. Шмітта прямо пов'язується з феноменом репрезентації в контексті непримиренного протистояння ліберально-демократичному плюралізмові.

Серед зарубіжних учених, предметом дослідження яких була теоретико-політична спадщина К. Шмітта, слід назвати Х. Кварича, Д. Лаака, Р. Меринга, Машке, Ф. Нойманна, Б. Рютерса, Б. Тешке, П. Томміссена, Ю. Фіялковські, К. Хильгера та ін, також значну увагу зазначеній проблематиці приділили С. Артамошин, Е. Гаранов, О. Кільдюшов, К. Лапшин, А. Михайлівський, Е. Россі, П. Рахшмир, А. Смирнов, А. Філіппов та ін. Вітчизняні дослідники також зробили значний внесок у розробку різних аспектів теми: Р. Войтович, М. Головатий, О. Крисенко, В. Терлецький, О. Фісун, М. Шаповаленко, Ю. Шейко та ін.

Головне призначення держави як суверенної інстанції, вважав К. Шмітт, полягає у збереженні миру й забезпеченні раціонального політико-адміністративного управління. Для К. Шмітта пріоритетний орієнтир – держава, форма і конституція – другорядне. Ця позиція до сих пір є об'єктом критики і найрізноманітніших інтерпретацій [1], не дивлячись на те, що саме конституції мислитель надавав великого значення й присвятив чимало творів. Про конституцію

держави та здійснювану нею стратегію, писав учений, «можна судити тільки тоді, коли держава функціонує як така, ця думка стосується насамперед складної і залежної від багатьох чинників ліберальної демократії як державної форми [2, с. 36]. Скепсис відносно дієздатності ліберальної демократії пояснюється тим, що К. Шмітт завжди був непримиренним противником лібералізму й критикував його по багатьох позиціях, основним із яких є ігнорування лібералізмом «серйозного випадку», особливо у період кризи Веймарської республіки у другій половині 1920-х років. Вся політика головним чином має бути здатна, писав К. Шмітт, диференціювати «друга й ворога», розуміти перманентну загрозу, але антитеза «друг – ворог» підміняється лібералізмом універсальним партнерством між економічними конкурентами та ідеологічними противниками; поняття політичного вичерпується у змаганні партійних політичних доктрин, тобто в плюралізмі інтересів [3]. Учений вважає, що такий підхід розмиває сутність політичного й стосовно конкретного внутрі-політичного становища у Веймарській республіці не сприяє віднайденню виходу з небезпечної ситуації. Вихід – це рішення, згідно з К. Шміттом. На переконання К. Шмітта, суб'єкт, який прийняв рішення в умовах «виняткового випадку», стає сувереном. В основі такого тимчасового рішення – «ніщо» [4], що є надзвичайно ірраціональним, припускає відхід від правових норм, але зміст виняткового випадку» передбачає раціональну можливість виходу з кризи.

Ця думка К. Шмітта є предметом гострих дискусій і зберігає свою актуальність до сьогодні, оскільки процеси розбудови держави на різних континентах ніколи не закінчувались. При цьому слід погодитись з оцінками перекладача й знавця творчості К. Шмітта О. Кільдюшова, згідно з якими, «тита-

нічна місія К. Шмітта, покладена ним на самого себе, котра полягає у пошуку вибору вектора горизонту соціальної дії у сфері прийняття загальнозначущих політичних рішень для адекватної колективної дії» [5].

Роль учення К. Шмітта, наприклад, у післявоєнному державному будівництві Німеччини та інших європейських країн підкреслює А. Михайловський. Учений пише, що «Causus Schmitt» красномовно говорить про специфічний розвиток інтелектуального життя в Німеччині після Другої світової війни, ідеал сильної, раціональної держави, що стоїть над суспільством і має імунітет від суперечливих соціальних інтересів, був еталонним не тільки для консерваторів, а й для багатьох лібералів у післявоєнний період існування Європи» [6].

Точка зору К. Шмітта, згідно з якою індивідуалістичний лібералізм не в змозі сформулювати політичну ідею, оскільки виступає проти будь-якого типу політичної влади, активно критикується. Зокрема А. Баєв пише, що по суті лібералізм ні в якому разі не аполітичний. Багато ліберальних держав у минулому наочно продемонстрували силу і дієздатність. Досить згадати перебіг і підсумки Другої світової війни, коли ліберальні демократичні держави змогли чітко визначити різницю між другом і ворогом і виявилися здатними перемогти противника. «Тому теза К. Шмітта про сліпий і недієздатний лібералізм, який не може розпізнати внутрішнього і зовнішнього супротивника, є слабкою. Крім того, на перший погляд, безвихідні політичні ситуації, можуть бути врегульовані винятково за допомогою компромісів, і не завжди виникає необхідність авторитарного рішення» [7]. З боку К. Шмітта, відзначає П. Рахшмир, спостерігається явна недооцінка ліберальної демократії. К. Шмітт не бачив у ній прихованих резервів. «На практиці ліберальна демократія виявилася сильнішою, ніж він думав. Життєва стійкість визначається здатністю долати свої слабкості. Навпаки, тотальні режими в розумінні К. Шмітта і тоталітарні в сучасних трактуваннях, які здавалися могутньою і монолітною структурою, встигли розвалитися» [8].

Необхідно, на наш погляд, відзначити міркування Ш. Муффа, яка була непримиренним противником К. Шмітта, але при цьому писала, «що два моменти з політичної спадщини К. Шмітта залишаються актуальними для ліберальної демократії: визнання неминучого поділу, як би переконливо лібералізм ні відстоював ідею «загально-

людської рівності й свободи» і, нехай навіть у своєрідній формі, але розуміння наявності «ворога», якщо вона (ліберальна демократія) не хоче бути знищеною політичним противником» [9].

Важливими є міркування Г. Люббе відносно поглядів К. Шмітта щодо механізмів побудови правової демократичної держави. Г. Люббе писав, що слабкістю Веймарської республіки, згідно з К. Шміттом, була, зокрема, її нездатність юридично й політично розпізнати своїх смертельних ворогів і реагувати відповідним чином; це не повинно було повторитися під час другої німецької парламентської демократії – такий висновок, який з аналізу праць К. Шмітта могли зробити саме ліберали. «Розрізнення друга і ворога виявляється у цьому контексті застосовним і навіть незамінним. Центральну сукупність понять політичної теорії К. Шмітта можна без проблем використовувати в ліберальному дусі для обґрунтування конституційно-правових та інших політичних заходів самоствердження ліберальної парламентської демократії» [10].

У зв'язку з цим, свою оцінку стану ліберальної демократії дає Р. Фойгт у новітньому дослідженні «Легальність без легітимності?» 2015 року, де він підкреслює значимість поглядів К. Шмітта, зокрема, розуміння легальності та легітимності в поєднанні з особливостями політики партійної держави. Р. Фойгт пише, що стабільність ліберальної демократії, як у Німеччині, так і в усій Європі знаходиться під загрозою, і в будь-який час може настати хаос. Головна причина полягає в тому, що у формально-інституційному плані демократичні засади зберігаються, але демократичність прийняття важливих державних рішень втрачає своє значення. Партійна політика і боротьба між партіями за голоси електорату стає пріоритетною, що зумовлює відхід від основного завдання визначення після виборів урядової політики. У ст. 21 Конституції Німеччини записано, що «партії беруть участь у формуванні політичної волі народу, створення партій – вільно, внутрішня організація повинна відповідати демократичним принципам» [11]. Але роль партій у політичних процесах у державі набагато перевищує повноваження, закріплені Основним законом. Суть у тому, що у виборній процедурі має місце таке явище, як «партійні списки». Ці списки складаються самою партією, і кандидати в депутати, які не отримали мандат самостійно, а пройшли за партійними списками, потрапляють в

безнадійну залежність від волі партії. Це означає, що «парламентарі беруть на себе зобов'язання, в першу чергу, від партії, а не від виборців. Парламент Німеччини продовжує, таким чином, традиції бути ареною маніпуляцій на користь різних партикулярних інтересів, проти чого рішуче виступав К. Шмітт» [12, с. 23]. Вибори передбачають створення гармонійного зв'язку між депутатським корпусом і виборцями. Але парламентська практика демонструє протилежні реалії. Насправді здійснюється дистанціювання між депутатами і виборцями, «репрезентація» є відсутня. Перш за все, це полягає в тому, що депутати призначають собі «княже» матеріальне забезпечення, що набагато перевищує можливості пересічних громадян, причому це не перешкоджає багатьом парламентарям лобювати інтереси певних кіл і, відповідно, додатково підвищувати свої доходи, подібна діяльність парламенту знижує довіру населення і істотно загрожує легітимності діючої влади» [12, с.27]. За сучасних умов, вважає Р. Фойгт, для збереження функціональності зв'язку демократії і легітимності необхідно по-новому вивчити поняття демократії для визначення нових інституційних форм і підходів, які будуть відповідати нашій глобальній епосі.

Щодо поняття «репрезентація» дуже важливими уявляються міркування Д. Дузо. Автор пише, що якщо оцінити значення підходу К. Шмітта до поняття репрезентації, то стає очевидним не теоретичний або ідеологічний вибір інтерпретатора, а результат, який констатує надзвичайну важливість співвідношення репрезентації і політичної єдності для осмислення сучасних політичних процесів. Д. Дузо переконаний, що назріла необхідність більш досконалих форм контролю діяльності парламенту з боку громадськості, оскільки репрезентанти не виконують і не проводять в життя загальну волю народу, вони зайняті здійсненням своїх приватних інтересів [13].

У сучасному політичному дискурсі щодо перспектив феномена правової держави незмінними темами залишаються поняття диктатури, тотальності, тоталітаризму, надзвичайного стану або «виняткового випадку», які неминуче асоціюються з ім'ям К. Шмітта. Дослідник Ю. Деревянченко, зокрема, аналізує значення робіт К. Шмітта для правових підстав формування тоталітарних режимів і доходить висновку, що «правова легітимність індиферентна до конкретних форм свого здійснення, правова держава імпліцитно має тенденцію

еволюціонувати до диктатури і тому потребує громадських інститутів, які генерують моральний дискурс» [14].

Ми вважаємо, що дослідник міркує досить прямолінійно з кількох причин. По-перше: не можна пов'язувати «тотальність» К. Шмітта з сучасним розумінням «тоталітарності». Для порівняння понять слід навести детермінацію «тоталітарного», яку пропонує М. Броше: «тоталітарні системи правління прагнуть до абсолютної концентрації влади і не допускають ніякої конкуренції, ця обставина зумовлює дію неймовірно руйнівної сили, спрямованої на знищення всього, що відхиляється від системи або проявляє ознаки подібного відхилення» [15]. «Тотальність» у К. Шмітта має дещо інший зміст. К. Шмітт, писав, що держава, яка може відрізнити друга від ворога – справжня, і в цьому сенсі тотальна, вона існувала в усі часи, слугувати зміцненню її влади. Держава, по суті, не дає жодних шансів для появи антидержавних формувань, або таких, що перешкоджають чи сприяють розколу. Унаслідок політизації Німеччина перетворилася не на тотальну, а й на партійну державу, на конгломерат тотальних партій. Ці партії «тотально себе реалізують, керують своїми прихильниками від народження до смертного одра, тотально проникають у найрізноманітніші соціальні групи, нав'язують свої погляди, видаючи їх за правильні, щодо державних форм і економічних питань» [16, с.75]. Тотальність у сенсі простого обсягу за відсутності інтенсивності та політичної енергії є протилежністю владі та силі. Тотальні партії через парламент практично керують державою, роблячи її об'єктом своїх компромісів. Між державою і урядом, з одного боку, і масами громадян – з іншого, функціонує високоорганізована багатопартійна система, що стала монополією в політиці. Прагнення підпорядкувати своїм інтересам кожен життєву сферу і величезні маси громадян суперечить всім конституційним положенням. Крім того, «правові підстави» для формування тоталітарних режимів у вченні К. Шмітта теж досить спірні. Досить зауважити, що нацисти прийшли до влади без К. Шмітта, маючи свою програму, інтелектуальний потенціал ученого використовувався режимом, щоправда, не без участі самого К. Шмітта [17].

По-друге, слід наголосити на оригінальності і науковості підходу К. Шмітта до поняття «диктатура», оскільки у диктатурі він вбачав не самоціль, а раціональний

інструмент у конкретній політичній ситуації. Варто згадати думку О. Хьоффе, котрий підкреслював, що інтелектуали часто запозичують трактування «політичного» й «суверенітету», активно використовуючи понятійний апарат, який увів у науковий обіг саме К. Шмітт. «Різнобічний інтерес до освоєння та актуалізації ідей К. Шмітта зумовлений важливим впливом, який продовжують чинити розумові стратегії на усвідомлення ролі й значущості політичних інститутів у державному устрої суспільства. Сильна сторона теорії К. Шмітта – уявлення про суспільно-політичну цілісність, яка формується у разі виникнення небезпеки як ззовні, так і зсередини, і дихотомія «друг-ворог» має сенс» [18]. Думку О. Хьоффе поділяє, зокрема С. Ударцев: «якщо авторитарні режими неминує поступатися ліберальній демократії у досягненні максимальної творчої індивідуальної реалізації, у рівні громадських ініціатив, у розвитку громадянського суспільства за «нормальних» умов, то у певний відрізок часу вони можуть конкурувати за ефективністю організації громадян і навіть мати перевагу. Тут слід визнати правоту К. Шмітта, що у надзвичайній ситуації, яка вимагає мобілізації всього суспільства, механізми жорсткого регулювання і контролю дієві за будь-якої державної форми» [19].

К. Шмітт писав свого часу, що у найскладніші для держави моменти, яким би нецивілізованим поняттям не вважалася диктатура, вона може прийти на допомогу, якщо немає інших шляхів для запобігання анархії та небезпеки громадянської війни [20, с. 7]. При цьому вчений розмірковує про збереження індивідуальних свобод і оцінює ступінь загрози цим свободам з боку певних недержавних формувань. Винятковий випадок або «надзвичайний стан» неминує асоціюватися з поняттям диктатури, але слід підкреслити, що К. Шмітт відповідально і компетентно звертався до понять диктатури і надзвичайного стану (виняткового випадку). Це підтверджується в роботі вченого, на цей момент невідомої вітчизняному дослідникові, яку ми представляємо вперше «Положення про порядок застосування закону до ст. 48 конституції Німеччини» (1926 р.). К. Шмітт зазначав у цьому творі, що надзвичайні повноваження, надані рейхспрезидентом у ст. 48 Основного закону, повинні бути максимально точно регламентовані, з праводержавної точки зору, з метою не допустити безмежної диктатури. У ст. 48 після перерахування прав рейхспрезидента

зафіксовано, що «подробиці регулюються загальнодержавним законом» [21, с. 46], але, зауважує К. Шмітт, «цей закон про порядок застосування ст. 48 до сих пір не прийнятий, тому виникає цілий ряд проблем, оскільки не встановлені умови і обмеження для здійснення надзвичайних заходів [22, с. 38]. Порівняно з загрозливим для держави становищем 1919 р., писав К. Шмітт, коли Конституція приймалася в скорочені терміни для стабілізації становища, ситуація 1926 р. досить спокійна і дозволяє «визначити обсяги повноважень рейхспрезидента простим державним законом без конституційних змін» [22, с. 41]. К. Шмітт, таким чином, констатує необхідність суворої регламентації закону про «надзвичайний стан».

Ми підкреслюємо найважливішу інтелектуальну заслугу К. Шмітта в розумінні логіки сучасної політичної науки, в якій головну роль відіграє феномен політичної єдності, що є фундаментальним критерієм існування будь-якої державної форми. Це твердження сформовано на основі вивчення оригіналів мислителя і робіт його прихильників і учнів. Зокрема Е. Бекенферде відзначав правильність розроблення Карлом Шміттом критерію політичного й заснованого на ньому поняття держави як політичної єдності і про значення свободи індивідуальної та політичної волі для державної єдності і державного порядку [23].

Таким чином, можна зробити висновок, що у сучасному політичному дискурсі щодо перспектив феномена правової держави незмінними темами залишаються поняття диктатури, тотальності, тоталітаризму, надзвичайного стану або «виняткового випадку», легальності та легітимності управління в державі, політичної єдності суспільства. Процес розбудови сучасної правової держави в Україні обтяжується відсутністю досвіду у створенні власної державності в Україні. Для з'ясування деяких теоретичних проблем дуже принагідними є певні положення теоретичної спадщини К. Шмітта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапшин К. Учение о государстве в трудах К. Шмитта: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2012. [Електронний ресурс] /К. Лапшин – Режим доступу: dlib.rsl.ru/loader/view/01005053300?get=pdf
2. Quaritsch H. Positionen und Begriffe Carl Schmitts. Vierte, unveränderte Auflage. – Berlin: Duncker & Humblot, 2010. –130 S.
3. Brauchen wir diesen Carl Schmitt? Zur aktuellen Relevanz Carl Schmitts für Forschung und Gesellschaft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

- /www.grin.com/de/e-book/107258/brauchen-wir-diesen-carl-schmitt-zur-aktuellen-relevanz-carl-schmitts
4. Nichts der Entscheidung Eine Studie zum Deziisionismus in den frühen Schriften Carl Schmitts [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/14507674.pdf>
5. Кильдюшов О. Шмитт как теоретик российских нулевых [Електронний ресурс] /О. Кильдюшов. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaaya-povestka/SHmitt-kak-teoretik-rossijskih-nulevyh>
6. Михайловский А. Борьба за Карла Шмитта [Електронний ресурс] / А. Михайловский. – режим доступу: <http://www.phil63.ru/borba-za-karla-shmitta>
7. Баев В. Политические взгляды Карла Шмитта [Електронний ресурс] /В. Баев. – режим доступу: <https://www.sovremennoeravno.ru/m/articles/>
8. Рахшмир. П. Идеи и люди. Политическая теология Карла Шмитт [Електронний ресурс] /П. Рахшмир. – Режим доступу: <https://www.portalcredo.ru/site/?act=lib&id=1155>
9. Муфф Ш. Карл Шмитт и парадокс либеральной демократии [Електронний ресурс] /Ш. Муфф. – Режим доступу: www.ruthenia.ru/logos/number/45/12.pdf
10. Люббе Г. Карл Шмитт в восприятии шибера-лов [Електронний ресурс] /Г. Люббе. – Режим доступу: http://www.logosjournal.ru/arch/60/89_7.pdf
11. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Hrsg., Bundeszentrale für politische Bildung. – Bonn, 2011. – 144 S.
12. Voigt R. Legalität ohne Legitimität? [Електронний ресурс] / R. Voigt. – Режим доступу: www.springer.com/de/book/9783658069261
13. Duso G. Carl Schmitt: Politische Theologie als Einsicht in die modernen politischen Begriffe [Електронний ресурс] / G. Duso – Режим доступу: www.cirlpge.it/.../SCHMITT%20politische%20Theologie%20
14. Деревянченко Ю. Политическая теология и правовое государство. Уроки Карла Шмитта [Електронний ресурс] /Ю. Деревянченко – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/politiches-kaya-teologiya-i-pravovoe-gosudarstvo-uroki-karla-shmitta>
15. Brosche M. Totale Herrschaftssysteme [Електронний ресурс] /М. Brosche. – Режим доступу: home.uni-leipzig.de/staat/quellen/brosche.doc
16. Schmitt C. Starker Staat und gesunde Wirtschaft (1932) / С. Schmitt // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 S.
17. Hilger C. Rechtsstaatsbegriffe im Dritten Reich: eine Strukturanalyse [Електронний ресурс] / С. Hilger – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?isbn=3161480570>
18. Хёффе О. Шмитт – маргинален. Кант – актуален [Електронний ресурс] /О. Хёффе. – режим доступу: <http://www.russ.ru/layout/set/print/Mirovaaya-povestka/SHmitt-marginalen.-Kant-aktualen>
19. Ударцев С. Сильное государство: вопросы теории [Електронний ресурс] /С. Ударцев. – Режим доступу: km.kazguu.kz/uploads/files/1.%20Ударцев%20С.Ф.%20с.%206-14.pdf
20. Schmitt C. Diktatur und Belagerungszustand. Eine staatsrechtliche Studie (1916) /С. Schmitt // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995 – 668 S.
21. Материалы Народного Комиссариата Юстиции. – М.: 1921. – Вып. IX. – 68 с.
22. Schmitt C. Das Ausführungsgesetz zu Art. 48 (sog. Diktaturgesetz) (1926) /С. Schmitt // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 S.
23. Бёкенфёрде Э. Понятие политического как ключ к работам Карла Шмитта по государственному праву [Електронний ресурс] /Э. Бёкенфёрде – Режим доступу: http://www.logosjournal.ru/arch/60/art_112.pdf

УДК 323.2-042.3: [323.1 + 316.34]

Попков Д.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

НЕОДНОРІДНІСТЬ ЯК АТРИБУТ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізується проблематика стабільності політичної організації суспільства в контексті його структури. Із застосуванням різних теоретичних підходів показано, що неоднорідність сучасного суспільства є його нормативним станом. Обґрунтовується неефективність забезпечення цілісності політичної організації суспільства за рахунок примусового викорінення різноманітності субдержавних колективних ідентичностей, які історично склалися на території держави. Визначається перспективним задля забезпечення ефективності політичного режиму та збереження його демократичності пошук балансу між політичною єдністю та різноманітністю елементів суспільства.

Ключові слова: *однорідність, гетерогенне суспільство, ідентичність, політична стабільність*

Попков Д.А.

НЕОДНОРОДНОСТЬ КАК АТРИБУТ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Анализируется проблематика стабильности политической организации общества в контексте его структуры. С применением различных теоретических подходов показано, что неоднородность современного общества является его нормативным состоянием. Обосновывается неэффективность обеспечения целостности политической организации общества за счет принудительного искоренения разнообразия субгосударственных коллективных идентичностей, которые исторически сложились на территории государства. Определяется перспективным для обеспечения эффективности политического режима и сохранения его демократичности поиск баланса между единством и разнообразием элементов общества.

Ключевые слова: однородность, гетерогенное общество, идентичность, политическая стабильность.

Popkov D.

HETEROGENEITY AS AN ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

The article analyzes the stability of the political order of society in the context of its structure. Based on various theoretical approaches it is shown that the heterogeneity turns to the normative status in modern society. The author grounds ineffectiveness of forced eradication of sub-state collective identities, which were historically formed on the state's territory, for establishing political integrity of political order. Due to the author approach to provide effectiveness of the political regime and to save its democratic nature demands finding a balance between unity and diversity of social elements.

Keywords: homogeneous, heterogeneous society, identity, political stability.

Дослідженню питання стабільності суспільства, політичної системи та загалом держави завжди приділялася значна увага в політичній думці. Дійсно, збереження цілісності та постійного відновлення функціональної дієздатності будь-якого організму (в тому числі – соціального) є генетично обумовленим пріоритетом, що цілком узгоджується як з уявленнями про базові інстинкти [1] та ієрархією потреб за А. Маслоу [2, с.84], так із концепцією влади за теорією суспільного договору.

Специфічну актуалізацію проблематики цілісності суспільства надала третя хвиля демократизації з обумовленими нею пошуками засобів консолідації нових демократій на фоні розгортання будівництва новоутворених/відновлених держав на теренах колишнього Радянського Союзу довкола ідеологічних уявлень про наявне та належне титульних націй.

Значну роль у поживленні обговорювання засобів забезпечення такої цілісності та їх прийнятності саме в контексті різноманітності і певної автономності культурних груп суспільства тієї чи іншої держави відіграють сучасні міграційні процеси в Західній Європі, масштаб та вплив яких дозволяють констатувати якщо не кризу мультикультуралізму як такого, то принаймні його обмежену придатність до застосування лише в колі «близьких»

культур, а точніше – спорідненості/прийнятності до співіснування (за мовними, етнічними, релігійними та економічними критеріями) їх колективних носіїв. З цього приводу доречно навести влучне спостереження Д. Драгунського, який відмітив, що «Імміграція з країн «третього світу» створює нові класи, точніше, етнокласи. Вона створює нових пролетаріїв, причому не тільки за економічним статусом, але й за етнічною належністю. Етнокласи несуть в собі новий заряд революційності, в якому соціальні вимоги змішані з етнокультурними та конфесійними» [3]. Львівська дослідниця О. Глод, аналізуючи політичну рефлексію Західної Європи на міграційні виклики взагалі, і небезпідставно, на наш погляд, вказує на існування «нового» расизму та ксенофобії [4]. Гострота останнього чинника зумовлюється тим, що хоча на рівні статистичної оцінки кримінального «внеску» міграційного фактора правоохоронні органи та високопосадовці західних країн, певно, намагаючись зберегти принаймні фасад політики толерантності і мультикультуралізму, уникають публічного висвітлення даних, які б демонстрували питому вагу «іншокультурних» злочинців від їх загальної кількості (можна припускати, що на рівні побутового сприйняття таке «замовчування» навряд чи можна визнавати ефективним), то відносно зростання терористичної загрози з

конкретним ідентифікуючим в культурному сенсі «забарвленням» виокремлення «чужинців» відбувається більш публічно.

Аспектами залежності політичної стабільності від ступеня однорідності такого суспільства опікувалися в своїх працях як визнані класики політичної думки, так і дослідники «нової генерації». Цілком очікуваним є поділ дослідників на «табори»: якщо одні бачать фундамент стабільності демократичних інститутів саме в гомогенній політичній культурі – наприклад, Алексіс де Токвіль [5, с.90, 140, 158], Г. Алмонд та Б. Пауел [6, р. 106, 262], то інші вважають, що культурна різноманітність має розглядатися не як загроза, а передумова для пошуку повноцінних компромісів – Ш. Муфф [7], Є. Соренсен [8].

Сучасні дослідники С. Піскорська та О. Фібих, розглядаючи гомогенний тип суспільства, обґрунтовують його утворення, постійне відтворення та функціонування реалізацією «стандарту індивідуалізму» як суті ідеї лібералізму [9], умовно продовжуючи, таким чином, в розглядуваному питанні лінію Г. Алмонда

Водночас, розкриваючи теоретичні підвалини різних концепцій толерантності, доктор філософських наук М. Хомяков, серед іншого, звертає увагу на критику гомогенності суспільства саме з позиції ліберального розуміння свободи індивіда у Дж. Мілля, який вказує, що «тиранія більшості» призводить до втілення «китайського ідеалу створення схожих один на одного людей» [10, с.27], до встановлення одноманітності гомогенного суспільства.

Доволі розгорнутий аналіз особливостей етнічних процесів у процесі націоутворення, що містить вказівки на структуру суспільства, приведено вітчизняною дослідницею Т. Бойко [11]. Логічною та послідовною з точки зору висвітлення співвідношення націоналізму та демократії з урахуванням поліетнічного фактора в процесі державотворення видається позиція В. Бортнікова та Ю. Пивоварова [12].

Віддаючи належне зазначеним дослідженням, варто зауважити, що в контексті визначеної проблематики цієї статті позицію значної частини спеціалістів тією чи іншою мірою може бути зведено до переважно «культуроцентричного» підходу до визначення політичної структури суспільства – конституїована або, скоріше, продекларована певна єдність політичної культури суспільства демонструється як свідчення його політичної структурної гомогенності.

Своєю чергою, фрагментованість політичної культури цілком логічно сприймається ознакою і гетерогенності самого суспільства. На нашу думку, хоча такий підхід не позбавлений очевидної емпіричної цінності, проте його застосування у процесі дослідження питання забезпечення стабільності суспільства як системи призводить до деякої «монополізації» поширеного в політичній теорії способу пояснення стійкості демократичних інститутів нарративом про первинну роль культурної однорідності. Дійсно, концепт нації (навіть у політичному сенсі) імпліцитно передбачає уявлення про певну культурну гомогенність її членів, тоді як всі інші, хто не відповідає через власні етнічні/ідеологічні детермінанти поведінковим стереотипам, частіше за все охоплюються відокремлюваним «вони», на противагу само ідентифікуючого «ми». Своєю чергою, сприйняття «іншості» тих, хто присутній поряд, як загрозу консолідованій цілісності «нас» цілком очікувано перетворює дихотомію «ми» – «вони» у класичну шміттівську «друг» – «ворог».

Виходячи з позиції сприйняття політичної культури як певної функції суспільства, яке цю культуру створює/відтворює/змінює, автор вважає за потрібне при розгляді проблематики забезпечення цілісності суспільства, а точніше, його політичної організації (держави в її наявних територіальних межах) змістити акцент з «процесуального» аспекту (політичної культури як похідної від суспільства) на «матеріальний» – політичної структури самого суспільства як чинника, що визначає його політичну культуру. Завданням є визначення нормативного стану структури сучасного суспільства як політичної системи та його впливу на стабільність цілісного існування такої системи.

Оскільки акцентом дослідження є проблематика цілісності (її забезпечення/відновлення) з опорою на світоглядний принцип холізму [13, с.299-300], антиподом якої виступає розкол/розпад, який у свою чергу в темпоральному вимірі (в динаміці) передбачає поступову втрату цілісності до відокремлювання певних частин/сегментів від колишнього «цілого» (доказування від зворотного), це логічно зумовлює звернення до категорій «гомогенності» та «гетерогенності» задля з'ясування особливості системних відносин між цілим та його частинами.

Формулюючи визначення гомогенного суспільства як соціальної системи, доцільно

звернутися до більш узагальнюючої категорії гомогенної (від грецької «homogenes» – однорідний) системи, під якою у Великій Радянській Енциклопедії розуміється «фізична система, що не містить частин, які б відрізнялися за складом чи властивостями, та відокремлених одна від одної поверхнями розподілу. Усі фізичні характеристики (параметри) гомогенної системи однакові у всіх її частинах або безперервно змінюються від точки до точки. Мікронеоднорідності (щільності, складу і т.ін., зокрема флуктуаційні) не порушують загальної однорідності системи» [14]. Стосовно соціальної системи таке визначення передбачає однорідність і рівність соціальних індивідів.

Варто наголосити, що у побутовому та, значною мірою, публіцистичному контексті «індивідуальність» помилково асоціюється з неповторністю, унікальністю, певними відмінними властивостями від інших, тоді як за своєю етимологією та філософськими підвалинами цей термін означає «неподільність» (від латинського «individuum» – неподільне), що дозволяє вивести витoki розуміння цієї категорії ще з демокритівського вчення про атоми [15], розвинутого в епоху модерна з атомів фізичних до соціальних – людини [16]. Відтак гомогенне суспільство передбачає саме однаковість його членів за значущими, з точки зору соціальної поведінки, параметрами. Мусимо визнати, що подальше уточнення цієї категорії вимагає додаткового залучення іншого терміна – «ідентичність», яка являє собою концепт, довкола змісту котрого точаться наукові дискусії [17]. Не занурюючись у тонкощі аспектів визначення ідентичності, гомогенність можна тлумачити саме як її збіг у членів відповідної соціальної групи/суспільства, маючи на увазі «ототожнення окремих індивідів чи соціальних груп з тією чи іншою роллю в процесі соціальної взаємодії, асоціювання самих себе та інших з тим або іншим місцем у різних «світах» соціальних комунікацій» [18, с.47]. Очевидно, що гомогенне за своєю структурою суспільство очікувано продукує та функціонує у гомогенній політичній культурі, яка формує/склеює соціальні «атоми» в монолітний (ізотропний) соціальний «кристал», зовнішня цілісність якого може видаватися вкрай привабливою порівняно з більш «аморфними» або, принаймні, не такими «твердими» конструкціями.

Утім, повертаючись від фізичних метафор до соціальної дійсності, задамося питання-

ми: чи є таке становище об'єктивно досяжним та прийнятно тривалим, та чи є воно бажаним з точки зору саме соціального атома – сучасної людини? Як відмічав Арістотель, держава природно зацікавлена у «прагненні до того, щоб усі в ньому були рівні і однакові» [19, с.115], але насправді зумовлена фактичною неоднаковістю людей їх соціальна нерівність (навіть не лише з точки зору побудови певної ієрархії влади-підпорядкування, а через різні соціальні функції та особисті прагнення, не говорячи вже про співвідношення у рівні доходів між певними верствами населення) сьогодні найчастіше підміняється декларуванням юридичної рівності. Наголошуємо саме на адекватності терміна «декларування», адже попри закріплення категорії юридичної рівності у статусі загально визнаної міжнародної норми – в ст. 1 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12. 1948 р. [20] – її презумпція досі залишається фікцією, адже іншого пояснення причин створення та функціонування в системі органів ООН декількох інституцій, які опікуються забезпеченням юридичної рівності [21], автор не знаходить. Причому, цей висновок стосується не тільки так званих недемократичних країн (наприклад, політика щодо курдських національних меншин Туреччини, Іраку, Ірану та Сирії [22]), але й тих, хто позиціонує себе розвинутою демократією (наприклад, «новаторський» інститут негромадян в Латвії [23, п.15], або згадувана К. Оффе широка підтримка в цій країні підходу з обмеження національних меншин у праві на участь в приватизації [24, с. 16]).

Враховуючи соціально значущу (з точки зору впливу на політично вагому поведінку, зокрема, електоральну) багатоаспектну ідентичність кожної людини (за етнічним походженням, професією, ставленням до релігії, статевою належністю, майновим становищем, політичними та ідеологічними уподобання, мовними ознаками тощо) за сучасних умов глобалізації (міграція, взаємопроникнення культур), дотримуємось думки, що гомогенне суспільство у сучасній державі в принципі є неможливим – цей термін можна сприймати лише як певну модель, хоча й бажану з точки зору стабільності держави (у короткостроковій перспективі), але й фактично недосяжну, якщо враховувати всі соціально-значущі параметри людини, а не спрощувати до певної складової (наприклад, ідеологічних уподобань). Відтак, вважаємо, що про гомо-

генність у кореспондуючому з алмодівським підходом коректно висловлюватися за образною ознакою лише по відношенню до певного сегмента сучасного суспільства як його складової.

Отже, якщо структурно суспільство не гомогенне, то, воно, відповідно, може бути лише неоднорідним, або гетерогенним чи багатоскладовим, плюральним – за термінологією А. Лейпхарта [25, с. 218].

Підтвердження цієї тези, до речі, досить жорстко сформульованої Д. Юмом: «Суспільство без розшарування, з реальною рівністю його членів – міф, що так ніколи і не став реальністю за всю історію людства» [26, с.304], може бути виведена з концепції соціального прогресу Г. Спенсера.

Так, цим вченим була запропонована формула, яка безпосередньо визначає об'єктивність існування гетерогенних систем через диференціацію: «...різні частини однорідної агрегації неминуче піддаються діям різнорідних сил, різнорідних за якістю або за напруженості, внаслідок чого і змінюються по-різному». В однорідному середовищі внутрісистемна диференціація буде зростати, оскільки «однорідна сила, діючи на агрегат, виробляє несхожі зміни в різних його частинах, роблячи однорідне різноманітним, а різноманітне ще більш різноманітним». Більш того, у процесі зростання складності й різноманітності в системах швидкість диференціації збільшується: фактори і наслідки диференціації збільшуються в геометричній прогресії. Причина явища в тому, що «кожна диференційована частина є не тільки вмістилищем подальших диференціацій, але разом із тим і джерелом останніх, тому що, стаючи все більш відмінною від інших частин, вона стає центром неоднакових реакцій на зовнішній вплив, і, збільшуючи, таким чином, відмінності діючих сил, вона збільшує також і відмінність вироблених ними наслідків» [27].

Розроблені П. Сорокіним у теорії стратифікації положення про її багатовимірність, вертикальну та горизонтальну соціальну мобільність також дозволяють знайти аргументи на користь фактичної гетерогенності суспільства. Цей мислитель відзначав, що «Соціальна стратифікація – це диференціація деякої цієї сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Вона знаходить вираження в існуванні вищих і нижчих шарів. Її основа і сутність – у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності або

відсутності соціальних цінностей, влади і впливи серед членів того чи іншого співтовариства» [28, с.302].

Природна неоднорідність суспільства саме у політичному аспекті як нормативний стан наочно демонструється постулатами теорії еліт. Один із її визнаних засновників Г. Моска таким чином сформулював закон соціально-політичної дихотомії суспільства: «У всіх суспільствах (починаючи зі слабо-розвинутих аж до найбільш розвинутих) існують два класи людей – клас правлячих і клас керованих. Перший, завжди менш численний, виконує всі політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які вона дає, в той час, як другий, більш численний клас, керується і контролюється першим у формі, яка більш-менш законна, більш-менш довільна і насильницька і забезпечує першому класу матеріальні засоби існування. ... У реальному житті ми всі визнаємо існування цього правлячого (або політичного) класу» [29, с. 186-187].

Згідно з іншим видатним дослідником, В.Парето, індивіди нерівні між собою ні фізично, ні інтелектуально, ні морально. Тому і соціальна нерівність здавалась йому абсолютно природною: люди, що мають найбільш високі показники в тій чи іншій сфері, складають еліту, в кожній сфері – свою [30].

Схожі думки (щодо нерівності) можна знайти і у видатного філософа І. Ільїна, який писав: «Французька революція навчила і передала у спадок людству шкідливий забобон, ніби люди від народження або від природи «рівні» і внаслідок цього з ними слід обходитися «однаково»... сутність справедливості полягає саме в неоднаковому поводженні з неоднаковими людьми» [32, с. 147].

Завершуючи апелювання до авторитетів задля обґрунтування тези про об'єктивну гетерогенність будь-якого суспільства, вважаємо можливим зверненням до теорії пасіонарності Л. Гумільова в межах його концепції етногенезу. Дійсно, істотна якісна відмінність соціальної поведінки непасіонарної більшості певного суспільства та пасіонарної меншості, яка дослідником виокремлюється за «наявністю у деяких індивідів непереборного внутрішнього прагнення до цілеспрямованої діяльності, завжди пов'язаної зі зміною оточення, громадського або природного, причому досягнення наміченої мети, часто ілюзорної чи згубної для самого суб'єкта, видається йому ціннішою навіть за власне життя» [33,

с.269], виступає цілком достатнім чинником для диференціації суспільства.

Отже, можна констатувати неоднорідність суспільства, яка не може не впливати на цілісність політичної культури. Втім, з точки зору обраної позиції забезпечення цілісності політичної структури суспільства нібито очевидний рецепт усунування загрози дестабілізації шляхом подолання такої неоднорідності та запровадження прогнозованої/керованої максимально можливої уніфікованої ідентичності, видається помилковим як за неприйнятністю методів*, так і за недосяжністю такої мети.

З цього приводу доречно звернутися до висновків вітчизняного автора С. Юшина, який у своєму аналізі парадоксального в архетипах базових індивідуальних та соціальних інстинктів розглядає досліджуваний Т. Бен-Шахаром парадокс перфекціонізму. Вчений вказує, що архетип надмірного прагнення особистості (суспільства) до ідеалу породжує негативи, що зумовлені їх недосяжністю, адже перфекціонізм не припускає ймовірності невдач; для нього самоконтроль і саморозвиток нерозривно об'єднані і це доводить захисну поведінку до межі – намагаючись бути завжди на висоті (саморозвиток); перфекціоніст має виглядати бездоганно, уникаючи критики (втілення досконалості), а тому, попри все, перекоонує інших про правильність свого уявлення про себе (самовиправдання), захищаючи його і власний придуманий образ [34].

Намагання подолати різноманітність складових суспільства за допомогою державної політики є ознакою тяжіння до елементів тоталітаризму, у статичності і неконкурентності якого як закритої системи, на думку Т. Нестерової, полягає його нестабільність [35, с.66-67]. Досить категорично така формула визначена Н. Аршабековим: «Прагнення довести інтегрованість соціуму до межі рівнозначна тоталітарному переродженню суспільства» [36].

Звертаючись до філософської класики, з цього приводу також можна навести глибоке

* Автор наголошує, що означені міркування не передбачають толерантного ставлення з точки зору обґрунтування необхідності збереження та незастосування загальноновизнаних у світі заходів примусового державного впливу на антисоціальні колективні практики (організована злочинність, деструктивні секти, нелегальна міграція тощо), які не притаманні певному автономному сегменту суспільства, що історично склався на території держави (не є чужим), як культурна ознака цієї ідентичнісної належності.

судження Арістотеля, який відмічав, що «держава, розвиваючи єдність у цьому напрямку, припинить своє існування. Адже за своєю природою держава являє собою певну множинність. Коли ж вона прагне до єдності, то в такому випадку з держави утворюється сім'я, із сім'ї – окрема людина; а сім'я, вважаємо, містить у собі більше єдності, ніж держава, окрема ж людина більше, ніж одна сім'я. Отже, коли б хтось і намислив здійснювати Сократову теорію на ділі, то все ж краще не робити цього, бо він знищить державу» [19, 1261 а].

Утім, якщо ситуативність балансу між тоталітаризмом – анархією в питаннях концентрації влади і сфери її впливу для кваліфікації політії як демократичної (в контексті тези С. Ліпсета, що «демократія – не якість соціальної системи, або існує, або не існує, а скоріше комплекс характеристик, які можна ранжувати безліччю різних способів») [37, с. 26], може бути предметом дискусій прихильників тих чи інших поглядів перед викликами часу, то висновок Ю. Лотмана, за результатами дослідження семіосфери культури про те, що «Саме певна внутрішня неупорядкованість, недовершена організованість забезпечують людській культурі і більшу внутрішню ємність, і динамізм, невідомий більш впорядкованим системам» [38, с. 487], досить ясно визначає практичну цінність гетерогенної системи у якісному вимірі розвитку.

Вказана «більша ємність і динамізм» внутрішньої неупорядкованості, яка притаманна саме неоднорідній структурі та відсутня у гомогенній, кореспондується із розумінням парадоксу К.Г. Юнга, який вважав його однією з важливіших духовних цінностей, протиставляючи ортодоксії (єдності думок), розглядувану як ознаку слабкості. Вчений зауважував, що лише парадокс веде до максимально правильного розуміння повноти життя, тоді як відсутність незрозумілості і суперечностей завжди однобоке, а тому і не придатне для вираження незбагненого [39, с. 33]. Своєю чергою, продовження логіки означених міркувань дозволяє відшукувати докази на користь не тільки нормативності, але й необхідності як умови розвитку суспільства його гетерогенної структури з її постійними протиріччями і в діалектиці Гегеля (теза – антитеза – синтез).

Таким чином, гомогенність суспільства, у разі примусової фіксації у статусі сталої форми, виступає одночасно і як запорука тимчасової стабільності, і як джерело

утворення умов подальшої дестабілізації відповідної політиці або її деградації за рівнем розвитку (інтелектуального, технологічного, наукового, етичного – у всіх аспектах культури). Вважаємо, що в означеному діалектичному зв'язку між елементами ряду «гомогенність – стабільність – гетерогенність – розкол» знаходить своє вираження закон ієрархічних компенсацій, закон Седова [40], згідно з яким гомогенізація на макрорівні системи (примусова загальнодержавна уніфікація ідентичності належності) компенсується зростанням різноманітності на мікрорівні – відцентрові тенденції на рівні етнічних культур, соціальних груп, індивідуумів. Наразі внутрішня динаміка розвитку культури багато в чому визначається саме протиріччям між прагненням довести системність/інтегрованість, а отже, – і упорядкування, до межі і постійною боротьбою з автономією структур, які в результаті такого упорядкування виникають.

Висновки. Гетерогенність є природним станом суспільства, хоча і притаманна йому різновекторність соціальних зв'язків сама по собі містить чинники ймовірної дестабілізації, тому стабілізація як постійний процес забезпечення динамічного балансу відцентрових та доцентрових тенденцій не може ґрунтуватися на марних спробах подолати неоднорідність та запровадити гомогенну політичну культуру, нав'язуючи певний соціальний шаблон «ідеального індивіда». Вочевидь рецепт стабільного існування держави полягає у системному впливі на ті умови розділу суспільства, які не перебувають у конфлікті з його сутністю. Своєю чергою, адекватне осмислення механізмів одночасного забезпечення стабільності/єдності та неоднорідності суспільства дозволить віднайти унікальні переваги розвитку й ефективності функціонування організованої таким суспільством держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин Л. Г. Инстинкт / Л.Г. Воронин // Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.chemport.ru/instinkt.shtml>
2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 2001 – 478 с.
3. Драгунский Д. Демографический туман и национальные перспективы / Д. Драгунский // Государство и антропоток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antropotok.archipelag.ru/text/a293.htm>
4. Глод О. «Новий» расизм та ксенофобія в політичному житті західноєвропейських країн [Електронний ресурс] / О. Глод // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2009. – №3.
- Режим доступу: URL: <http://social-science.com.ua/article/163>
5. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 554с.
6. Almond G.A. Comparative Politics: A Developmental Approach / Gabriel A. Almond and Bingham G. Powell, Jr. – Boston: Little, Brown and Company, 1966. – 368 p.
7. Mouff C. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism [Електронний ресурс] / Chantal Mouffe; Institute for Advanced Studies. – Режим доступу: https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_72.pdf
8. Sørensen E. Enhancing democracy through inter-democratic governance networks. National Centre of Competence in Research (NCCR): Challenges to Democracy in the 21st Century [Електронний ресурс] / E. Sørensen // Working Paper. – 2011. – № 51. – Режим доступу: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/WP51.pdf>
9. Пискорская С. Ю. Индивидуализм как способ воспроизводства общественной жизни в гомогенном обществе [Електронний ресурс] / С.Ю. Пискорская, Е. В. Фибих // Открытое образование. – 2011. – №2-2. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/individualizm-kak-sposob-vosproizvodstva-obschestvennoy-zhizni-v-gomogennom-obschestve>
10. Хомяков М. Б. Толерантность и ее границы / Максим Борисович Хомяков // Национальный психологический журнал. – 2001. – №2. – С.25-33.
11. Бойко Т. Особливості взаємодії етнічних процесів та громадянського суспільства в націотворенні [Електронний ресурс] / Т. Бойко // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2016. – №4. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1184>
12. Бортніков В. Проблеми становлення національної держави в умовах переходу до демократії [Електронний ресурс] / В. Бортніков, Ю. Пивоваров // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2009. – №3. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/142>
13. Новая философская энциклопедия: В 4х т. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. – М.: Мысль, 2010. – Т. IV. – 736 с.
14. Большая Советская Энциклопедия (НО). – М.: Сов. энцикл., 1954. –Т. 15. – 652с.
15. По материалам лекции №7 «Политическая философия Матери» курса «Философия политики» МГУ им. М. Ломоносова 2014г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Qf3S9p7yz0I>
16. По материалам лекции №9 «От Гоббса к Локку: парадигма либерализма» курса «Философия политики» МГУ им. М. Ломоносова 2014г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=W4Sg_BsRvbU
17. Идентичность как предмет политического анализа. Сб. статей по итогам Всероссийской научно-теор. конф. / Сер. Библиотека Ин-та мировой экономики и международных отношений. – М., 2011. – 299с.
18. Телегин Д.В. Национальная идентичность как вид социокультурной идентичности и модель языковой общности в европейской перспективе /

- Д.В. Телегин, Г.В. Телегина // Мир психологи. – 2009. – №3. – С 46-58.
19. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка [Електронний ресурс]. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist03.htm>
20. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
21. Объединенные нации. Права человека. Управление Верховного комиссара [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/RU/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>
22. Кава Дибо. Регионально-международный аспект курдской проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evolutio.info/content/view/204/49/>
23. Рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 07.03.2005р. у справі №2004-15-0106. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2004/07/2004-150106_Spriedums_RU.pdf
24. Оффен К. Этнополитика в восточноевропейском переходном процессе/ К.Оффен // Полис. – 1996. – № 2. – С. 27-45.
25. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – №1-2. – С. 217-225.
26. Юм Д. Малые произведения: Эссе; Естественная история религии; Диалоги о естественной религии / Давид Юм. – М.: Канон, 1996. – 464 с.
27. Богомазова О.В. Разработка Г. Спенсером эволюционной концепции социального прогресса и её основные положения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/9/1572/4/>
28. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. – М. Политиздат, 1992. – 543 с.
29. Моска Г. Правящий класс/ Г. Моска // Социс. – 1994. – № 10. – С. 187-198.
30. Pareto V. The Rise and Fall of the Elites: an Application of Theoretical Sociology / Vilfredo Pareto. – Totowa: Bedminster Press, 1968.
31. Ильин И.А. Я вглядываюсь в жизнь. Книга раздумий / И.А. Ильин // Собр. соч.: В 10 т. – Т. 3. – М., 1994. – 592 с.
32. Ильин И.А. Я вглядываюсь в жизнь. Книга раздумий / И.А. Ильин // Собр. соч.: В 10 т. – Т. 3. – М., 1994. – 592 с.
33. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Гумилев Лев Николаевич. – СПб.: Кристалл, 2001. – 640 с.
34. Юшин С.А. Архетипы основных инстинктов человека, общества и государства в преодолении ими препятствий на пути становления в новое качество между скиллой ортодоксальности и харизмой парадоксальности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhetipy-osnovnyh-instinktov-cheloveka-obschestva-i-gosudarstva-v-preodolenii-imi-prepyatstviy-na-puti-stanovleniya-v-novoe-kachestvo>
35. Нестерова Т. П. К вопросу о гомогенном обществе: исторический опыт тоталитарных режимов и современная демократия / Т. П. Нестерова // Научный диалог. – 2014. – № 5 (29): История. Социология. – С. 60-67.
36. Аршабеков Н.Р. Понятие социальной системы и ее трансформации в современной теории общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://articlekz.com/article/5383>
37. Липсет С.М. Некоторые социальные предпосылки демократии: экономическое развитие и политическая легитимность / С.М. Липсет [пер. з англ. В.Г. Николаева] // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – Сер. 11: Социология. Реферативный журнал. – 2012. – №3. – С. 20-74.
38. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
39. Юнг К. Г. Психология и алхимия / К. Г. Юнг; пер. с англ., лат. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2003. – 592 с.
40. Седов Е. Информационно-энтропийные свойства социальных систем / Е. Седов // Общественные науки и современность. – 1993. – №5. – С. 92-100.

УДК 321:004(477)

Мухамедієв В. Є.
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПРОБЛЕМАТИКА ДІЄВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ: ДІЯ ТА УТРИМАННЯ ВІД ДІЇ

Проаналізовано концепт суверенітету в сучасних реаліях. Здійснено спробу зміни підходу до проблематики самих критеріїв через те, що суверенітет вже не може бути визначений виключно за допомогою правових рамок, адже політична реальність стала відігравати головну роль. Саме через реальну політику і визначаються статус і роль держави. Нові виклики ставлять питання щодо дієвого суверенітету, тільки таким чином класична держава зможе відстояти своє право на існування.

Ключові слова: суверенітет, дія, утримання, дієвий суверенітет, глобалізація, політичні трансформації.

Мухамедієв В. Є.

ПРОБЛЕМАТИКА ДЕЙСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА: ДЕЙСТВИЕ И ВОЗДЕРЖАНИЕ ОТ ДЕЙСТВИЯ

Проанализирован концепт суверенитета в современных реалиях. Сделана попытка изменения подхода к проблематике самих критериев в связи с тем, что суверенитет уже не может быть определен только через правовые рамки, ведь политическая реальность стала играть главную роль. Именно через реальную политику и определяются статус и роль государства. Новые вызовы ставят вопрос относительно действенного суверенитета, только таким образом классическое государство сможет отстоять свое право на существование.

Ключевые слова: суверенитет, действие, воздержание, действенный суверенитет, глобализация, политические трансформации.

Mukhamediiev V.

PROBLEMATICS OF THE EFFECTIVE SOVEREIGNTY: ACTION AND RETENTION OF ACTION

The concept of sovereignty in modern realities is analyzed. An attempt was made to change the approach to the problematic of the criteria themselves in connection with the fact that. Sovereignty can no longer be determined only through the legal framework, because political reality began to play a major role. It is through real politics that the status and role of the state are determined. New challenges raise the question of effective sovereignty, only in this way the classical state will be able to defend its right to exist.

Keywords: sovereignty, action, retention, effective sovereignty, globalization, political transformations.

Актуальність теми зумовлена застарілістю трактувань категорії суверенітету, а також наявністю нових викликів для класичних держав. Більше того, виникають питання до робіт, що окреслюють суверенітет у політичних реаліях сьогодення. Політичні трансформації потребують аналізу наявних проблем та виявлення більш гнучких теоретичних конструкцій, що будуть відображати і практичний аспект.

Мета статті полягає у дослідженні аспектів дієвого суверенітету, заглиблення в проблематику, що пов'язана з постійними політичними трансформаціями в реальних умовах.

Зазначену проблему вивчали такі автори, як Н. В. Гринюк, І. В. Троян, Р. В. Мамедов, Л. Є. Гринін, І. І. Погорська.

На нашу думку, проголошений суверенітет держави повинен діяти, і, природно, ця якість повинна приносити якісь профіцити державного утворення. Однак найчастіше суверенітет має деякі обмеження. Тоді

слушно говорити про частковий і неповний суверенітет, де частковий ми позначимо як існуючий у певній сфері, а неповний позначимо як такий, що не має повноти повноважень у певному загальному контексті. Оскільки будь-який суверенітет не може бути абсолютним, він тією або іншою мірою належить до цих двох груп.

Відповідно до Статуту ООН, всі її 192 члена мають рівною мірою суверенітет [1, с. 4]. Однак все 192 держави можна ранжувати за реальним суверенітетом. Приміром, наявною є різниця статусів і кількості ресурсів, здатність впливати на світову політику згідно з власними інтересами. Деякі з членів ООН на практиці мають лише формальні підстави для суверенітету, чим і користуються більш суверенні і сильні гравці.

Також ми можемо визначити концепт дієвого суверенітету як такий, що є не просто зумовленим характеристикою держави, правителя, народу, а чинним ключовим принципом. Дієвий суверенітет в реальності означає незалежність і повноту рішень і відповідальності, величезну владу над певною територією. Отже, проблемою дієвого суверенітету або суверенітету, який прагне до дієвого, є дихотомія «дія – утримання від дії».

Все вищезазначене зовсім не означає, що дієвий суверенітет є ідеальною характеристикою по суті. Ні, швидше за все також притаманна маса недоліків, і він є таким собі віддаленим від бажаного типом. Проте для всіх розвинених країн характерний саме дієвий суверенітет, який спирається на силу і міць держави, яку інші собі дозволити не можуть. При цьому сила є репресивною за своєю суттю, тобто збройною (військовою), а міць є економічною (ресурси, потенціал, технології, власне економіка). Слід зазначити, що сучасність накладає свою специфіку на характер ресурсів. Так, найважливішим стає інформаційне середовище, і, відповідно, інформаційні та символічні ресурси, на які більшою мірою і буде спиратися ефективна влада. Тобто дихотомія «дія – утримання» означає, що часто перед суверенною владою і суверенною державою лежить вибір між актом політичної дії і актом утримання від дії (в деяких формах бездіяльність). Дія означає хід уперед, фактично наступальну тактику, коли це потрібно, з метою реалізації своїх інтересів. Утримання означає вичікувальну або оборонну тактику, знову ж лише в цілях своїх інтересів, а не через абсолютну свою слабкість.

Дуже часто трапляється таке, що визнані міжнародним співтовариством держави, при

цьому природно з загальновизнаним суверенітетом, є «територією вічних проблем і боротьби». Тобто вони не здатні консолідувати владу на своїй території і виконувати суверенні функції [1, с. 4].

Є приклади того, як держави, які стоять біля керма світової політики (ряд найрозвиненіших держав, члени Ради Безпеки ООН) навмисно обмежують суверенітет деяких держав. Тут може бути як невизнання, так і обмеження на співпрацю, згортання співробітництва. В результаті відбувається витік самостійності і зростання залежності таких держав від світової громадськості, або ж від зацікавленої в цьому державі.

У справі держави, яка не відповідає загальноприйнятим нормам і систематично порушує міжнародні домовленості, часто втручаються, щоб знизити градус небезпеки або взагалі звести небезпеку нанівець. Найбільш виправданим і відносно ефективним методом виявилися санкції, які суттєво підривають суверенітет і можуть обмежувати його. Ефект від санкцій може бути негативним, помірно негативним, руйнівним, або навіть протилежним у деяких сферах життєдіяльності держави (приміром, може згуртувати еліту проти держави, яка задіяла санкції). Дієздатність держави при цьому може збільшитися, а суверенітет стане більш монопольним і тотальним. Усе залежатиме від ефективності управління, влада може використовувати наявні ресурси задля зміцнення не тільки вертикалі апарату, але й для зміцнення внутрішньої економіки. До цього слід віднести протекціонізм та стимулювання виробників (бізнесу).

Трансформація політичного порядку, що характеризується трендовими категоріями ставить під сумнів сутність держави, наділеної суверенітетом. Існування таких держав у просторі світової політики стає сумнівним. Важливим є той факт того, що суверенітет нерідко добровільно скорочується самими національними державами [2, с. 42].

Високорозвинені технології, всеохопна торгівля, транспорт, світовий капітал обплутують світ новими мережевими зв'язками і роблять кордони держав прозорими. В результаті скорочується обсяг національного суверенітету і підривається статус держави як головного суб'єкта міжнародних відносин.

У сучасному світі більше немає єдиного поняття державного, народного і національного суверенітету. Суверенітет все частіше розподіляється між наднаціональними, національними, регіональними, а іноді регіо-

нальними та муніципальними одиницями. На процес трансформації національного суверенітету впливає набір таких факторів: технологічні та економічні зміни, глобальні проблеми людства, регіональна інтеграція, прагнення уникнути військових протистоянь, зростання кількості демократичних режимів [2, с. 44].

Академічні дослідження суверенітету в період глобалізації актуалізують проблематику «нового суверенітету». Комплексний підхід до певних досліджень дозволяє стверджувати, що суверенітет є набагато проблематичним поняттям ніж в епоху існування класичних теорій. Як один із варіантів владних відносин, суверенітет зберігає особливості взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього вимірів.

Деякі автори пропонують визначення «розподіленого суверенітету», в сенсі суверенітету, який розподіляється між міжнародними організаціями та національними державами, в результаті чого держава перетворюється з монопольного власника, носія і постачальника владних ресурсів і суверенних прав на того, чий владні ресурси розподіляються і управляються іншими [3, с. 96].

Класичне розуміння суверенітету стало об'єктом активної критики з боку представників теорії «обмеженого» і «розмитого» суверенітету [4, с. 59]. Однак принцип державного суверенітету, який тісно пов'язаний з національною державою, продовжує залишатися формальним атрибутом міжнародних відносин [5, с. 33].

За цих умов суверенітет не є необмеженим і абсолютним, він займає місце у певній відповідності до базових, загальних міжнародних правил і конституційного закону. І державний суверенітет зобов'язаний відповідати загальним правилам і гарантіям прав індивідів і громадян. У зовнішньому напрямку суверенітет визначений за допомогою норм міжнародного права, тут доречно сказати про засудження війни, гарантії від держави, що надані від своєї суб'єктності або від суб'єктності організацій [6, с. 70].

Можна зробити висновок про те, що повний суверенітет неможливий, як неможливо забезпечити і дієвий суверенітет в максимальному його обсязі. Суверенітет існує в різних пропорціях, поширюючись або на якісь сфери, або складаючи частину. Суверенітет має на увазі незалежність, а це означає, що форма варіантів відповіді на фактори може мати два значення у вигляді «дія-утримання». Серед факторів скорочення

суверенітету не тільки глобалізаційні процеси, а й початковий розклад сил, ресурсів і позицій як у внутрішніх справах, так і на світовій арені.

Існування характеристики суверенітету передбачає наявність елементів, які сприяють зниженню його частки. Можна назвати це загрозами для суверенітету. Вони існували завжди і були у вигляді більш-менш відкритих зазіхань на суверенітет для фактичного затвердження іншого суверенітету.

Загрози можуть мати прихований або відверто агресивний характер і представлятися як акт нападу. Найбільш поширеним і небезпечним варіантом загрози суверенітету є війни. Це найбільш давня загроза, яка, крім того, має широкий деструктивний ефект. Також серед старих видів загроз суверенітету можна зазначити такі форми, як стан колонії або протекторату. Елемент союзництва також може виступати загрозою суверенітету, тією чи іншою мірою обмежуючи його і позбавляючи обсягом дієвості.

Однак у процесі еволюції виробляється тенденція до нових загроз. Набуття сьогодні деякими державами нових, небачених до того, форм і вигляду змушує переглянути загрози. Зазначимо, що загрози базуються на великій базі, яка містить у собі врахування дискурсивного політичного контексту і приватної зацікавленості конкретних акторів, які становлять цю загрозу.

Період науково-технологічної революції означав формування двох одночасних тенденцій: зміцнення суверенітету й зростання загроз для нього. Нові загрози як традиційно полягають у війни, так і виходять на новий інформаційний і всесвітній рівень. Вони наявні в економіці і соціальній сфері. Однак не слід думати, що з приходом нових видів загроз старі зникнуть, ні, вони будуть співіснувати і представляти ті самі гіпотетичні загрози.

Кожна держава має свої характеристики загроз, і оцінка загроз може бути різною. В двосторонній конфронтації кожен буде класифікувати загрози за своїми критеріями. Те, що для однієї зі сторін захист інтересів, для іншої загроза або навіть агресія. У такому контексті в державах (особливо недемократичних) навіть дії ООН (в тому числі резолюції, приписи, дії місії, комісії) можуть розглядатися як загроза суверенітету.

Сьогодні загрозу для суверенітету ряду недемократичних країн становить система

зовнішньополітичного тиску (пресингу) і санкцій. Так, звичайно ці механізми можуть використовуватися в своїх інтересах більш сильними державами і майже проти всіх, але саме країни, що порушують умовний світовий порядок, є об'єктами для дії цих методів. При цьому основний «удар» наноситися саме на обсяг суверенітету з метою похитнути його. Нині йде інтеграція державних економік у світову, зв'язки все більше переплітаються. Саме тому повний економічний суверенітет для сучасної держави неможливий.

У контексті передачі суверенітету і організації певних нормативних рамок загрозою типовому суверенітету національної держави можуть виступати наддержавні об'єднання. Чи може Європейський Союз бути загрозою суверенітету? Цілком, якщо мислити загрозу як передачу повноважень у якийсь структурний центр і як наявність якогось контролю. У процесі інтеграції в наддержавні структури сама держава може очікувати: розпад функцій, зниження частки самостійності, обмеження в рішеннях, вхід держави в багаторівневу мережу цього утворення [1, с. 6].

Ми можемо також говорити про так звані системні загрози. Такі загрози розвиваються в контексті неповороткості старих національних держав. Суверенні держави-нації вже не є вищим ступенем організації, існує безліч зв'язків як рівнем вище, так і рівнем нижче. У сьогоденній реальній політиці все частіше нації-держави втрачають свій первісний зміст.

Часто загрозою є тиск більш сильних держав або ж міжнародних організацій і наддержавних утворень. Іноді здійснюється тиск дуже навіть жорсткий, особливо на країни-порушниці міжнародного права і договорів. Іноді застосовується пряме втручання в справи тих держав, які не змогли вирішити внутрішню проблему [2, с. 45].

Розуміння суверенітету як соціального конструкту відкрило нові горизонти для аналізу характеристик зовнішньої політики в період глобалізації, оскільки суверенітет залежить здебільшого від внутрішніх соціально-економічних умов та зовнішнього оточення.

За умов створення нового світового порядку немає остаточно сформульованих правил гри. Отже, ці правила формуються під впливом найбільш потужних міжнародних гравців. Це своєю чергою впливає на суверенітет більш слабких держав, тобто їм доводиться добровільно

поступатися частиною свого державного суверенітету, приміром, міжнародним органам, в яких сильні держави займають домінуючі позиції, оскільки саме у них є більш можливості вирішувати глобальні питання і ліквідувати великі загрози [5, с.33]. Особливо небезпечною є зараз загроза тероризму, адже вона так широко афішується. Тероризм також є породженням мережевого глобалізованого світу [7, с. 12].

Зміни державного суверенітету також пов'язуються з кризою політичного реалізму як теорії міжнародних відносин [8, с. 158].

Суверенна держава залишається суверенною тільки до тих пір, поки інші суверенні держави дозволяють їй бути такою. Ця система не має якоїсь постійної логіки, правил або інституційної бази, її єдине умова – це прагнення всіх держав зберегти свій суверенітет і, якщо можливо, зробити його більш гарантованим. Не дивлячись на традиційність, простоту і повсякденність зазначеної тематики, вона має важливе значення як для теорії, так і для практики. Чимало запитань, що стосуються суверенітету, залишаються протягом тривалого часу спірними і невирішеними, в результаті чого і виникають дискусії в наукових колах.

Одним із питань наукових дискусій є право Ради Безпеки ООН на застосування санкцій щодо окремих міжнародних акторів. Санкції Ради Безпеки ООН є своєрідним інструментом обмеження суверенітету певних країн з метою змусити ці держави дотримуватися міжнародних домовленостей.

Користуючись лазівками в нормах, законах та інших документах, порушники – суверенні держави, намагаються посилатися на міжнародні норми і закони, щоб видати порушення за належне. В рамках міжнародної системи країни, що підпадають під санкції, можуть втратити не тільки свій суверенітет, а й можливість далі посилювати його [6, с. 69].

Проблемою є повноваження ООН і членів-держав на силові методи для вирішення складних міжнародних конфліктів. Питання полягає в тому, які є можливості у держави-порушниці міжнародних прав захищати свій суверенітет у разі застосованих до неї санкцій з боку Ради безпеки ООН.

Таким чином, однією з головних проблем є протиріччя між, з одного боку, зловживанням своїм суверенітетом і своїми правами державою і, з другого – надзвичайними повноваженнями міжнародних організацій.

Ступінь дієвості суверенітету залежить не тільки від зовнішніх факторів, потужної армії, міцної економіки. Головна причина залежності знаходиться всередині держави, точніше в її інститутах. Саме ефективність інститутів, пряма відповідність між задекларованим та реальним є умовою зміцнення влади і водночас суверенітету. Слід зазначити, що з втратою легітимності влада втрачає і суверенність. Визнання суспільством і підтримка внутрішньої державної інституційної практики і є свідченням зростання дієвості суверенітету.

Сьогодні слід констатувати, що питання про ступінь суверенності української держави становить велике поле для наукових дискусій. Це пов'язано і з внутрішніми питаннями і глобалізаційними загальними процесами.

Верховна Рада оголосила державний суверенітет України після того, як схожі по суті акти були прийняті в інших колишніх республіках СРСР. В останньому реченні Декларації зазначалося, що принципи використовуються для створення нового союзного договору. Тобто проголошувався дещо дивний, неповний, частковий суверенітет. Україна стала суверенною державою, хоча б формально, але при цьому вже з самого початку в документі існувала перешкода для повного дієвого суверенітету у вигляді союзної держави. Фактично і без того ще слабкий суверенітет, який тільки-но з'явився, дозволяв можливість союзного договору. Тут і містилася потенційна загроза, яка могла вилитися в переформатування Радянського Союзу за дещо іншого розвитку подій і в дещо іншій формі. Примірявши на себе суверенітет, держава ніби віддавала його до того союзного об'єднання. Сам же текст Декларації був написаний дуже чітко і цілком відповідно до тогочасних подій.

Надалі був Акт про незалежність, який вже окреслив суверенітет України як держави і повноправного суб'єкта відносин. Існувала загроза в умовах переговорів, а саме можливість створення СНД в якості структури, що значно більше поглинає суверенітет у держав-членів та тільки підміняє Радянський Союз. Однак наразі ми бачимо, що така загроза вже зникла.

Разом із тим суверенний статус України не супроводжується досягненням мети, заради якої він створювався – прискорений розвиток продуктивних сил і забезпечення на цій основі високих стандартів життя населення.

Слід визначити, якими характеристиками описується реалізація суверенітету в Україні. Це і дисонанс між демократичними очікуваннями суспільства і якістю сформованої владної моделі, між забезпеченням суверенітету і прав-свобод громадян, і обмеження можливостей впливу громадян на прийняття значущих рішень різного рівня. Також слід не забувати про провал між формальними положеннями Конституції і «антиконституційною» практикою. Зазначена різниця між метою і результатом породжує у частини суспільства сумніви щодо самого суверенного статусу України, що є дуже значною загрозою.

Можна визначити внутрішні чинники, які зумовлюють рівень дійсної суверенності. По-перше, це недостатня національна консолідація, а також недостатня співпраця влади з елементами громадянського суспільства. По-друге, це зосередження на власних інтересах правлячого і економічного класів. Держава для останніх являє собою вотчину, де відбувається переділ ресурсів. Цим зумовлюється слабкий суверенітет і низький рівень обороноздатності держави. Таким чином, існує розрив між формальним і дійсним. Окреслені чинники гальмують реалізацію принципів дієвого суверенітету.

Головна проблема українського суверенітету є неефективність і маніпулятивність його в контексті поточних проблем. Крім того, суверенітет в загальносвітовому процесі опинився у вельми складному неоднозначному становищі. Слабкість і порочність державного апарату зводить нанівець задекларований дієвий суверенітет. Така ситуація триває вже понад двадцять років.

Підсумовуючи можемо зазначити: проблематика категорії суверенітету полягає в її теоретико-методологічній неоднозначності. При цьому концепт суверенітету існує як цілісний і використовується в риторичі, документах і т. д. Але фактичний стан суверенітету далекий від цілісності. Він присутній у різних сферах держави і міжнародної політики як принцип, як інструмент. Повний суверенітет неможливий, є можливість держави мати дієвий суверенітет, він характеризується реальним впливом на практиці і властивий здебільшого сильним і потужним державам.

Загрози суверенітету закладені вже у самій нерівності держав. Фактично в ООН держави нерівноцінні за ступенем суверенітету. Існує проблема санкцій і силового втручання. Загрозу для державного

суверенітету становлять також мережі потужних економічних транснаціональних гравців, які в глобалізованому світі відіграють все більшу роль.

Ще недавно сама характеристика суверенітету була настільки суперечливою за своєю суттю через фактичний поділ на формально-офіційні і реальні елементи у вигляді фактичного обмеження суверенітету. Стан дієвого суверенітету великою мірою залежить від стану розвиненості українського суспільства. Тобто український суверенітет все ще знаходиться в кризі через низку нерозв'язаних проблем..

ЛІТЕРАТУРА

1. Асимметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности: монография / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой. – Москва: МГИМО-Университет, 2011. – 248 с.
2. Погорська І. І. Цінність національного суверенітету в теорії практиці зовнішньої політики сучасної держави / І. І. Погорська, Д. М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Київ: КиМУ, 2012. – Вип. 4. – С. 39-54.
3. Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 160 с.
4. Гринюк Н. В. Поняття суверенітету у сучасному міжнародному праві / Н. В. Гринюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 559. Правознавство. – С. 58-61.
5. Троян І. В. Трансформація ідеї державного суверенітету в системі міжнародних відносин XV – XVII ст. / І. В. Троян // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2009. – Вип. 21. – С. 33-39.
6. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет в федеративном государстве / Мамедов Р. // Право и жизнь. – Москва, 2013. – № 179(5). – С. 64-80.
7. Гринин Л. Е. Глобализация и национальный суверенитет / Гринин Л. Е. // История и современность. – 2005. – № 1. – С. 6-31.
8. Троян І. В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації / Троян І. В. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2011. – Вип. 23. – С. 158-164.

ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.2:316.35(323.2)

Біденко Ю. М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПУБЛІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ

Аналізується цільове призначення і місце публічних консультацій серед різноманіття способів залучення громадськості до прийняття політичних рішень, дається огляд принципів і форматів громадської участі, закріплених у вітчизняних і міжнародних документах – актах, кодексах та рекомендаціях ЄС, Ради Європи та ОБСЄ. Автором пропонується класифікація інструментів консультацій залежно від етапу публічної політики, розглядаються аргументи щодо необхідності їхньої уніфікації та перспективи єдиної законодавчої регламентації у сучасній Україні.

Ключові слова: громадська участь, публічні консультації, публічна політика, організації громадянського суспільства, групи за інтересами, стейкхолдери

Біденко Ю.М.

ПУБЛИЧНЫЕ КОНСУЛЬТАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ВЛИЯНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКИ

Анализируется целевое назначение и место публичных консультаций среди разнообразных форм привлечения граждан к принятию политических решений, дается обзор принципов и форматов участия, закреплённых в отечественных и международных документах – актах, кодексах и рекомендациях ЕС, Совета Европы и ОБСЕ. Автором предлагается классификация инструментов консультаций в зависимости от этапа публичной политики, рассматриваются аргументы относительно необходимости их унификации и перспективы единой законодательной регламентации в современной Украине.

Ключевые слова: гражданское участие, публичные консультации, публичная политика, организации гражданского общества, группы по интересам, стейкхолдеры

Bidenko Yu.

PUBLIC CONSULTATIONS AS AN INSTRUMENT OF CIVIL SOCIETY' INFLUENCE ON POLICY FORMING

In the article the purposes of the public consultations and their place among the different forms of citizens involvement in the political decision-making process are analyzed. An observation of general principles and practices stated in domestic and international documents (i.e. in the acts, codes, and recommendations of EU, Council of Europe, and OSCE) is provided. The author suggests a classification of consultation instruments due to the public policy phase and considers the arguments on the necessity to unify these instruments and to consolidate them by special law in contemporary Ukraine

Keywords: civil participation, public consultations, public policy, civil society organizations, groups of interests, stakeholders

Проблематика участі громадян у формуванні політики на всіх рівнях наразі займає вагоме місце в політичній теорії та практиці. В теоретичному фокусі знаходиться широке коло питань – від онтології народного суверенітету та сутності партисипативної демократії до емпіричної вимірності ефективності механізмів впливу, їхнього інституційного дизайну та застосування на різних стадіях публічної політики. Упродовж понад півстоліття відбувається переосмислення громадянського суспільства як чинника демократичних трансформацій, а принципи підзвітності, прозорості та відкритості декларуються в якості базових у більшості країн, проте на практиці їхня імплементація, якісні та кількісні показники громадської участі, так само, як і набір політико-правових її інструментів, можуть бути різними. Актуальними залишаються питання не лише феномена участі громадян у консолідації демократії, а й розробки конкретних механізмів, здатних оптимізувати інтереси громадян без втрати ефективності кожної стадії публічної політики.

Тож метою цієї статті є аналіз консультацій з громадськістю як інструмента впливу на органи влади, а серед завдань виділимо: огляд місця консультацій у демократичному політичному процесі; типологізацію консультацій за критеріями циклу та суб'єкта політики; аргументацію законодавчого закріплення механізму консультацій та перспективність цього інструмента для підвищення рівня громадської участі й впливу на вироблення політик.

Означена проблематика розглядається політичною теорією як у контексті більш широких феноменів: громадської участі (Е. Арато, Б. Барбер, С. Верба, Г. Зеленько, М. Корнієвський, Р. Патнем, Н. Ротар, Ю. Хабермас), громадської компетенції та політичної культури (Г. Алмонд, Р. Даль, Н. Кросбі, Х. Мюнклер, Дж. Равен, А. де Токвіль), так і з точки зору галузевих проблем політології – теорій парламентаризму, місцевого самоврядування, е-врядування тощо. Власне, таке широке проникнення категорії громадської участі відбиває множинність її визначень, так само як і оцінок потенціалу її впливу на політику. Певний пафос та піднесення можна спостерігати серед політологів і філософів, які розробляють теорії партисипативної демократії та громадянського суспільства (Е. Арато, Дж. Коен, Б. Барбер, Б. Епштейн, Ю. Хабермас), підкреслюючи самоцінність

останнього, у той час, коли більш стримані оцінки громадянської участі притаманні вченим, які досліджують тему участі у фокусі нео-елітизму, політико-системного та публічно-адміністративного підходів (Г. Алмонд, А. Бентлі, С. Верба та Н. Най, Р. Даль, Р. Деггер, Р. Патнем, Дж. Перрі, Н. Ротар, О. Фісун).

У рамках останнього підходу варто навести одну з класичних і найбільш загальних дефініцій, що надали С. Верба та Н. Най, визначивши участь як «дії, спрямовані вплинути на уряд, як через вплив на вибір персоналій урядовців, так і через вплив на вибір, що робиться цими урядовцями» [переклад автора з 1, р. 2]. Більш докладне та інтегроване визначення наводить Н. Ротар, яка вбачає в політичній участі «інституціолізований механізм впливу громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень, за допомогою якого реалізуються артикульовані суспільно-політичні інтереси» [2, с. 149].

За визначенням ОБСЄ та низки інших міжнародних інституцій, участь громадськості (залучення громадськості) можна визначити як «двосторонню дію між громадянами та урядами, що надає громадянам можливість мати певну частку (бути своєрідним пайовиком (*stakeholder*), впливовий голос в ухваленні рішень. Власне така пайова участь громадян у виробленні рішень, політик (*policies*) надає можливість дійсно покращити якість таких політик, рішень, законів, що в цілому сприятиме покращенню суспільного розвитку, вирішенню суспільно значущих проблем відповідно до очікувань громадян, їх потреб» [3, с. 108].

У більшості документів міжнародного права, що містять пояснення декларацій, рекомендації та керівні принципи для імплементації в національну політику держав-членів, зазначається важливість адекватних механізмів долучення громадськості (яка іноді розширюється до не-громадян, а іноді фокусується на специфічних групах, що мають бути включені) для демократичного правління на державному та місцевому рівнях. Наприклад, у Коментарі до Загальної декларації прав людини (ст. 25) Комітет ООН з прав людини підкреслює, що «розподіл повноважень та засобів, за допомогою яких окремі громадяни реалізують своє право на участь у веденні державних справ, закріплений в статті 25, повинен бути встановлений конституцією та іншими

законодавчими актами.., а... громадяни мають право на безпосередню участь шляхом відвідування народних зборів, уповноважених приймати рішення з місцевих питань або щодо справ певної громади, а також в органах, створених для представлення інтересів громадян у проведенні консультацій з урядом» [4].

У звіті Генерального Секретаря Ради Європи за 2015 рік так само особливо відзначаються «ефективні та стійкі механізми для побудови діалогу, проведення консультацій та співпраця між громадянським суспільством та органами влади на всіх рівнях» як важливі фактори, які «надають можливість усім фізичним особам та суспільним групам брати участь у процесі прийняття демократичних рішень» [5]. Відзначимо, що саме європейськими інституціями робляться спроби розробки кодексів і рекомендацій, так само як і прийняття зобов'язань урядами для покращення демократичного врядування із врахуванням історичних традицій та кращого досвіду.

27 вересня 2017 р. Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Керівні принципи громадської участі у прийнятті політичних рішень, у яких до усталених принципів підвалин – взаємоповаги громадян та органів влади, підвітності, прозорості та відкритості останніх, додаються оперативність, відповідний зворотний зв'язок усіх суб'єктів, гендерна рівність, недискримінація та інклюзивність, а також доступність завдяки використанню чіткої лексики та відповідних засобів участі, оф-лайн або он-лайн, і на будь-якому пристрої [6]. У Керівних принципах вказується, що громадська участь повинна мати на меті надання, збирання та поширення думок фізичних осіб, прямо чи через НУО та/або представників громадянського суспільства, забезпечуючи істотний обмін інформацією та поглядами, які допомагають зробити процес прийняття рішень зваженим, для врахування потреби громадськості.

Інший важливий документ «Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення», що було ухвалено Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 р. [7], передбачає чотири рівні взаємодії публічної влади з громадянським суспільством, із послідовним розширенням активної участі та відповідальності останнього:

1. *Інформування*, яке є основою всіх наступних кроків на шляху залучення громадян та неурядових організацій до процесу

прийняття політичних рішень. Це відносно низький ступінь залучення, який зазвичай полягає в отриманні інформації від органів державної влади, та не потребує і не передбачає втручання або залучення громадських суб'єктів у створення, розпорядження або адміністрування певної інформації.

2. *Консультації* – форма ініціативи, коли громадяни або їхні асоціації можуть артикулювати інтереси, висловлювати думку або вносити пропозиції стосовно конкретного політичного питання чи політичного процесу. Консультації актуальні на всіх етапах процесу прийняття рішень, особливо на етапах складання проекту політики, моніторингу та повторного формулювання.

3. *Діалог*, який, у свою чергу, може бути постійним або конкретним. Постійний (або у деяких перекладах «необмежений» діалог) – це двостороннє спілкування, яке ґрунтується на взаємних інтересах і спільних цілях, з метою забезпечити регулярний обмін думками. Конкретний діалог ґрунтується на взаємних інтересах для обговорення окремого політичного процесу та зазвичай веде до систематичного вироблення спільних рекомендацій, стратегій або законопроектів. Діалог свідчить про високу комунікативну культуру учасників публічного політичного процесу та вимагає певної підготовки та навичок.

4. *Партнерство*, що передбачає спільну відповідальність у процесі прийняття рішень та реалізації державної або місцевої політики. Воно може виражатись у делегуванні акторам громадянського суспільства певних функцій державою (наприклад, у соціальній, культурній, молодіжній політиці), а також у створенні органів прийняття спільних рішень, включаючи питання фінансового забезпечення, формує сталі інститути участі, високий рівень співпраці та довіри за збереження автономності та незалежності неурядовими суб'єктами [7].

Перший рівень, що вказано у Кодексі, – одностороннє інформування громадськості про дії та процедури влади – має доволі широке поширення в більшості країн, особливо європейського простору, хоча обсяг, обов'язковість, терміни та процедури розкриття публічної інформації можуть варіюватись, так само як і суспільна цікавість, інтенсивність звернення громадян, медіа та неурядових організацій. Однак у теоретико-дослідницькому та політико-нормативному середовищі існує консенсус щодо розгляду інформування в якості наріжного каменю,

що створює фундамент для подальшої взаємодії влади та громадськості незалежно від її подальшої системності, результативності та рівня довіри. Інші ж ланки громадської участі суттєво різняться від країни до країни, можуть корінитись у традиційних практиках або у законодавчо закріплених декларативних чи обов'язкових процедурах, залежати від конкретної сфери політичного управління, його масштабів, широти охоплення стейкхолдерів, стану розвитку громадянського суспільства, якостей державного та депутатського, корпусу, системи юстиції тощо.

Керівні принципи громадської участі Ради Європи (п. 23) передбачають проведення публічних консультацій з використанням процедур і механізмів, які найбільше відповідають предмету консультацій: зокрема, проведення публічних слухань, фокус-груп, обстежень, опитувань, електронних/цифрових засобів [6]. Також важливим є те, що під час консультацій громадяни та їхні організації отримують можливість викласти власне бачення питання для політики, запропонувати інший

шлях розв'язання проблеми, або пригорнути до неї увагу влади в цілому. Це, звичайно, потребує від організацій певного рівня готовності та спроможності.

Серед інших типів активності ОГС у процесі формування суспільної (державної) політики необхідно виділити такі: вплив, тиск, контроль, оцінка. Кожен із них по-різному проявляється на окремих етапах політичного процесу [7, с. 21]. Виходячи з типових його стадій, що були виділені ще Г. Алмондом, С. Вербою, Н. Найєм та значно розвинуті у західній та вітчизняній політичній науці протягом останніх десятиліть, виділимо такі етапи прийняття рішень у публічній політиці, як: формулювання проблеми та внесення її в політичний порядок денний, розробка альтернатив і прийняття рішення, реалізація політики та контроль і остаточна оцінка. Зважаючи на важливість принаймні двох параметрів – етапу публічної політики та формату участі, ми можемо запропонувати таку класифікацію консультацій з громадськістю.

Таблиця 1.

Формати консультацій з громадськістю на різних циклах публічної політики [складено автором]

Етапи політики	Цільове призначення консультацій для органів влади	Цільове призначення консультацій для громадянського суспільства	Формат консультацій
Формування порядку денного	Агрегація та формулювання інтересів. Внесення проблеми в цілому до сфери політики, вплив на порядок денний	Агрегація та формулювання інтересів. Внесення проблеми в цілому до сфери політики, вплив на порядок денний	Коллективні звернення, електронні петиції, круглі столи, зустрічі з представниками влади, «гарячі лінії», збори за місцем проживання, опитування громадської думки, town hall's meetings, фокус-групи, громадські слухання
Розробка рішення	Вивчення сутності проблеми, врахування інтересів цільових груп, врахування додаткових ресурсів і ризиків, «заспокоєння» активістів	Внесення інтересів груп та НУО до проекту рішення, формулювання та оцінка альтернатив, участь у розробці політики	Залучення ОГС до роботи комітетів та департаментів, експертні консультації, розробка альтернативних проектів рішень, створення спеціальних спільних органів, робочих груп, фокус-групи, збирання пропозицій з проекту рішення, обговорення проекту (у т.ч. он-лайн)
Прийняття рішення	Легітимація рішення, суспільна підтримка та співвідповідальність, підвищення довіри до дій влади, уникнення конфліктів	Участь у прийнятті рішення, тиск на представників та чиновників, унеможливлення викривлення сутності на етапі прийняття рішення	Консультативні референдуми, громадські слухання, відкриті пленарні засідання органу чи комітетів, забезпечення відкритого доступу до дебатів під час процесу прийняття рішень, голосування громадськістю (у т.ч. он-лайн), збір підписів

Реалізація політики	Залучення ресурсів громадськості для реалізації політики, погодження та коригування засобів	Отримання інформації щодо конкретних дій з реалізації політики, участь у впровадженні, проміжна оцінка та коригування засобів	Заходи, конференції, форуми та семінари з метою інформування та обговорення з громадськістю процесу реалізації політики, інформування, фокус-групи, обговорення дій, наради у виконавчих органах, створення координаційних груп спільно з ОГС
Оцінка, моніторинг, контроль	Оцінка досягнення мети, політики її ефективності, врахування недоліків	Зворотній зв'язок, визначення ефективності та недоліків, контроль за витратами та засобами політиків, переформулювання проблем та визначення нових, підвищення підзвітності	Публічні звіти, громадські слухання, опитування, інтернет-дослідження, анкети, фокус-групи, громадська експертиза, створення наглядових органів спільно з ОГС

В Україні доречність, інструментальна й політична роль публічних консультацій осмислювалась політиками та суспільством поступово, що привело до правової та регіональної неоднорідності послуговування цим інструментом. Зокрема Закон про місцеве самоврядування ще в 1997 р. декларував такі форми участі представників громади, як: загальні збори за місцем проживання, внесення місцевої ініціативи, громадські слухання, участь у засіданнях рад [8], проте необхідні умови для реалізації цього права визначались у статуті кожної територіальної громади, що призвело до дуже різної інтенсивності участі, навіть у межах одного регіону. Права на публічну інформацію, звернення, електронні петиції, місцевий референдум, створення органів самоорганізації населення (які могли б виконувати партнерську функцію), механізми соціального діалогу, наглядових рад, громадських рад при органах виконавчої влади – усі були розпорознені по різних нормативних актах, що приймалися у різні роки та відображали навіть різні державницькі підходи до розбудови партисипативних практик і врахування думки громадян. Відносно участі у розробці державної політики як національного, так і місцевого рівня такі механізми запроваджуються нерівномірно і містяться не лише в різних законах, а й у великій кількості підзаконних актів – від постанов Кабінету Міністрів та стратегій розвитку державного управління до регламентів та внутрішніх розпоряджень окремих органів.

Означені обставини викликали теоретичні та практичні дискусії про необхідність

гарантування права участі громадян та уніфікації публічних консультацій єдиним законом. Протягом останніх двох років Групою експертів у рамках проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Секретаріату Кабінету Міністрів України «Вдосконалення інституційної спроможності Уряду України та громадянського суспільства для ефективної співпраці у процесах прийняття рішень» були напрацьовані пропозиції до законопроекту про публічні консультації, організовано обговорення під час круглих столів у регіонах України, проведена експертиза державними органами та міжнародними інституціями (зокрема, Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ), проект Закону «Про публічні консультації» [9], було підготовлено, але досі не внесено до Верховної Ради.

З одного боку, згідно з оцінкою регіональних і закордонних експертів, а також висновком фахівців, зробленого на замовлення Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ [10], вказаний законопроект не позбавлений недоліків, як у формулюванні головних принципів публічних консультацій, так і у переліку їх форматів і процедур. З іншого боку, деякі дослідники, серед яких В. Купрій та Л. Паливода, ще декілька років тому вказували, що самі «інститути громадянського суспільства засвідчують неготовність демонструвати належний професіоналізм у проведенні громадської експертизи та громадського моніторингу, дискредитуючи цим самими саму ідею, а також незнання призначення цих інструментів здійснення демократичного контролю за владою» [11, с. 7].

У теоретичній площині аргументація також має суперечливий характер, адже законодавче закріплення публічних консультацій може бути розцінено як втручання держави у незалежність місцевого самоврядування, нехтування локальною специфікою, потенційно може знизити ефективність місцевої політики через необхідність витратити час та ресурси на постійні консультації. Так само, як і широке застосування інформаційних технологій, з одного боку, дозволяють більше інформувати та залучати громадян до процесу формування політичного порядку денного та прийняття рішень, з іншого – піднімають нові питання надійності та безпеки цифрових даних, громадянської компетентності та відповідальності, екстериторіальності віртуальної участі тощо. Однак протилежні погляди полягають у необхідності підсилення саме прав громадян та їхніх об'єднань порівняно із органами влади, стрімкого розвитку українського громадянського суспільства протягом останніх декількох років, важливості громадської участі, формування довірливих партнерських відносин між владою та суспільством у консолідації демократії.

У матеріалах ОБСЄ також наголошується на важливості не лише формалізованих інструментів участі, а й у готовності органів влади та самої громадськості їх використовувати, а також підкреслюється, що «обсяг участі громадськості може бути різним: консультації, партнерство, наділення окремими повноваженнями і т.п. Важливою складовою участі є, звичайно, консультації з громадськістю в процесі формування та реалізації політики на різних рівнях (державної, регіональної, місцевої). Це вимагає, в свою чергу, наявності ефективних механізмів, форм, а також активної дії як громадян, так і власне «виробників» рішень, політик» [3, с. 108].

У документах Європейського Союзу, серед яких біла книга «Європейське врядування», з поваги до національних традицій та особливостей врядування в державах-членах не надається імперативних рекомендацій щодо правового закріплення форматів участі, однак йдеться про необхідність створення на всіх ланках управління «культури консультацій». На думку експертів та урядовців ЄС, «створення культури консультацій неможливо шляхом встановлення правових норм, оскільки це призведе до її надмірної негнучкості та створить ризик при впровадженні деяких аспектів політики ЄС. Кращим способом її реалізації було б створення

*кодексу поведінки, який встановлює мінімальні стандарти, що зосереджуються на тому, на які теми проводяться консультації, коли, кому і як консультувати. Такі стандарти зменшать ризик того, що особи, які відповідають за творення політики, дослуховуватимуться лише до окремих груп, які мають привілейований доступ через належність до певної галузі чи через своє громадянство (що є ярко вираженою слабкістю нинішніх *ad hoc* консультацій). Ці стандарти повинні покращити репрезентативність організацій громадянського суспільства та структурувати їх дебати з Інституціями ЄС» [12, с. 19].*

Згадані вище Керівні принципи Ради Європи є наразі найновішим документом у цій сфері і, крім того, в ньому враховано стан впливу громадськості на політику не лише в державах «старої» Європи, а й у країнах пострадянського простору, Кавказу, Балкан, Туреччини тощо. Через це позиція, висловлена у цьому документі, хоч і не є імперативною, але є більш конкретною, а саме: «громадська участь має гарантуватися належними, структурованими та прозорими засобами, зокрема, де це потрібно, правовими чи нормативними заходами, до яких можуть належати обробка запитів на компенсацію чи відшкодування у випадку недотримання» [6]. З метою запобігання імітаційних практик серед керівних принципів вказується на необхідність надання достатнього обсягу інформації, кількості часу для належної підготовки та конструктивних внесків, застосування обмежувальних процедур щодо кількості або складу учасників лише за виняткових обставин і за наявністю причин і не приймати остаточне рішення до закінчення процедур громадських консультацій та оприлюднювати результати консультацій та інформацію про ті заходи, що плануються [6].

В якості *висновків* зазначимо, що публічні консультації є однією з найпоширеніших форм залучення громадськості до прийняття рішень, вони передбачають можливість для широкої громадськості та організованих груп висловити свої позиції та інтереси на кожному етапі публічної політики. Через множинність сфер управління, груп інтересів та інших суб'єктів громадянського суспільства, консультації можуть набувати різних форм: від консультативних референдумів до залучення експертів до розробки проектів рішень у межах комітету представницького або виконавчого органу.

Вітчизняні норми, що регулюють можливості громадської участі, є розпороченими по безлічі правових актів, що приймалися у різні роки та відображали різні концепції взаємовідносин влади та громадськості. На рівні місцевого самоврядування це призвело до залежності громадян від доброї волі місцевої еліти, адже статuti територіальних громад встановлюють різні кількісні та процедурні вимоги для реалізації навіть того обмеженого переліку форм участі громадян, що встановлений, але не деталізований законом «Про місцеве самоврядування в Україні» понад 20 років тому.

Ми цілком поділяємо позицію необхідності вдосконалення вітчизняної нормативної бази задля кращої реалізації громадянами права на участь в управлінні місцевими та державними справами, проте вважаємо, що законодавчі ініціативи, що наразі розробляються, мають враховувати кращі практики та рекомендації європейського співтовариства, можуть мати як формат законодавчого акту, так і бути підсилені розробкою Кодексу кращих вітчизняних практик і керівних принципів залучення громадськості.

Зважаючи на регіональну політико-культурну неоднорідність української місцевої еліти, принципи та форми залучення громадян, що закріплені законом, стимулювали би перегляд статутів територіальних громад, практик рад і виконкомів, що не змінювались десятиріччями. В контексті реформи децентралізації та прийняття нових статутів об'єднаних територіальних громад, унормування практик громадської участі на рівні всієї держави дозволило б мінімізувати свавілля локальних органів управління та забезпечити більш конструктивну участь населення в імплементації реформи.

Більш того, певна уніфікація та модернізація форм публічних консультацій уможливить їхній облік та аналіз, причому, не лише на рівні державних органів, а й на рівні територіальних громад, надасть можливість порівняння та просування кращих практик із залучення громадян, а також сприятиме полегшенню формування громадянської компетенції та розуміння єдиних механізмів участі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Verba S. Participation in America: Political democracy and social equality / Sidney Verba, Norman H. Nie. – New York: Harper and Row, 1972. – 452 p.
2. Ротар Н. Методологічні проблеми дослідження політичної участі в період постбіхевіоризму / Н.

Ротар // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 149-158.

3. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020 / Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – К.: Ваіте, 2016. – 280 с.

4. Загальний коментар до Всесвітньої декларації з прав людини № 25: Права на участь у державних справах, права голосу та право на рівний доступ до державних послуг (стаття 25) ССРР/С/21/ Комітет ООН з прав людини, 27 серпня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f21%2fRev.1%2fAdd.7&Lang=en

5. Стан демократії, прав людини та верховенства права в Європі. Загальна відповідальність за демократичну безпеку в Європі, 2015 р. / Генеральний Секретар Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://edoc.Council of Europe.int/en/an-overview/6455-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html>

6. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень / Рада Європи СМ(2017)83 від 27.09.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/native/16807667b6>

7. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішення CONF/PLE(2009) CODE1 / Рада Європи [ред. пер. з англ ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив»] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.org.ua/upload/docs/Code%20of%20good%20practice%20for%20Civil%20part%20in%20decision%20making%20process%20-%20Ukr.pdf>

8. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 / Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

9. Проект Закону України «Про публічні консультації» / Офіц. сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/archive/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83.pdf>

10. Висновок БДПЛ ОБСЄ щодо проекту Закону України «Про публічні консультації» GEN-UKR/295/2016 від 1.09.2016. / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/odihr/313121?download=true>

11. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. / Купрій В., Паливода Л.–К.: Макрос, 2011. – 200 с.

12. Європейське врядування. Біла книга. СОМ(2001)428. Комісія Європейських Співтовариств Брюссель, 25.7.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.-org.ua/files/konstatyuc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf

INTERNATIONAL MEANS OF POST-CONFLICT SETTLEMENT: THE EXPERIENCE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

This paper considers the mechanisms of post-conflict state building using the example of Bosnia and Herzegovina. The analysis of applied non-violent and coercive tools and their effectiveness at the time of application are analyzed. The role of third parties in the settlement policy and the role of institutes in peacebuilding have been examined. There was determined which of the mechanisms were effective and yielded a positive result for further development.

Keywords: *post-conflict settlement, secure space, peaceful building, reintegration.*

Литвин О.Е.

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ПОСТКОНФЛІКТНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ: ДОСВІД БОСНІЇ ТА ГЕРЦЕГОВИНИ

Розглянуто механізми постконфліктного державотворення на прикладі Боснії та Герцеговини. Здійснено аналіз застосованих ненасильницьких та примусових інструментів та їх ефективність на момент застосування. Прослідковано роль третіх сторін в політиці врегулювання ситуації та місце інститутів в побудові миру. Було визначено, які з механізмів були дієвими та принесли позитивний результат для подальшої розбудови.

Ключові слова: *постконфліктне врегулювання, безпековий простір, мирна розбудова, реінтеграція.*

Литвин Е.Э.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОСТКОНФЛИКТНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ: ОПЫТ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ

Рассмотрены механизмы постконфликтного государственностроения на примере Боснии и Герцеговины. Проведен анализ примененных ненасильственных и принудительных инструментов и степень их эффективности в момент применения. Прослежена роль третьих сторон в политике урегулирования ситуации и место институтов в построении мира. Определено, какие механизмы были действенными и принесли позитивный результат для последующего развития.

Ключевые слова: *постконфликтное урегулирование, безопасное пространство, мирное развитие, реинтеграция.*

In recent decades, there has been an increasing tendency for a large number of armed conflicts between different actors within countries. The arising conflicts are developing dynamically and quickly move from pre-conflict to crisis and escalation. Meanwhile, gradual transformation of the post-conflict situation is accompanied by a search for effective and operational response mechanisms. There is a need to analyze the existing and applied mechanisms for the further development of preventive methods for avoiding conflict dislocation. The problem of finding effective mechanisms for our country was actualized after the onset of an armed conflict in Ukraine and the need for an analysis of measures aimed at stabilizing the situation and its subsequent solution.

The development of theoretical and practical aspects of post-conflict development, analysis and search of instruments was carried out by J. Galtung, M. Lebedeva, E. Sokolova, I. Abekumova, J. Oberg and Ch. Veibel. An important contribution to the development of the topic is made by the analytical reports of international organizations (UNO, OSCE). Ukrainian research topics are mainly presented by the Center for Post-Conflict Resolution, the National Institute for Strategic Studies, and non-governmental organizations for mediation and peaceful regulation. The study of the topic is mainly applied and is based on the analysis of specific cases. The main purpose of the article is to analyze the international methods used to resolve the conflict in Bosnia and Herzegovina and determine the extent to which they are effective.

Since 1992, the United Nations report has decided to apply the term «peace-building» for actions aimed at identifying institutions that will contribute to the development of peace and the prevention of new conflicts. Since 2012, the UN has put five main goals for the organization, within the framework of the post-conflict state-building:

- Legitimate (inclusive) policy;
- Secure space for citizens;
- Free access to justice;
- High standard of living;
- Responsible using and provision of resources [1].

Ensuring the realization of these goals is carried out by two main groups of methods: legal and political. The first one is aimed at analyzing the legal norms of conflict resolution and granting a certain status to the included actors. The second group is aimed at finding consensus forms of interconnectivity, through negotiation, mediation and political diplomacy [2]. Accordingly, security in the post-conflict region is in line with legal interpretation, while ensuring peace between the parties is consistent with the political one. The need for post-conflict reconstruction rather than rebuilding should be mentioned, because this is how we get rid of the problem of returning from the conflict to the status quo that was before, and we are moving on to the stage of analysis and change of the social environment [3, p. 14].

International regulatory mechanisms that are universally accepted for all states in conflict include the need for national governments to form a stable socio-political environment for further interaction with international actors. The areas that are regulated by local governments include: security of the population: respect for rights, measures to protect citizens, disarmament, demobilization and reintegration, infrastructure renewal, economic development, community support [4, p. 46].

The experience of resolving local conflicts shows that the ultimate solution to the conflict is facilitated by the combination of peaceful and violent regulatory methods. Political means of post-conflict development of the state are effective only in the long period of silence and full control of state borders by one subject [5, p. 7]. The example of mechanisms for regulating the Bosnian crisis involves combining both groups of methods and demonstrating the effectiveness of only such tactics.

The modern state of Bosnia and Herzegovina arose as a result of the collapse of the Federal Republic of Yugoslavia, the process was accompanied by armed confrontation and a long

period of escalation of the conflict. Attempts for peaceful regulation of the situation have been continuing from 1992 up to the present [6, p. 57]. One of the necessary conditions for creating a safe space was the transformation of existing political institutions, the stabilization of borders and the reduction of overall tension. All stages of the settlement of the conflict in Yugoslavia were supervised by the international organizations that took on the role of mediators and put forward new plans for the development and construction of the state [5, p. 8]. The Advisory Group decided on the need to implement a strategy for consolidating society and establishing a central government of a single Yugoslavia. The constitutional design was aimed at preserving a single center and creating a system for preventing the exit of territories from Yugoslavia. The second attempt to institutionalize the peace plan was torn due to the escalation of the conflict.

The main reason for the failure of the first attempts to implement the peace plan was the inadequacy of the mechanisms used at the conflict stage. Bosnia and Herzegovina was in a «crisis» phase, and therefore there was a high risk of the cyclical nature of emerging processes and violence. The transition to the «post-conflict» stage was accompanied by violent NATO methods, combat operations and police control, and a wide range of «third-party» players involved in the process. After that, the Dayton agreement was signed, recognizing Bosnia and Herzegovina as an independent state. The formation of established state borders made it possible to intensify the processes of state building within, under the supervision of European institutions. The agreement was of a framework nature and did not provide for rigid regulation of activities [5, p. 10].

In the absence of sovereignty and legitimacy in the new government, supranational international actors and organizations have taken responsibility for building a new institutional design for the country. The first police mission, a civilian mission, aimed at building law enforcement agencies of the recipient state, was introduced to the territory of Bosnia and Herzegovina. Thus, the task of the «EUPM Bosnia» mission was to create effective police and assistance in investigations [7, p. 11].

The combination of aggressive coercive measures and forms of peaceful regulation contributed to the institutional development of Bosnia and Herzegovina. Such a system made it possible to minimize the risk of occurrence of new armed conflicts in the first years of reconciliation. Constitutional regulation reflects

a compromise between the various parties to the conflict. A step towards decentralization and a system of cantons was made. The emergence of stable domestic political institutions was facilitated by the Dayton Agreement, which foresees, on the one hand, the establishment of a system of negotiating institutes to facilitate the settlement of any conflict between Serbs, Croats and Muslims. On the other hand, it was aimed to protect the priorities of the parties and provide them with wide opportunities for competition and restraint [6, p. 58].

An additional institutional factor for resolving the situation was the 1994 constitution, which created the possibility of broad political autonomy and was built on the basis of the concept of diffuse multilevel sovereignty and citizenship [5, p. 11]. The credibility of this concept is transmitted both down and the externally, which increases the overall level of internal integration and helps to create a system of checks and balances that reduces the overall degree of conflict. Institutional development took place with the participation of external experts of mediators who tried to implement an objective and fair system of formation of political authorities and decentralization, to create conditions for dialogue and general consensus.

The building of peace on the territory of Bosnia and Herzegovina was based on the principles of a consensus theory of democracy for multi-sectoral societies. The state consisted of confronting ethnic groups, which had to reconcile their own interests in order to stabilize public administration. The anti-decolonization of society took place through the provision of autonomy of the regions and the equal representation of all groups in the governing bodies. Due to the intervention of international actors, a fundamentally new management system was developed in Bosnia that guaranteed the equal participation of all ethno-national groups in the political arena [8, p. 13]. In the model of the Leiphart Consolidation Democracy model, Bosnia and Herzegovina introduced the right of mutual veto with the participation of the parties in a major coalition. The right to veto guarantees the political security of the minority and allows the most active defense of their own position, and if the solution of the issue affects ethnic interests, the party has the opportunity to prevent the adoption of this decision [9, p. 72].

Fixing such an opportunity can have negative consequences for the political process, which will manifest itself in the difficulty of cooperation and the collapse of the political

system. In Bosnia and Herzegovina, the balance of power has been maintained in the format of constant application by the parties of their own law and the lack of long-standing institutional work of the legislature. Implementation of such a form for balancing forces is possible only in case of political weakness of national parties and elites. On the contrary, in Bosnia and Herzegovina, for a long time, national parties with antagonistic interests remained strong.

Providing broad autonomy and decentralization becomes effective mechanisms for conflict resolution, combined with free economic development and equal representation. An example of Bosnia and Herzegovina has demonstrated the inability of the state to create a new institutional design of the country on its own, therefore, international representatives were involved that performed not only the function of observers, but also actively interfered in the domestic political process.

The settlement of the conflict in Bosnia and Herzegovina by international organizations can be divided into three stages:

1. Containment of a military threat
2. Involvement of international actors in internal development
3. Creation of an effective state strategy

At the first stage, the main mechanisms that contributed to the peaceful settlement were the forced measures of control over the territory to prevent armed conflicts. The NATO-led forces of the territory were supposed to provide security for the population and provide an opportunity for reconstruction of the infrastructure. Humanitarian aid has become a method of reconstruction of the civilian space of the state and a preventive way of leveling further conflicts [10, p. 11].

The lack of effective mechanisms for controlling the distribution of authority has led to an increase in corruption practices. The second stage was marked by the gradual interference of international organizations in the process of financing and the formation of management bodies. The pressure of international agents has accelerated the reform of the pension system and budget policy in the country. At the same time, external actors used their own authority and resources to correct the political process (laws that are adopted) [10, p. 15]. There was control over the electoral process within the state and an attempt to maximize public involvement in the voting process. Due to the external intervention, the activities of nationalist parties were limited and conditions were created for the removal of a conflict situation or a transition to a latent state.

Only at the third stage of the settlement of the conflict the conditions for the systematic development of the state were created. Among the mechanism of state-building in the post-conflict period the following main ones were presented:

- Refinancing;
- Liquidation of ethnic monopolies and their subordination to the state authorities;
- Professionalization of the civil service;
- Restructuring of public utilities [10, p. 16].

Initially, it allowed creating conditions for a free market for goods and services and raising the overall level of economic development. Thus, at the third stage of the post-conflict settlement in Bosnia and Herzegovina, the target areas were reoriented. Local policy was aimed not at solving symbolic and political conflicts, but at economic development and network industries and regulators at the state level. It should be noted that these tendencies led to the centralization of power, as there was a need for the creation of a professional bureaucracy and a centralized structure to prevent the domination of a certain ethnic group and representing the party on the territory.

The result of the interference of international organizations and the introduction of direct control over the activities of local authorities in the emergence of the lack of transparency in the adoption of political decisions and the lack of direct reporting to citizens (only to observer organizations). The desire to ensure the equal representation of all ethnic groups in the government has conditioned the deterioration of the situation and the constant articulation of ethnicity and the consolidation of leading positions in nationalist parties [11, p. 28]. Interventions of the international community did not bring the desired results and, rather, contributed to the continuation of the tendency for the weakness of local government and the political process in general.

Raising the level of the state's capacity was regulated through the transformation of the electoral procedure. Elections are a key mechanism in the post-conflict period, aimed at reintegrating and reconciling various parties, but conducting in an unsuccessful period may provoke a resumption of hostilities [7, p. 28]. In Bosnia and Herzegovina, there was a tendency to shorten the mandate period and extend the powers of the Supreme Leader of the International Forces. These procedures should have facilitated the rapid change of political elites and consolidated society. Until 2001, there was no single electoral law in the country, and only some of the NATO oversight and

initiative tools were used. The law was created to promote moderate parties and ideas to power through quotas for women's representation, the distribution of power on the ground, the creation of a «special regime» in mixed cantons. Also, the procedure for counting the votes of voters was changed, and «compensatory mandates», electoral districts and open lists were introduced [5, p. 65].

It can be said that part of the implemented mechanisms gave a positive result and conditioned the stabilization of political institutions in the post-conflict period, the coming of moderate politicians to power and the functioning of state bodies. The mechanism of fixing quotas for representation in government, on the contrary, did not have positive effects, as the stratification between different ethnic groups increased [5, p. 66].

Summarizing the experience of conducting the elections in Bosnia and Herzegovina and institutional building, it can be concluded that, with all the imperfections of the process, the process of association of society took place on the basis of a common reproductive policy. Post-conflict settlement has results not only after the stabilization of the system, but also after the return of refugees to the community and their reintegration into the interior. Refugees are carriers of «traumatized consciousness» and may hinder the creation of a new system by peaceful means. The disorganizing factor in the country at this stage is the unevenness of demographic development, which, if there is a latent conflict between ethnic groups, can lead to deterioration of the situation.

A wide range of peaceful and coercive mechanisms was used for post-conflict reconstruction of the state. The process of resolving the conflict within the state was «wave-like» and characterized by alternation of armed confrontation and negotiation stages. The Bosnian situation was solved by the international community as a proven means of regulation (disarmament, reintegration, amnesty), and the use of new ones (mediation practices, civil society participation, international police mission) [2, p. 66].

The experience of Bosnia and Herzegovina has shown the importance of maintaining the neutrality of the parties and the risk of using external power. The support of one subject of conflict automatically excludes the international organization for further settlement in the post-conflict period. The forces of peacekeeping missions are limited not only in space and resources, but also in the legal aspect.

A solution to a conflict is possible only by combining institutional and non-institutional mechanisms. Reforming public authorities and creating a new configuration will only work under the condition of dialogue and mediation practices and inclusiveness of civil society [11, p. 16]. Creating informal institutions that ensure the tolerance and stability of the social system and negotiations between the various parties to the conflict contribute to leveling out the aggressive actions of ordinary citizens. Stability of the institutional level is primarily ensured by the involvement of a third party, which should not have personal interest in the conflict and respond promptly to the challenges.

Analyzing the experience of the post-conflict settlement of Bosnia and Herzegovina, we can conclude that there is no single recipe for the international reconstruction of a country in conflict. Particular attention should be paid to establishing good communication between citizens and political authorities (through public initiatives and dialogue projects). The institutional model used in Bosnia and Herzegovina can not be implemented in Ukraine in the same way. Broad autonomy and decentralization can be combined with a change in the electoral system and the introduction of international control over political processes. Equal representation can be provided not on an ethnic basis (without preconditions for this), but on the basis of a territorial factor and the introduction of new mechanisms for representation in the government (advisory councils).

Particular attention in the post-conflict reconstruction of Ukraine, given the experience of Bosnia and Herzegovina, should be given to the development of dialogue initiatives and the public sector. The peaceful settlement of the situation can only take place after a long period of armed confrontation. Therefore, the use of standard international mechanisms should be primary: disarmament, amnesty, reintegration and restoration of border control. The Bosnian conflict has demonstrated that excessive centralization of power can stimulate the stagnation of the political system and its ineffectiveness. Therefore, the use of this mechanism is possible only with the full

institutional inability of the state and the presence of acute conflicts within society.

REFERENCES

1. What is Peacebuilding? [Електронний ресурс] / United Nations Peacebuilding Fund Preventing a Relapse into Violent Conflict. – Режим доступу: <http://www.unpbf.org/application-guidelines/what-is-peacebuilding/>
2. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов: Учеб. пособие / М. М. Лебедева. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 271с.
3. Handbook of Peace and Conflict Studies / J. Galtung, C. Webel (eds.). – London: Routledge, 2007 – 406 p.
4. Постконфліктне врегулювання для України [Електронний ресурс] / Центр постконфліктного врегулювання. – К., 2016. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/POST-CONFLICT-block-ukr.pdf>
5. Використання міжнародних форматів для врегулювання сепаратистських конфліктів [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/separatyzm-c151c.pdf>
6. Соколова Е. Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии / Е. Соколова // Космополис. – 2007. – вып. №2 (18). – С.55-70.
7. Досвід врегулювання конфліктів у світі. Уроки для України [Електронний ресурс] / Інститут світової політики // [за ред. К. Зарембо]. – К., 2016. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/media/o-00413758-a-00038006.pdf>
8. Dilek E. Reconciliation as Part of Post-Conflict Peace-Building and Democratization Process: Comparing Post-War Greece and Bosnia-Herzegovina / E. Dilekv // Bremen, European Consortium for Political Research 4th Graduate Conference, 2012. – 30p.
9. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Пер. с англ. под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
10. Cox M. State Building and post-conflict reconstruction: lessons from Bosnia [Електронний ресурс] / Marcus Cox. – Режим доступу: http://archives.cerium.ca/IMG/pdf/State_Building_and_Post_Conflict_Reconstruction_Lessons_from_Bosnia.pdf
11. Bieber F. Aid Dependency in Bosnian Politics and Civil Society: Failures and Successes of Post-war Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina [Електронний ресурс] / Florian Bieber. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1pLB27jUrynL5zO5pZdffAHoLVDMeUXNL/view?usp=sharing>

УДК 32:329

Сутула О.А.

Харківський національний технічний
університет НТУ «ХПІ»

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Розглядаються теоретико-методологічні засади вивчення партійних систем в історичній ретроспективі. Проаналізовано еволюцію критеріїв класифікації партійних систем. З'ясовано, що найвживаним критерієм класифікації партійних систем є кількість партій, які змагаються, що вимірюється показником ефективної кількості партій. Доведено, що за сучасних українських реалій партійна система класифікується не за ідеологічними засадами, а за функціональними ознаками, що вказує на її квазіпартійність.

Ключові слова: *типи партійних систем, ефективна кількість партій, вимірювання партійних систем, багатопартійність, квазіпартійність, неопатримоніальний політичний процес.*

Сутула О.А.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРТИЙНЫХ СИСТЕМ

Рассмотрены теоретико-методологические основы изучения партийных систем в исторической ретроспективе. Проанализирована эволюция критериев классификации партийных систем. Выяснено, что наиболее часто употребляемым критерием классификации партийных систем является количество соревнующихся партий измеряемый показателем эффективного количества партий. Доказано, что в современных украинских реалиях партийная система классифицируется не по идеологическим принципам, а по функциональным признакам, что указывает на ее квазипартийность.

Ключевые слова: *типы партийных систем, эффективное количество партий, измерения партийных систем, квазипартийность, неопатримониальный политический процесс.*

Sutula O.

THE TYPOLOGICAL SPECIFICITIES OF PARTY SYSTEMS

The article is devoted to historical observation of the main theoretical and methodological foundations of the party systems approach. The evolution of the criteria for party systems' classification is analyzed. It was found that the most commonly used criterion for the classification of party systems is the number of competing parties, measured by indicator of the effective number of parties. It's argued that modern Ukrainian party system is to classify not by an ideological principles, but by its functional features, which characterizes it as an quasi-party system.

Key words: *party system classification, the effective number of parties, measurement of party system, quasi-party system, neo-patrimonial political process.*

Політичні події останніх років в Україні, які змінюють українське суспільство та його політичне життя, свідчать про актуалізацію проблеми партійної системи як складової політичного процесу. Важливість аналізу категоріального апарату, типології, структури і функцій партійної системи викликана необхідністю постійного формування та уточнення концептуальних засад.

Характеризуючи стан розробки проблеми, вважаємо за доцільне зазначити, що,

теоретична та методологічна база дефініційного розуміння типологізації партійної системи була закладена в працях таких вітчизняних і західних вчених, як М. Дюверже, С. Ліпсет, Р. Кац, П. Меїр, Р. Міхельс, Р. Даля, Дж. Сарторі, Х. Лінце та інших. Переваги та недоліки партійної системи в контексті українських реалій аналізувалися в працях вітчизняних науковців О. Березюка, В. Журавського, Р. Мартинюка, Є. Назаренка, О. Святоцького і В. Чушенка, О. Скрипнюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. Ці роботи загальнотеоретичного плану містять всебічний аналіз походження й розвитку партійної системи з точки зору

різноманітних методологічних підходів і концепцій, а також показують їхню залежність від характеру політичних режимів.

Перша типологія партійних систем, розроблена М. Дюверже, була складена на основі спостережень за обмеженою кількістю країн. В основу типології покладений кількісний критерій із простим підрахунком партій, які конкурують між собою. Вчений віділяв три типи партійної системи: однопартійна, двопартійна і багатопартійна. Однопартійна система здебільшого характерна для тоталітарних держав, у яких фашистська чи комуністична партія насаджує єдину ідеологію та систему цінностей [1, р.336-337]. За однопартійної системи партія виступає у ролі сполучної ланки між урядом і народом, яка безперервно координує свої дії залежно від реакції народу на дії влади. Теоретично така позиція партії є досить ефективною, тому що в результаті постійного контакту з народом влада не стає «відірваною» від реальності, але практика показала, що партія далеко не завжди транслює «на гору» всі сподівання народу.

Однопартійна система представлена однією монополюю правлячою партією. Зазвичай така система характерна для тоталітарних і авторитарних режимів. Двопартійну систему потрібно розглядати не як систему з двох партій, а як систему, в якій влада по чергову переходить від однієї до іншої партії. Кількість партій, конкуруючих у парламенті, вимірювали простим їх підрахунком. Головний недолік такої класифікації в тому, що все різноманіття партійних систем зводяться до двох типів. Двопартійна система має певні незаперечні переваги: сприяє пом'якшенню ідеологічних протиріч, поступовій кристалізації політичних поглядів навколо двох партій; полегшує долю виборців, які обирають не між десятками партій, які часом не мають явних відмінностей, а між двома крупними партіями з різним баченням майбутнього; двопартійний режим забезпечує стабільність уряду, адже одна партія знаходиться при владі, інша – в опозиції, а, отже, лише громадяни через інструмент виборів делегують одній із них право здійснювати владу на більш-менш тривалий термін. Основною перевагою багатопартійної системи є максимальне представництво різних соціальних прошарків, інтересів, поглядів через політичні партії, які між собою конкурують. Це дає змогу активним членам суспільства створювати політичні партії та брати участь у виборах, просуваючи свої групові інтереси.

Але існують суттєві недоліки цієї системи. За багатопартійності жодна партія не здатна одноосібно сформувати уряд, вдаючись до коаліцій з іншими партіями. Те саме стосується опозиції, яка зазвичай також складається з більш ніж однієї партії. Як результат – низька стабільність уряду, постійні конфлікти та розколи, нездатність конкретної партії реалізувати свою програму, що врешті-решт може призвести до паралічу законодавчої гілки влади в цілому. Отже, класифікація партійних систем за суто кількісним критерієм, яку запропонував М. Дюверже, безумовно, відображає в цілому відмінності між партійними системами, але не розкриває таких якісних особливостей, як міжпартійні відносини, ідеологічна дистанція між ними, внутрішньопартійна інфраструктура, а, отже, потребує доповнень. Запропанована автором класифікація виокремлює лише дві партійні системи, які зустрічаються в демократичних країнах: двопартійна (Велика Британія і США) і багатопартійна (Франція і Німеччина). З часом вчені все більше переконувались у тому, що кількісний підхід не описує повноцінно реальні функціонування партійних систем, а тому їх поділ на однопартійні, двопартійні та багатопартійні є неадекватним [1, р.316].

Р. Даль стверджував, що партії відрізняються між собою організаційною згуртованістю, яку можна виміряти, наприклад, на основі голосування їхніх членів. Учений вважав, що найвищий ступінь організаційної згуртованості партій існує у двопартійній системі, в якій одна з партій знаходиться в опозиції. Тоді як у багатопартійних системах опозиція, більш за все, буде розділена між партіями. І хоча ступінь організаційної згуртованості опозиційних партій є доволі складним критерієм для вимірювання у порівняльних дослідженнях, Р. Даль здійснив класифікацію партійних систем на такі типи: двопартійна система з відносно високим та відносно низьким ступенем організаційної єдності і багатопартійна система з відносно високим та відносно низьким ступенем організаційної єдності [2, pp. 298-299].

Суттєвим проривом у типології партійних систем був внесок Ж. Блонделя щодо форми двох з половиною партійної системи. Вона характеризується тим, що дві великі домінуючі партії збирають на виборах приблизно рівну кількість голосів, і перемога однієї з них залежить від того, яку партію підтримає третя, незначна за кількістю голосів партія. «Половинна

партія» за результатами виборів отримує значно менше парламентських місць, ніж дві інші, а тому її роль полягає скоріше у балансуванні між двома великими партіями [3, р.307]. Такого роду партія, як правило, виступає у ролі «сателіта» однієї з впливових партій, допомагаючи їй сформувати більшість. Прикладом є Німеччина, де прихід до влади однієї з двох впливових партій (соціал-демократи і ХДС/ХСС) залежить від того, на чий бік стане зі своїми голосами невелика партія (НДП).

З точки зору ідеологій, Ж. Блондель розглядає лише партії, які сповідують такі загальновідомі ідеології, як комуністична, соціалістична, ліберальна, християнська та консервативна. Таким чином, типологія партійних систем Ж. Блонделя за наявними трьома критеріями має такий вигляд: 1) двопартійна система, в якій дві великі партії отримали сумарно понад 75% голосів виборців; 2) система «двох з половиною» партій, де має місце дві великі партії та третя, що за рівнем підтримки суттєво поступається двом іншим; 3) багатопартійна система з домінуючою партією, особливістю якої є те, що одна партія займає провідні позиції в партійній системі за наявності інших партій; 4) багатопартійна система без домінуючої партії, де жодна з партій за впливовістю не переважає інші [3, р.309]. Решта типів партійних систем відносяться до багатопартійних, але поділяються на два типи: з домінуючою партією і без домінуючої партії.

Типологія партійних систем С. Роккана відрізняється від типології Ж. Блонделя у двох ключових аспектах. По-перше, вчений звертає увагу не на частку голосів виборців відданих за партію, а на частку місць партії у законодавчому органі. По-друге, акцентує увагу на відносному розмірі партії, а не на її абсолютній силі. На основі цих критеріїв С. Роккан виділяє такі типи партійних систем: англо-німецька система «1 vs 1+1», де дві великі протидіючі партії вступають в коаліцію з третьою, меншою, партією; скандинавська партійна система «1 vs 3+4», де найбільша партія знаходиться при владі, або чергується з більш-менш формалізованою коаліцією менших партій; багатопартійні системи «1 vs 1 vs 1+2-3», які є прикладом багатопартійної коаліційної політики [4, pp. 314-315].

Принципи класифікації партійних систем С. Роккана, були розвинуті в роботі Дж. Сарторі. Розвиваючи типологію партійних систем, Дж. Сарторі класифікує їх за двома змінними: кількість «істотних» партій та

ідеологічна дистанція між ними. З одного боку, вчений вказує на те, що кількість партій демонструє особливість політичної системи, ступінь фрагментації політичної влади, наскільки вона розсіяна чи сконцентрована [5, pp. 106-110]. З іншого боку, кількість партій впливає на тактику партійного змагання та формування парламентської коаліції. Дж. Сарторі пропонує таку класифікацію партійних систем: система з однією партією, система з партією-гегемомом, система з домінуючою партією, двопартійна, система поляризованого і поміркованого плюралізму, атомізована. Нововведенням ученого є партійна система з партією-гегемомом, яка характеризується безперервним парламентським домінуванням однієї політичної партії. Однак Дж. Сарторі не дає концептуального обґрунтування згаданому нововведенню, зазначивши, що «система з партією-гегемомом є більше, ніж просто однопартійна система» [5, р. 173]. Особливу увагу Дж. Сарторі приділяв системі поляризованого плюралізму, якій властиві: наявність істотних «антисистемних партій», які виступають проти існуючого соціально-економічного та політичного устрою, двобічна опозиція (як з лівого, так і з правого боку ідеологічного спектра). Системі поміркованого плюралізму властива відсутність антисистемних партій і двобічної опозиції, орієнтація партій на участь у формуванні уряду та утворення широких коаліцій. Найгірший варіант багатопартійності, на думку автора, – атомізована партійна система, яка є надто фрагментована [5, р. 272].

П. Майр, аналізуючи розвиток партійних систем, з'ясував, що майже немає випадків системи поляризованого плюралізму, за винятком історичних прикладів, тоді як система поміркованого плюралізму зустрічається частіше і має суттєві варіації. Вчений запропонував класифікацію партійних систем на основі кількісного критерію: 1) система великих партій (якщо дві найбільші партії разом отримують понад 80% місць у парламенті); 2) система середніх партій (якщо дві найбільші партії мають 65% місць, а 35% місць розподіляє між собою решта партій); 3) система малих партій (якщо дві найбільші партії отримують 42% місць, а 58% належать решті партій) [6, pp. 56-78].

А. Сіароф суттєво розширив інструментарій вивчення партійних систем і вдало пояснив варіації у категорії партійних систем поміркованого плюралізму. Вчений виділив такі критерії класифікації партійних

систем: 1) помірна багатопартійність з однією домінуючою партією; 2) помірна багатопартійність з двома основними партіями; 3) помірна багатопартійність з балансом між основними партіями; 4) крайня багатопартійність з однією домінуючою партією; 5) крайня багатопартійність з двома основними партіями; 6) крайня багатопартійність з балансом між партіями [7, pp. 69-73].

Розглянувши в історичній ретроспективі теоретико-методологічні засади партійної системи, зазначимо, що еволюція класифікації партійних систем відбиває реакцію вчених на соціально-політичні зміни, які відбувалися в світі. Дослідники розробили більш складні типології, включаючи нові критерії класифікації, переглянули концептуальні положення у типології партійних систем. Внесок М. Дюверже та Дж. Сарторі у розвиток партійних систем пов'язаний з розширенням типології багатопартійних систем. Вони важали, що основною перевагою багатопартійності є максимальне представництво різних соціальних прошарків, інтересів, поглядів через політичні партії, які між собою конкурують. Своєю чергою політична система отримує шанс стати більш збалансованою за рахунок появи ідеологічно різних політичних сил на політичному полі. А. Сіароф звертав особливу увагу на категоріальний апарат багатопартійних систем, вказуючи на варіативність та флуктуацію. Так, учений наводив приклад, що більшість європейських держав після Другої світової війни, наприклад, Нідерланди, Данія, Бельгія, Австрія, долаючи політичну кризу пройшла через шість різних типів партійних систем [7, p. 71].

Унаслідок особливостей історичного і політичного розвитку України, насамперед, утворення держави за умови незавершеності формування політичної нації, соціально-економічної кризи, реформування еліти та контролі, питання щодо функціонування партійної системи України та напрямків її розвитку виявилось надзвичайно складним і дискусійним. Зміна режиму і періорієнтація форми правління на парламентаризм уможливили появу багатопартійності, метою якої було максимальне забезпечення присутності різних соціальних і політичних груп у парламенті для побудови міцної партійної системи.

Особливістю української партійної системи є велика кількість партій. У 2017 році Міністерством Юстиції було зареєстровано 350 партій [8]. Політичні сили постійно знаходяться у процесі перетворень, розпаду,

об'єднання, реорганізації, що зумовлює крайню нестійкість партійної системи. Така тенденція чітко простежувалася прослідковується на позачергових парламентських виборах 2014 року, в яких брали участь 29 політичних партій і блоків. До парламенту пройшли шість політичних сил: два блоки – Блок Петра Порошенка та Опозиційний блок і чотири партії – Народний фронт, Радикальна партія, Батьківщина, Самопоміч [8].

Партійна система України виступає симбіозом деяких елементів традиційного суспільства і сучасної держави. Так, для України була характерна персоналізація влади, коли для політичної самоідентифікації мас головним є не політичні програми, а особистість політичного лідера. Іншою ознакою є клієнталізм, або патронажні відносини, – це поширення етнічних, регіональних, сімейно-родинних і подібних зв'язків на політичну сферу. Розподіл посад, міністерських портфелів, пільг тощо багато років здійснювалося саме за цими критеріями. Наслідком таких відносин став високий рівень корупції майже в усіх сферах та сферах українського суспільства. У реальності вищезазначені умови призвели до формування квазіпартійної партійно-парламентської системи, яка не відповідала політичним викликам та раціональній складовій прийняття рішень [9, с.123]. Вже з 1994 р. президент Л. Кучма почав розбудову власної патронажно-клієнтарної мережі та намагався налагодити відносини з регіональними бізнес-групами – донецькою та дніпропетровською [10, с.239]. Особливо ці процеси прискорилися, коли у партійному будівництві активну участь почали брати представники бізнесу. Все це зумовило розірваність зв'язків між партіями і суспільством та суспільством і владою. Після виборів до Верховної Ради у 2012 р. «Партія регіонів» змогла стати домінуючою партією у парламенті, що забезпечило президенту повний контроль над парламентом, а з часом, за допомогою партійного ресурсу, влада працювала за принципами суперпрезиденталізму.

Після Євромайдану відбулося перезавантаження партійної системи України. Патронажно-клієнтарна мережа на базі Блоку Петра Порошенка була більш сформована та інституціоналізована. Надані політичні преференції допомогли залучити позафракційні та конкуруючі парламентські групи до призначення головою уряду В. Гройсмана та інших політиків на міністерські посади з президентської команди.

Копіювання західних зразків у процесі побудови української партійно-парламентської системи не викликало суттєвих змін. Багатопартійна система перетворилася на політичне поле партійних субститутів, які за допомогою неформальних видів електорального капіталу приходять до влади. Партійний субститут – це формалізована патронажно-клієнтарна мережа, яка базується на владному або олігархічному ресурсі та являє собою політичний проект, оформлений в інститут політичної партії [11, р.20]. Ці субститути не мають належного контролю з боку громадянського суспільства, мають слабку легітимність. Вони формуються згори і мають закритий стратифікаційний характер. У сучасних українських реаліях партійна система класифікується не за ідеологічними засадами, а за такими функціональними ознаками, як політичні складові провідних фінансово-промислових груп, створення конкурентоспроможних технічних політичних кандидатів, партій, блоків, метою яких є не перемога на виборах, а перетягування голосів у реально прохідних політичних суб'єктів. Такі особливості характерні для квазіпартійної системи, яка моделює своє існування в контексті неопатримоніальної політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Акад. проект, 2000. – 558 с.

2. Dahl R. Party Systems and Patterns of Opposition / Robert Dahl // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 296-302.
3. Blondel J. Types of Party Systems / Jean Blondel // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 302-311.
4. Rokkan S. The electoral balance / Stein Rokkan // The West European Party Systems / Peter Mair (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1990. – P. 311-315.
5. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis / Giovanni Sartori. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 257 p.
6. Mair P. Party Systems and Structures of Competition / Peter Mair // Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective / Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.). – Thousand Oaks: Sage, 1996. – P. 49-82.
7. Siaroff A. Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945 / Alan Siaroff. – New York: Garland Publishers, 2000. – 484 p.
8. Українські вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukraine-elections.com.ua/election_data/vybory_result/parlament/2014-10-26
9. Фисун А.А. Украинская неопатримониальная демократия: формирование, специфика и тенденции развития / А.А. Фисун // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Под ред. А.А. Фисуна. – Х.: Золотые страницы, 2011. – Вып. 8. – С.119-127.
10. Касьянов Г. Украина 1991-2007: очерки новейшей истории / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С. 230 -240.
11. Hale H. Why Not Parties In Russia? Democracy, Federalism, and the State / Henry Hale. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 288 p.

УДК 321.7;323.2;324;342.82

Зінченко М. В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗМІНИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Аналізується розвиток виборчих систем в Україні в контексті зміни виборчого законодавства. Показано, що кожний новий склад парламенту приймає новий законопроект, яким змінює норми й правила проведення наступних виборів народних депутатів з урахуванням реалій, політичного розкладу сил та досвіду проведення минулих виборів. Аналізується неспроможність парламентарів до створення і затвердження оптимальної виборчої системи в Україні.

Ключові слова: виборча система, політичні партії, вибори, парламент

Зинченко Н.В.

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ИЗМЕНЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ В УКРАИНЕ

Анализируется развитие избирательных систем в Украине в контексте изменения избирательного законодательства. Показано, что каждый новый состав принимает новый законопроект, изменяющий нормы и правила проведения следующих выборов народных депутатов с учетом реалий, политического расклада сил и опыта проведения прошлых выборов. Анализируется неспособность парламентариев к созданию и утверждению оптимальной избирательной системы в Украине.

Ключевые слова: избирательная система, политические партии, выборы, парламент

Zinchenko M.

REASONS AND CONSEQUENCES OF CHANGING ELECTORAL SYSTEMS IN UKRAINE

The article analyzes the development of electoral systems in Ukraine in the context of changing electoral law. It is shown that each new parliament adopts a new bill, which changes the rules for holding the next election, taking into consideration the realities, the political schedule of forces and the experience of holding the past elections. The inability of MPs to create and approve an optimal electoral system in Ukraine is shown.

Key words: electoral system, political parties, elections, parliament

В Україні за 26 років незалежності не сформовано оптимальну виборчу систему, яка б не викликала шквал критики після оприлюднення результатів голосування. Вибори до Верховної Ради проводились за 5 різними Законами, лише перед позачерговими виборами не приймався новий закон, який би регулював правила проведення виборчої кампанії. Навіть наприкінці 2017 року ведуться дискусії про зміну виборчої системи, особливо активно акцентується увага на прийнятті пропорційної системи з відкритими регіональними списками. Запропоновані народними депутатами законопроекти та «Про вибори народних депутатів України» та проекти Виборчого Кодексу залишалися без розгляду з 2015 року, лише у жовтні 2017 р. парламентом було відхилено всі проекти Законів, тоді як 7 листопада Верховна Рада України 226 голосами проголосувала за прийняття Виборчого Кодексу з відкритими списками під час парламентських виборів, у першому читанні.

Метою статті є дослідження зміни виборчих систем під час парламентських виборів. Згідно з метою окреслені такі завдання:

- виокремити причини зміни виборчого законодавства перед кожними черговими виборами;
- проаналізувати всі 5 Законів «Про вибори народних депутатів України» та Закон «Про вибори народних депутатів Української РСР» 1989 року;

- дослідити результати та наслідки проведення голосування до Верховної Ради з 1990 по 2014 рік.

У науковій літературі немає єдиного розуміння поняття «виборча система», її принципів, які зумовлюють свободу виборів; немає єдиного підходу до співвідношення понять «виборча система» і «виборче право»; неоднозначно тлумачиться виборчий процес, а коментарі його складових не відрізняються єдністю і переконливою досконалістю; обмежено розглядається зміст гарантій виборчих прав громадян.

Юрій Ключковський виділяє два основні трактування терміна «виборча система»: широке і вузьке. Згідно з широким розумінням, – це «порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав. Ґрунтується на принципах виборчого права», згідно ж вузьким розумінням, виборча система – це «спосіб визначення результатів виборів», тобто спосіб розподілення мандатів між кандидатами, згідно з результатами голосування. Найчастіше застосовують термін «виборча система» у вузькому розумінні. Ю. Ключковський акцентує на тому, що кожен виборчу систему слід характеризувати виходячи з таких основних засад: прямі, рівні, чесні, вільні, періодичні, загальні вибори та таємне і особисте голосування [1, с. 12].

Специфікою України є досить часта зміна виборчого законодавства. Всього в Україні вибори до парламенту проводились за трьома виборчими системами. Серед них:

1. мажоритарна система абсолютної більшості – всі 450 мандатів розподіляються за одномандатними округами, де переможцем стає кандидат, який набрав більше половини голосів виборців (вибори 1990, 1994 років);
2. пропорційна система із закритими списками – є один багатомандатний округ, в якому партії отримують кількість мандатів, відносно відсотку кількості виборців, які підтримали цю партію голосом, порядок кандидатів у списку визначає сама партія (вибори 2006, 2007 років);
3. паралельна виборча система – один багатомандатний виборчий округ, в якому розподіляється 225 мандатів депутатів за пропорційною системою із закритими списками та 225 одномандатних округів, де голосування проводиться за системою відносної більшості, тобто переможцем в окрузі стає кандидат, який отримав більшість голосів виборців (вибори 1998, 2002, 2012, 2014 років).

Склад Верховної Ради України 1-го скликання, яка спочатку мала назву «Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки 12-го скликання», обирався 4 березня 1990 р. на перших альтернативних виборах. Згідно з Законом «Про вибори народних депутатів Української РСР» 1989 р., право висувати кандидатів мали трудові колективи, колективи навчальних закладів, громадські організації, збори виборців або військовослужбовців [2]. Про політичні партії мова не йшла, тому що скасування 6-ої статті Конституції СРСР, якою була закріплена однопартійна політична система, відбулося лише під час III з'їзду народних депутатів СРСР, який проходив з 12 по 15 березня 1990 р. [3].

Досить неочікуваними стали результати голосування. Під час першого туру виборів було обрано лише 112 депутатів, інші мандати були розподілені під час повторного голосування 18 березня. У документі ЦК КПУ «Про підсумки виборів народних депутатів Української РСР та місцевих Рад республіки» від 30 березня 1990 р. відзначено, що серед 443 обраних народних депутатів УРСР, членів КПРС – 85 % [4, с. 5]. Однак слід зазначити, що створений 18 листопада 1989 року «Демократичний блок України» все ж отримав близько 25 % мандатів. Значну перемогу демократичні

сили одержали у Львівській області (24 мандати із 24), Івано-Франківській (11 із 12), Тернопільській (8 із 10), Волинській (6 із 9), Рівненській (3 із 10), Закарпатській (3 із 11). А також у містах: Києві (17 із 22), Харкові (10 із 14), Донецьку (6 із 9), Вінниці (2 із 3), Сумах (1 із 2), Кіровограді (2 із 2), Дніпропетровську (1 із 10) [5].

Вибори 1990 р. показали, що комуністична партія не має абсолютної підтримки, серед населення стрімко ростуть демократичні погляди. Як доказ новостворена коаліція налічувала лише 239 депутатів, та отримала назву «група 239». З цього можна зробити висновок, що двотурова система абсолютної більшості показала, що підтримка компартії серед населення залишалась ще досить високою, проте не більше 60%.

Закон України «Про вибори народних депутатів України», прийнятий 18 листопада 1993 р. був багато в чому схожий на попередній: зберігалась двотурова мажоритарна система, вибори визнавалися чинними лише за умови 50-відстокової явки по виборчому округу. Проте порівняно із Законом 1989 року в тексті відбулися значні зміни:

- згідно з ч. 2, 5, ст. 2, балотувались мали право громадяни, які досягли 25 років та не мали непогашених судимостей;

- згідно з ч. 1-6, ст. 23, висувати кандидатів отримали право політичні партії (в Україні було зареєстровано 18 партій станом на 17.11.1993 р. [6]) та блоки, проте цей процес був досить складним: по-перше, партії мали пройти повторну реєстрацію в ЦВК, по-друге, під час проведення партійних зборів (конференції) мають бути присутніми не менше двох третин місцевого осередку, по-третє, під час висування кандидатів, до їхніх заяв партія мала прикласти список зі 100 представників регіонального осередку цієї партії з паспортними даними кожного;

- згідно з ч. 9, ст. 23, для повноцінної реєстрації вводиться поняття грошової застави та збір підписів на підтримку кандидата [7].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що закон написаний з урахуванням активізації політичних партій в Україні, проте для них були поставлені досить жорстокі вимоги порівняно з висуванням кандидатів трудовими колективами.

27 березня 1994 р. пройшли дострокові парламентські вибори, проте правила, встановлені Законом, дозволили отримати мандат після першого туру лише 49 народним обранцям, в інших округах або

явка була меншою 50%, або жоден з кандидатів не міг набрати більше 50% підтримки виборців. Після другого туру виборів, який відбувався 4 та 11 квітня, депутатами стали ще 287 кандидатів, таким чином було обрано вже 336 депутатів. Під час першого та другого турів перевиборів, які відбувались 24, 31 липня та 7 серпня у Верховну Раду дообрали ще 60 депутатів, таким чином склад парламенту збільшився до 396 обранців. Восени того ж року було обрано ще 9 депутатів. На початок 1995 року Верховна Рада була сформована на 90% – 45 мандатів залишались вакантними [8].

Після парламентських виборів 1990 р. вакантними залишилися 7 мандатів, але результатом позачергових виборів 1994 р. стали 114 виборчих округів без народного депутата, до кінця року ця кількість зменшилась до 45, проте повторні вибори відбувались до 1997 р., а склад Верховної Ради України так і не став повним. Це явище можна сміливо називати кризою мажоритарної системи в Україні: по-перше, на повторні вибори витрачалась чимала сума бюджетних грошей для адміністрування, по-друге, в окремих округах виборчий процес майже не зупинявся, що призвело до певної втоми виборців – протягом року явка ставала меншою, по-третє, до кінця своїх повноважень в 1998 році Верховна Рада України так і не отримала повний склад в 450 депутатів, по-четверте, можна констатувати факт того, що серед виборців наявний значний відсоток недовіри до всіх кандидатів та водночас незначна підтримка великої кількості кандидатів, що унеможливило обрання одного.

До виборів 1998 р. Верховна Рада знову прийняла новий Закон «Про вибори народних депутатів». У Законі була прописана паралельна виборча система, здебільшого запозичена з сусідньої Російської Федерації – 225 мандатів розподілялись за мажоритарними округами, де переможцем ставав кандидат, який набрав найбільше голосів, інші ж 225 мандатів – за пропорційною системою відносною більшості із чотири-відсотковим бар'єром для політичних партій і блоків. Ще однією особливістю нового закону стала відміна мінімальної явки в день голосування, що дозволило обрати депутатів по всіх одномандатних округах [9].

З одного боку, політичні партії побачили приклад «Партії Зелених України», коли завдяки рекламним роликам на телебаченні партія пододала бар'єр, і тому кількість прихильників повноцінної відмови від

«мажоритарки» зростає. З іншого боку, прихильники голосування за конкретних кандидатів в одномандатних округах вказували на те, що із утвердженням пропорційної системи партії перестануть займатись інституційною розбудовою на місцях, орієнтуючись лише на всеукраїнський рівень.

У таких суперечках пройшло декілька років, і хоч вибори 2002 р. проводились згідно з новим Законом, особливих відмінностей до порядку встановлення результатів виборів він не вніс, основні зміни були в більш детальному описанні всіх процедурних моментів [10]. Делегація Національного Демократичного Інституту Міжнародних Відносин США (НДІ), яка спостерігала за перебігом виборчого процесу зазначала, що мажоритарна складова виборчої системи посилює використання «адміністративного ресурсу» – зловживання владою у своїх цілях окремими кандидатами [11].

Прихильників пропорційної виборчої системи ставало все більше і як наслідок – в 2004 році був прийнятий черговий Закон «Про вибори народних депутатів», основною зміною якого був повноцінний перехід до пропорційної виборчої системи [12]. Це дозволило партіям уникнути присутності у складі Верховної Ради позапартійних незалежних кандидатів, які не входили ні до коаліції, ні до опозиції. Проблема із використанням «адмінресурсу» в одномандатних округах була певною мірою розв'язана, адже під час встановлення результатів рахувались голоси всієї країни. Але виникла нова проблема – персоналії в виборчому списку партії встановлювала сама партія, що спричинило новий ризик – продаж місць у списках партій, і виборець ніяким чином не міг впливати на підтримку певного кандидата.

Перший склад парламенту, обраний за цією системою, пропрацював не більше року. Неспроможність створити працюючу коаліцію та відхід в опозицію президентської партії призвели до складення повноважень депутатами фракцій «Наша Україна» та «Блок Юлії Тимошенко», що унеможливило функціонування Верховної Ради в принципі – кількість депутатів була менше 300, тому на осінь 2007 року було призначено вибори згідно з тим самим Законом. У підсумку – партії просто по-новому розподілили кількість мандатів, а Соціалістична партія не пододала тривідсотковий бар'єр.

У 2011 р. парламентом був прийнятий черговий Закон «Про вибори народних депутатів України», за яким пройшли чер-

гові вибори 2012 р. та позачергові – 2014 р. Принцип розподілу мандатів був скопійований із Закону 2001 р., зі збільшенням прохідного бар'єру з 3 до 5 відсотків. Також новим Законом не передбачена участь блоків політичних партій у виборах. На відміну від Закону 2004 р. знову отримали право балотуватись позапартійні кандидати шляхом самовисування [13]. Парламентські вибори 2012 р., особливо мажоритарна складова ознаменувались масштабними порушеннями виборчого законодавства. В українських реаліях виборча кампанія в одномандатних округах перетворилась на «засіювання» та апогей «адмінресурсу»: згідно з «Громадянської мережі «ОПОРА» в серпні-жовтні 2012 р. зафіксовано 457 випадків використання «адмінресурсу», 366 випадків підкупу виборців, 302 – перешкоджання політичній діяльності [14].

У 2014 р. згідно з цим Законом відбулися позачергові вибори народних депутатів. І якщо зловживання «адмінресурсом» суттєво зменшилось завдяки переділу влади після Революції Гідності, то підкуп виборців став одним із найпоширеніших методів ведення виборчої кампанії. А в умовах недоказовості та безкарності за правопорушення виборчого законодавства, яке ми можемо спостерігати в Україні, – лише 5% відкритих кримінальних проваджень доходять до суду [15], мажоритарна складова будь-якої виборчої системи не може ефективно використовуватись на території України.

У цілому станом на 2017 рік, в Україні й досі не прийнятий Закон «Про вибори народних депутатів», який би задовольняв всі верстви населення – від звичайних виборців до регіональних політиків, політичних партій та експертного середовища, тобто всіх політичних акторів. Зокрема у Резолюції 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи прямо наголошується на необхідності запровадження на виборах народних депутатів України пропорційної виборчої системи, яка базувалась би на відкритих виборчих списках і регіональних виборчих округах. Рекомендації щодо впровадження пропорційної виборчої системи з голосуванням у регіональних округах за відкриті партійні списки висловлювалися і Венеціанською комісією, зокрема у її висновку щодо Закону «Про вибори народних депутатів України» 2011 р. Пропорційна виборча система з відкритими регіональними списками дозволяє усунути ряд недоліків, притаманних мажоритарній виборчій системі, пропорційній виборчій системі з голосу-

ванням за закритими партійними списками та змішаній («паралельній») виборчій системі, за якою проводились вибори народних депутатів України у 2012 та 2014 роках [16].

Думки про прийняття пропорційної системи з відкритими регіональними списками експертне середовище громадянського суспільства, представники окремих політичних партій, міжнародні організації. Але основною проблемою є переслідування особистих інтересів різноманітними політичними партіями, що унеможливорює сьогодені написання якісного законопроекту. Навіть прийняття проекту Виборчого Кодексу 3112-1, який підтримується експертним середовищем та міжнародними організаціями, у першому читанні не гарантує чесних виборів у майбутньому, адже до другого читання можна внести будь-які правки. І навіть це не забезпечує легітимних виборів. Причиною цього є колізії в законодавстві, намагання обійти Закон суб'єктами виборчого процесу, безвідповідальність поліції та судів під час розслідування виборчих правопорушень, безкарність та недоказовість порушників. Єдине, що можна точно констатувати – це те, що Закон «Про вибори народних депутатів України» є вкрай непристосованим до реалій України, тому що наразі ми можемо лише спостерігати за купівлею виборців, а разом із цим депутатських мандатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989-2006 роки) / Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – 146 с.
2. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про вибори народних депутатів Української РСР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8304-11/page>.
3. Закон СССР от 14 марта 1990 г. N 1360-I «Об учреждении поста Президента СССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) СССР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/zakony/185465/>.
4. Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до верховної ради УРСР та місцевих органів влади: особливості західноукраїнського регіону [Електронний ресурс] /Муравський О. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uks_2013_23_60.pdf.
5. Рісч Й. Вибори від формалізму до демократизму (досвід України в 70-90-ті роки ХХ ст). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/31718-vibori_v%D1%96d_formal%D1%96zmu_do_dem/1.

6. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партійстаном на 17 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6bbee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyyi/.
7. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18.11.1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3623-12>.
8. Вибори в незалежній Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2007_1/Page93.pdf.
9. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 24.09.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80/page>.
10. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 02.11.2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2766-14/page>.
11. Выборы-2002 под знаком запуганной прессы и админресурса / NDI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/02/17/4365895/>.
12. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 06.07.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>.
13. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 10.12.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
14. Вибори до Верховної Ради 2012 року / Громадянська мережа «ОПОРА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-do-verkhovnoi-rady-2012-roku>.
15. Звіт. Розслідування злочинів, пов'язаних із виборчим процесом 2014 р./ Громадянська мережа «ОПОРА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-do-verkhovnoi-rady-2014/7993-zvit-rozsliduvannja-zlochyniv-povjazanyh-iz-vyborchym-procesom-2014-r>.
16. Концепція нової редакції Закону «Про вибори народних депутатів України» / Громадянська мережа «ОПОРА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/news/7469-konceptija-novoji-redakciji-zakonu-pro-vybory-narodnyh-deputativ-ukrajiny>.

УДК 323.2:343.791:34.07(477)

Гринь І.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ СИСТЕМИ: УКРАЇНСЬКА СПЕЦИФІКА

Розглянуто таке явище, як корупція. Проаналізовано взаємодію таких державних органів боротьби з корупцією, як: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними внаслідок корупційних та інших злочинів, Національна рада з питань антикорупційної політики при президенті України та Державне бюро розслідувань (ДБР). Проаналізовано їх повноваження, визначено їх «точки дотику».

Ключові слова: корупція, держава, службові обов'язки, антикорупційна діяльність, повноваження державних органів у боротьбі з корупцією.

Гринь І. О.

ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРУПЦИОННОЙ СИСТЕМЫ: УКРАИНСКАЯ СПЕЦИФИКА

Рассмотрено такое явление, как коррупция. Проанализировано взаимодействие таких государственных органов по борьбе с коррупцией, как: Национальное агентство по предупреждению коррупции (НАЗК), Национальное антикоррупционное бюро Украины (НАБУ), Специализированная антикоррупционная прокуратура (САП), Национальное агентство Украины по вопросам выявления, розыска и управления активами, полученными в результате коррупционных и других преступлений, Национальный совет по вопросам антикоррупционной политики при президенте Украины и Государственное бюро расследований (ГБР). Проанализированы их полномочия, определены их «точки соприкосновения».

Ключевые слова: коррупция, государство, должностные обязанности, антикоррупционная деятельность, полномочия государственных органов в борьбе с коррупцией.

Gryn I.

ANTI-CORRUPTION SYSTEM FORMATION: UKRAINIAN FEATURES

The phenomenon of corruption is considered. The interaction of such state anti-corruption bodies as: National Agency of the Prevention of Corruption (NACP), National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), National Agency of Ukraine on identification, search, and management of assets received from corruption and other crimes, the National Council on Anti-Corruption Policy under the President of Ukraine and the State Bureau of Investigation (GDB). Their authorities are analyzed, their «touch points» are defined.

Keywords: corruption, state, job duties, anti-corruption activity, authorities of state bodies in the fight against corruption.

Соціальна сутність корупції виявляється в її загальному та приватному характері. Це явище наявне у політичних системах усіх країн світу. Вдаються до зловживань державні посадові особи, як у країнах з високим економічним рівнем та стабільним демократичним ладом, так і у країнах з тоталітарними та авторитарними політичними режимами. Не гребують корупційними діяннями як низькооплачувані держслужбовці, так і працівники з доволі високим офіційним доходом.

Корупція – дуже мінливе явище. Воно швидко пристосовується до будь-яких змін у суспільстві. В боротьбі проти цього явища важливими є постійні уточнення законодавства, розробка нових концепцій [1].

Однак заходи, що здійснюються для боротьби з корупцією, ще не дали певних результатів. Перш за все це зумовлено низкою управлінських, економічних, ідеологічних, морально-психологічних, політичних, правових проблем. До основних належать, перш за все, неналежне виконання програм антикорупційних заходів, слабкість контролю за антикорупційною діяльністю та суперечка між основними антикорупційними органами. Також слід виділити низький рівень правової культури населення. Більшість українців зазвичай керуються принципом «так як усі», тим самим підживлюючи традиційно складені родинно-кумівські зв'язки щодо вирішення певних питань.

Слід також розглянути класифікації корупційних правопорушень. Перша з них – це класифікація на ділові, політичні та адміністративні правопорушення [1].

Ділові корупційні правопорушення – це незаконні діяння, що виникають, перш за все, у сфері бізнесу. Вони поширені там, де стикаються бізнес та державна влада. Зазвичай вони існують у взаємодії сфери бізнесу та судової системи.

Політичні корупційні правопорушення виникають там, де існує взаємодія «чиновник-громадянин», наприклад, видача

певних дозволів. Їх часто плутають з діловими, адже вони схожі за предметом правопорушень. Політичні правопорушення поділяють на «елітарні» та «низові» [1].

«Елітарна» корупція характеризується такими ознаками:

- а) велика матеріальна шкода;
- б) зазвичай присутня на рівні державного управління;
- в) латентність явища;
- г) присутність у суб'єкта правопорушення високого соціального статусу;
- д) втрата іміджу країни на світовій арені.

«Низова» ж корупція поширена у взаємодії з пересічними громадянами. Наприклад, видача дозволу чи продовження реєстрації за певну «винагороду» [1].

Під адміністративними правопорушеннями розуміють спотворення процесу виконання певних законів з метою надання переваги третім особам. Окремо також виділяють побутові правопорушення. Вони виникають внаслідок змови державних службовців і третіх осіб. При цьому обидві сторони знають про незаконність дій. У народному вжитку українців таке явище має назву «кумівство».

Також, на нашу думку, корупційні прояви можна поділити на ті, які носять активний та пасивний характер. За активного характеру корупційного прояву основним діячем є службовець. Саме він робить пропозицію щодо хабара та потім керує процесом просування певної справи. За пасивного характеру, навпаки, діячем є третя особа. Вона намагається провокувати службовця до хабара, тим самим забезпечуючи власну вигоду [1].

Сьогодні в Україні діє шість органів антикорупційної діяльності, так звана «антикорупційна шістка». До неї відносяться:

- Національне антикорупційне бюро України (НАБУ);
- Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК);

- Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП);
- Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;
- Національна рада з питань антикорупційної політики при президенті України;
- Державне бюро розслідувань (ДБР).

На кожен з цих органів покладені конкретні завдання і саме для їхнього виконання законами України кожному з них надані певні права. Але, у зв'язку з недосконалістю законодавства та поспішним прийняттям низки антикорупційних законів, більшість повноважень цих органів перетинається. Це дуже негативно впливає на боротьбу з корупцією та корупційними проявами, адже розподіл повноважень є гарантією успішної боротьби.

Національне антикорупційне бюро України як основний орган боротьби з корупційною злочинністю

Згідно з законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [2].

Станом на 4 листопада 2017 р., директором Національного антикорупційного бюро України є Ситник Артем Сергійович. У його обов'язки входить:

- несення відповідальності за діяльність Національного бюро, зокрема законність здійснюваних Національним бюро оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування, додержання прав і свобод осіб;
- організація роботи Національного бюро, визначення обов'язків першого заступника, заступників Директора Національного бюро;
- координування і контроль діяльності його центрального та територіальних управлінь;
- затвердження структури та штатної чисельності центрального та територіальних управлінь Національного бюро;
- видання у межах повноважень наказів та розпоряджень, видання доручень, які є обов'язковими для виконання працівниками Національного бюро та ряд інших повноважень [див. 2, розділ I «Загальні положення», ст. 8].

Національне антикорупційне бюро України є перш за все оперативним органом.

Його службовцям дозволено проводити затримання осіб, причетних до корупційних правопорушень.

Також, відповідно до закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», обов'язками Національного бюро є:

- здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

- здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проведення досудового розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

- вживання заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснення діяльності щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

- взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

- здійснення інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро;

- забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

- забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпраці з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

- звітність про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформування суспільства про результати своєї роботи;

- здійснення міжнародного співробітництва у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України [2].

Національне антикорупційне бюро України проводить доволі серйозну роботу з виявлення та викриття злочинів. Так, станом на кінець червня 2017 р., детективи НАБУ під процесуальним керівництвом прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури розслідували понад 370 проваджень.

Переважає більшість із них розпочата за власними напрацюваннями детективів та аналітиків Бюро, а також за матеріалами, отриманими від Генеральної прокуратури України та інших правоохоронних органів. Також за останнє півріччя 2017 р. співробітники НАБУ досить багато зробили щодо повернення збитків, завданих державі. Так, станом на 30 червня 2017 р. з ініціативи детективів арештовано понад 590 млн. грн, 80 млн дол. США, 7 млн євро, понад 200 об'єктів нерухомості, 128 земельних ділянок, понад 80 транспортних засобів, цінні папери загальною вартістю 75,5 млн грн, корпоративні права на суму понад 320 млн грн. тощо [3].

Отже, як ми бачимо, перелік обов'язків Національного антикорупційного бюро доволі великий. А чи не перетинаються вони з іншими організаціями? Чи не виникають суперечки між іншими органами? Так, дійсно, існують. І, хоча, закон складений юридично вірно, існує багато перепон щодо виконання співробітниками НАБУ своїх службових обов'язків.

Національне агентство з питань запобігання корупції та його важливість для України

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [4]. Створення агентства було передбачено Законом України «Про запобігання корупції» за редакцією від 26 квітня 2015 р. Створення НАЗК було однією з вимог Європейського союзу щодо отримання Україною безвізового режиму.

Національне агентство з питань запобігання корупції складається з п'яти членів. Голова обирається серед них шляхом голосування. На 4 листопада 2017 р. в НАЗК є лише чотири члени: Корчак Наталія Миколаївна (голова), Радецький Руслан Станіславович (заступник голови), Серьогін Олександр Юрійович та Скопич Олександр Дмитрович.

Згідно з Законом України «Про запобігання корупції», до повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції відносяться:

- проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції;

- проведення аналізу статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції;
- розроблення проєктів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінки ефективності виконання Антикорупційної стратегії;
- підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проєкту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики;
- формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проєктів нормативно-правових актів з цих питань;
- організація проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції;
- здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;
- координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, у тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм;
- здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- здійснення у порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей;
- затвердження розподілу коштів, виділених з державного бюджету на фінансування

статутної діяльності політичних партій, відповідно до закону;

- забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;
- погодження антикорупційних програм державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, розробка типової антикорупційної програми юридичної особи;
- здійснення співпраці із особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону (викривачі), вжиття заходів щодо їх правового та іншого захисту, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їх прав, у зв'язку з таким інформуванням;
- інші повноваження, визначені законом [4].

Як ми бачимо, більшість повноважень доволі схожі на обов'язки Національного антикорупційного бюро України. Крім того, Національне агентство з питань запобігання корупції виконує лише превентивну функцію, тобто воно лише попереджує корупційні правопорушення. Але ж хіба це не обов'язок НАБУ? І чи можна підняти питання про недоцільність цього агентства? Звісно, є повноваження які не стикаються з повноваженнями НАБУ. Наприклад, ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб. Але чи є це підставою для створення окремого відомства?

Також слід зауважити і про контроль цього органу з боку Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Адже саме вони призначають членів НАЗК (1 – Президент, 2 – ВРУ, 2 – Кабмін) [4]. Цей орган є надто контрольованим, як для антикорупційного.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура та її користь

Спеціалізована антикорупційна прокуратура України (САП) – це структурний підрозділ Генеральної прокуратури України. Вона є самостійним підрозділом [5]. Її керівником є кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України Холодницький Назар Іванович. Керуються прокурори САП Законом України «Про прокуратуру». Утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, визначення її структури і штату здійснюються Генеральним прокурором України за погодженням з Директором

Національного антикорупційного бюро України [6].

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру», на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладається:

- здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;
- підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;
- представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями [5].

Під час створення антикорупційної прокуратури було досить багато критики в її бік. Але після отримання результатів про її роботу, вона відпала сама собою. Спеціалізована антикорупційна прокуратура України ще й досі показує результати боротьби з корупцією. Так, за даними Генеральної прокуратури України, за жовтень 2017 р., було скоєно 5 випадків корупції. Всі вони направлені до суду [7]. Спеціалізована антикорупційна прокуратура підготувала клопотання та готова вести обвинувачення в суді. Цей випадок не є одиничним. Кожного місяця, можна бачити дані про роботу САП. Саме тому вона є досить вдалим проектом для запобігання корупційній злочинності.

Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів і його контроль над органами державної влади

Відповідно до Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Національне агентство, АРМА), є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт, або які конфісковано у кримінальному провадженні [8]. Головою Національного агентства є кандидат юридичних наук Янчук Антон Володимирович.

Національне агентство виконує досить вузьке коло функцій, зокрема:

- проведення аналізу статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації про виявлення, розшук та управління активами;
- підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку та управління активами, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань;
- здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді);
- організація здійснення заходів, пов'язаних із проведенням оцінки, веденням обліку та управління активами;
- формування та ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні;
- здійснення співробітництва з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, іншими компетентними органами іноземних держав, відповідними міжнародними організаціями;
- участь у забезпеченні представництва прав та інтересів України у закордонних юрисдикційних органах у справах, пов'язаних з поверненням в Україну активів, одержаних від корупційних та інших злочинів;
- надання роз'яснень, методичної та консультативної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами;
- інші функції, визначені законом [8].

Після виявлення корупційних проявів Національне агентство повинно звернутися до НАБУ. Тобто значення цієї структури зводиться лише до консультацій та роз'яснень. Також обов'язки та повноваження досить сильно перекликаються з іншими організаціями, такими як НАБУ чи НАЗК. І знову ж таки, ми можемо поставити питання щодо потреби в цьому органі державної влади.

Національна рада з питань антикорупційної політики при президентіві України. Допомога чи шкода?

Національна рада з питань антикорупційної політики при президентіві України була утворена замість Національного антикорупційного комітету Указом Президента України. Це основний дорадчий орган

з питань корупції при Президентіві України. До його основних завдань відносяться:

- здійснення комплексної оцінки ситуації і тенденцій у сфері запобігання і протидії корупції в Україні, аналіз національного антикорупційного законодавства та заходів щодо його виконання;
- здійснення моніторингу та аналізу ефективності реалізації антикорупційної стратегії, внесення пропозицій щодо поліпшення взаємодії органів, відповідальних за її імплементацію;
- участь у підготовці для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України законопроектів у сфері запобігання і протидії корупції;
- підготовка пропозицій щодо законопроектів, проектів інших нормативно-правових актів у сфері запобігання і протидії корупції;
- участь у підготовці послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в частині реалізації антикорупційної політики;
- сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції, проведенню аналітичних досліджень, розробленню методичних рекомендацій у цій сфері;
- підготовка пропозицій щодо підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у сфері запобігання і протидії корупції [9].

Завдання Національної ради досить схожі з іншими органами боротьби з корупційними проявами, але ж не слід забувати, що це дорадчий орган при Президентіві України, тож його функції можуть перекликатися.

Державне бюро розслідувань.

Бути чи не бути?

Державне бюро розслідувань (ДБР) – це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом і правоохоронний орган спеціального призначення. Але нажаль він існує лише в проекті закону, тому є недопрацьованим.

Так, відповідно до проекту Закону України «Про Державне бюро розслідувань», воно буде виконувати такі функції:

- участь у формуванні та реалізації єдиної державної антикорупційної політики;
- державний контроль за виконанням антикорупційного законодавства державними органами, їх посадовими і службовими особами, у тому числі систематична перевірка професійної невідкупності вищих

посадових осіб держави, суддів і прокурорів;

- координація реалізації органами виконавчої влади антикорупційної стратегії, виконання державної програми запобігання і протидії корупції, а також координації діяльності правоохоронних органів з питань протидії кримінально караній корупції;
- здійснення комплексних заходів щодо запобігання злочинам катування і пов'язаним з ними злочинам;
- провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені вищими посадовими особами держави, а також суддями і прокурорами;
- досудове розслідування:
- кримінальних корупційних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинених вищими посадовими особами держави, суддями та прокурорами;
- злочинів катування і пов'язаних з ними злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів;
- оперативно-розшукова діяльність у межах, визначених цим Законом [10].

Тобто його повноваження будуть такі самі, як і в НАБУ. Отже, швидше за все, цей орган так і залишиться в проекті. Адже особливого сенсу в його створенні немає.

Отже, як ми бачимо, функції всіх органів дуже тісно перекликаються. Це становить вагому перепону на шляху до подолання корупційних проявів. Адже виникає підґрунтя до конкурентної боротьби між ними. Саме збіг більшості функцій у цих органів і призводить до боротьби між ними. Так, внесення проявів корупції до Єдиного реєстру досудових розслідувань – одна з основних функцій всіх органів протидії корупції. Але ведення досудового розслідування – прерогатива слідчих та детективів. Це є недоробкою закону. А така функція, як здійснення заходів щодо протидії корупційним проявам присутня у всіх. Але не кожен орган може ефективно їх здійснювати.

Ще однією проблемою є велика кількість «зайвих» органів, агентств, організацій. Ми перелічили 6 основних. Але не слід забувати про велику кількість громадських об'єднань та інших організацій. Вони становлять перепону для державних організацій, оскільки її членами переважно є люди без професійного досвіду та юридичної освіти.

Згідно з дослідженнями Transparency International Ukraine, 44% опитаних українців вважають, що корупція – це найнебезпечніше явище для нашої держави. На думку українців, найбільш корумпованим є

український суд (52%). Друге місце – Верховна Рада України (51%), третє – прокуратура (45%). Для прикладу, за минулий рік, дані змінилися лише на 5%. Це говорить про недостатню роботу антикорупційних органів влади [11].

На нашу думку, зниження кількості органів, структурне розмежування їхніх функцій покращить ситуацію в боротьбі з корупцією. Але, не зважаючи на це, наша держава і далі збільшує апарат чиновників. Це призводить до конфлікту інтересів посадових осіб у своїх обов'язках. І допоки ця тенденція продовжуватиметься, питання «як боротися з корупцією далі?» залишиться відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Materials of XI international research and practice conference // «Science without borders». – 2015. – С. 33-37.
2. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»: станом на 5 січня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ed2017_0105
3. Звіт Національного антикорупційного бюро України за перше півріччя 2017 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_sayt_10.08.2017.pdf
4. Закон України «Про запобігання корупції»: станом на 3 серпня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Закон України «Про прокуратуру»: за станом на 5 січня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
6. Конституція України: за станом на 30 вересня 2016 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2016. – 22 с. – (Бібліотека офіційних видань).
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за жовтень 2017 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203586
8. Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»: станом на 5 січня 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19>
9. Указ Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики»: станом на 29 вересня 2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/808/2014>
10. Проект Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=47988
11. Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади / [Хмара О. С., Хавронюк М. І., Осика І. М., Яцків Т.Г.]. – К.: МО «Transparency International Ukraine», 2017. – 58 с.

UNDERSTANDING POLITICAL ISLAM MOVEMENTS

This article focuses on political Islam, its emergence, development, principles, and the struggle against liberal movements. It shows the difference between Islam as a religion and as a political movement and points at the difference between Islamic fundamentalism and democratic Islam. Though Islamic movement is based on the common principles, there exist different approaches towards Islamic law and its application in the real world.

Key words: Political Islam, Democratic Islam, Islamic Movement, Liberal Movements, Islamic Fundamentalism.

Харб Мустафа

РОЗУМІННЯ РУХУ ПОЛІТИЧНОГО ІСЛАМУ

Розглядається політичний іслам, його поява, розвиток, принципи та боротьба проти ліберальних рухів. Показано різницю між ісламом як релігією та політичним рухом, а також відмінністю між ісламським фундаменталізмом та демократичним ісламом. Хоча ісламський рух базується на загальних принципах, існують різні підходи до ісламського права та його застосування в реальному світі.

Ключові слова: політичний іслам, демократичний іслам, ісламський рух, ліберальні рухи, ісламський фундаменталізм.

Харб Мустафа

ПОНИМАНИЕ ДВИЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ИСЛАМА

Рассматривается политический ислам, его появление, развитие, принципы и борьба с либеральными движениями. Показывается разница между исламом как религией и политическим движением и указывается на отличие исламского фундаментализма от демократического ислама. Хотя исламское движение основано на общих принципах, существуют различные подходы к исламскому праву и его применению в реальном мире.

Ключевые слова: политический ислам, демократический ислам, исламское движение, либеральные движения, исламский фундаментализм.

Actuality of the subject in this article stems from the necessity of understanding political Islamic movements. There are lessons to be learned from a past in which fear of Islamic threat often blinded the United States and European countries to the Islamic diversity. In order to understand the diversity of political Islam movements it is necessary not to equate Islam and Islamic fundamentalism with extremism, because this equating led to uncritical support of dictatorship in Arab countries.

This article is aimed at a better understanding of the diversity of Islamic political movements, their establishment, the principles that they stand on and their aspirations that can be explained by their role in the political life.

The study of the subject of the article is based on literature that contains the works of Bernard Lewis, Dalibor Rohac, Noah Feldman and others. They depicted the intersection of religion and politics and the role of religion both in government and in private life in their works.

Political Islam is a political, media and academic term used to describe political change movements that believe in Islam as a «political system of government». It can be defined as a set of political ideas and goals emanating from Islamic law, which is used by the group of «fundamentalist Muslims» who believe that Islam is not only a religion but a political, social, legal and economic system that can build state institutions [1]. Countries such as Iran and Saudi Arabia and the former Taliban regime in Afghanistan, Sudan and Somalia are examples of this project, noting that they reject the term political Islam and use instead the rule of Sharia or divine rule.

After the events of September 11, 2001 in the United States of America, the world media directed its attention to the Islamic political movements. In this critical period, a kind of chaos in analysis led, in one way or another, to the distinction between Islam as a religion and certain groups, based on it. This lack of focus promoted to the spread of some concepts, which still have a significant impact until today. These concepts have been used by the minority in the Western world to describe the Islamic world as a threat to the Western way of life [2].

The term «Islamic Fundamentalism» is one of the first terms used to describe what is now called «political Islam». In September 1994, a global conference was held in Washington, DC, in the United States, bearing the name of «The threat of Islamic fundamentalism in North Africa». The conference was about Sudan and what the conference described as an attempt by Iran to spread the «Islamic revolution» to Africa through Sudan. Then gradually in the nineties and in the midst of internal events in Algeria, which witnessed the most difficult stages of the clash between the Algerian government and the Islamic movements opposed to it, the concept was replaced by the term «radical Islam» and after September 11, 2001, it became known as political Islam.

The political movement of Islam in its modern concept began after the collapse of the Ottoman Empire and the abolishment of the Islamic Caliphate as an institution in 1922 that was followed by the establishment of the Republic of Turkey in the European style by Mustafa Kemal Atatürk [3].

Since the end of the XX-th century the application of Islamic law gradually started to decline, some intellectuals argued that the reason of the decline of Islamic law in Muslim countries is because Muslims have abandon the path of the sharia, Islam divine law. They hypothesize that in order to return to Muslims golden age they must implement the true sharia into the society. The Islamic Movement has its tracks and crises which contributed to its maturity and crystallization in terms of its resurrection and establishment that enabled it to occupy its position and lead the scene in many cases.

Most Western political analysts believe that the emergence of the phenomenon of political Islam is due to the low economic level of most countries in the Arab world. Since the 1950s, some socialist movements in some Islamic countries have been under the influence of communist thought aimed at raising the economic and social level of individuals [4].

But these socialist movements failed to reach their goals in the long term. In fact the worsening of the economic crisis in the Arab world, the collapse of the social development project in particular deepened the inequality between the social classes, in light of the rampant financial and administrative corruption and the inability of the regimes to find solutions to this crisis.

Adding to that, the Palestinian cause, the Arab-Israeli conflict and the occupation of the West Bank and Gaza Strip coincided with the Islamic Revolution in Iran and the Second Gulf War which paved the way for the emergence of the idea that Western politics is unfair to Muslims and uses the double standards concept.

These two main factors contributed to the appearance of large segments of the Arab people who had different ideas about solving their social problems. The people have lost their faith in practical matters and tended to believe in solutions, posed by the Islamic movements, with the slogan Islam is the solution. The opponents of Islamist movements accuse these movements of «trying somehow to take power, build a theocratic state and apply its vision of Islamic law» [5]. The idea of applying Islamic law strictly to politics is not accepted by liberal currents or secular movements. These liberal movements want to build secular and religiously neutral states, and their vision to the issue of following Islamic law or other laws is a special matter for every individual in the society in which the state does not interfere.

The concepts of liberalism and democratic participation were already present in the medieval Islamic world [6]. The Rashidun Caliphate «632 to 661 CE» is perceived by its proponents as an early example of a democratic state and it is claimed that the development of democracy in the Islamic world eventually came to a halt followed by the Sunni–Shia split. The conservative trend in Islam interprets the term «liberal Muslim» as «Westernize». Those who share these ideas may stay away from the basic principles of the religion of Islam because they are influenced by the Western world.

Despite criticism and security campaigns against them, the movements of political Islam have been able to become an opposition political force in some countries of West Asia and some North African countries. Several Islamic parties have also succeeded in reaching power in some Arab countries, such as Egypt, Tunisia, Morocco, Palestine (Hamas) [7].

Robert Spencer, an American analyst in the affairs of Islam, said that there is no difference between Islam and political Islam

and it is unreasonable to separate them. Islam in its view assumes the principles of political objectives. «Spencer said that «Islam is not just a religion of Muslims, but it is a way of life, it contains instructions and commands starting from the simplest acts such as eating and drinking to the most complex spiritual things» [8]. Today many Islamist or Islamic democratic parties exist in almost every democracy with a Muslim majority.

Many militant Islamic groups are also working in different parts of the world. The controversial term «Islamic fundamentalism» has also been coined by some non-Muslims to describe the political and religious philosophies of some militant Islamic groups. Both of these terms (Islamic democracy and Islamic fundamentalism) are used by a large variety of groups with varying histories, ideologies and contexts [9]. The subdivision in these notions can be summed up in the following points: first, individual independence in the interpretation of the Quran and Hadith, second, the academic analysis of the Quranic texts and biography of the life of Prophet Mohamad [10]. The beginning of this subdivision dates back to the counteraction of Muslims with the Western world through waves of migration. This subdivision is based on the literal application of all Islamic texts that may be very difficult if not impossible in the circumstances of modern-day variables [11].

Democratic Islam does not believe in the authority of any party to issue an advisory opinion and it adheres in the current right of women to take up political positions. Most representatives of these views are trying to separate politics from religion and prefer the principle of nonviolence. Countries which fulfill the two basic features (the interpretation of the Quran and hadith, the academic analysis of the texts and biography of the life of prophet Mohamad) include Afghanistan, Iran, and Malaysia. Saudi Arabia, Qatar and the United Arab Emirates. They are examples of countries that do adhere to the principles of Islamic democracy. The expression of Islamic democracy is different in the Muslim majority countries, as sharia interpretations vary from country to another, and the use of sharia is more comprehensive in countries in which sharia forms the basis for state laws.

There are many movements that are described as «movements of Islamic jurisprudence» or «progressive Islam movements» that rely on *ijtihad* (modern interpretation of the texts of the Koran and the Prophet's Hadith).

They state that they are trying to return to «the basic principles of Islam».

The Arab revolutions in 2011 led to the spread of the call for the implementation of Islamic law, the establishment of the Islamic Caliphate and forming Islamic parties, as happened in Egypt. After the revolutions some representatives of Islamic movements started to participate in the government for example, Justice and Development Party in Morocco, the Justice and Building Party in Libya, but these parties were unable to implement Islamic law.

In Egypt many Islamic parties were established – The Muslim Brotherhood, the Freedom and Justice Party, the Salafist Call in Alexandria, the Nour Party. These parties obtained the majority of the seats in the parliament, except the Salafiyya al-Jamaiya which abstained from political participation and was dissolved by the Supreme Constitutional Court on Thursday, June 14, 2012.

In Syria the revolution united all the Islamic movements in the country to jihad movements (groups who fight against nonbelievers). Many armed factions were formed to call for the application of Islamic law, such as: Ahrar Cham, the Hawks, the Unity Brigade, Jund al-Sham, Al-Qaeda (who's responsible of making the Islamic State in Iraq) and Sham (known in media as ISIS) [12].

According to some analysts, political Islam projects have failed to put forward their styles as soon as they reached power. In his book «End of Fundamentalism and the Future of Political Islam», Faraj al-Asha describes how armed political Islamic groups used slogans against state corruption and they used violence and criminality against the state and its citizens. He pointed out that the victory of the Justice and Development Party in Turkey, which is classified as a group of political Islam, is «a resounding declaration of the end of political Islam and not an overwhelming victory of it. He pointed out that the leader of the Turkish Justice and Development party (AKP) Recep Tayyip Erdogan has turned to the traditional roots of the Islamic empire [13]. Erdogan and his party had for years denied that it was an Islamic party. But as political Islam began to triumph in the Arab World, AKP leadership began to openly show their affinity to political Islam and even presented themselves as a model for Islamism in the post Arab Spring Middle East.

The writings of the Tunisian Islamic thinker Sheikh Rashid Ghannouchi says that his electoral program is a political one and it separates religion from politics, but that does not mean separating religion from society [14].

Islam has an undeniable social and political character. This may be due to its worldly nature and the circumstances of its birth and evolution that coincided with state emergence, unlike Christianity which began as a creed persecuted by Roman authorities. The attempt to restrict Islam's role to the private sphere and within the mosque's confines is a very difficult endeavor. A majority of respondents of the recent Pew survey in Muslim countries have declared their support for democracy, demanding at the same time a larger role for Islam in public life. Islam evidently continues to have an active and influential presence in Muslims' lives.

The challenge is how it can play a positive role in a space open to different religious expressions, free of all forms of violence and fanaticism. Only through combining respect for collective culture with individual freedoms and the demands of identity with the reality of pluralism, can Muslim societies hope to regain their lost equilibrium and stability.

REFERENCES

1. Schirrmacher C. What is Islamism or Political Islam? [Електронний ресурс] / Christine Schirrmacher. – Режим доступу: <http://wrfnet.org/sites/default/files/What%20is%20Islamism%20or%20Political%20Islam.pdf>
2. Rohac D. Understanding Political Islam [Електронний ресурс] / Dalibor Rohac. – Режим доступу: <https://www.cato.org/publications/economic-development-bulletin/understanding-political-islam>.
3. Lewis B. The revolt of Islam [Електронний ресурс] / Bernard Lewis. – Режим доступу: <https://www.newyorker.com/magazine/2001/11/19/the-revolt-of-islam>
4. Paracha N. Islamic Socialism: A history from left to right [Електронний ресурс] / Nadeem Paracha. – Режим доступу: <https://www.dawn.com/news/787645>
5. Fawzi S. Islamic political movements [Електронний ресурс] / Siham Fawzi. – Режим доступу: <http://middle-east-online.com/?id=219156>
6. Razwy S. A Restatement of the History of Islam and Muslims [Електронний ресурс] / Sayyid Razwy. – Режим доступу: <https://www.al-islam.org/restatement-history-islam-and-muslims-sayyid-ali-ashgar-razwy/democracy-and-muslims>
7. Hamid S. Rethinking Political Islam [Електронний ресурс] / Hamid Shadi and Maccants William. – Режим доступу: <https://www.brookings.edu/research/rethinking-political-islam/>
8. Spencer R. Islam unveiled [Електронний ресурс] / Robert Spencer. – Режим доступу: <http://www.thedivineconspiracy.org/Z5217V.pdf>
9. Al-Khashnawi N. The emergence of political Islam and its development [Електронний ресурс] / Naji Al-Khashnawi – Режим доступу: <http://arabic.babelmed.net/article/8678/>
10. Khan M. The Political Philosophy of Islamic Movements [Електронний ресурс] / Muhammad Khan. – Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137002020_9
11. Feldman N. The Fall and Rise of the Islamic State [Електронний ресурс] / Noah Feldman. – Режим доступу: https://www.dissentmagazine.org/wp-content/files_mf/1389826116d16Helfont.pdf
12. Guide to the Syrian rebels. BBC News [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24403003>
13. Al-Asha F. The end of fundamentalism and the future of political Islam [Електронний ресурс] / Faraj Al-Asha. – Режим доступу: <http://elaph.com/Web/opinion/2010/5/564989.html>
14. Al-Rashid A. Tunisia's Ghannouchi and separating religion from politics [Електронний ресурс] / Abdulrahman Al-Rashid. – Режим доступу: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/05/23/Tunisia-s-Ghannouchi-and-separating-religion-from-politics.html>

УДК 316.422

Довбня О.М.

Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва

ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯКОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ВІД СТУПЕНЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглядається взаємозв'язок рівня розвитку громадянського суспільства та якості політичної еліти. Підкреслюється зв'язок політичної еліти з організаціями громадянського суспільства, що представляють конструктивну опозицію владним структурам. Аналізуються труднощі становлення політичної еліти України через збереження деяких принципів, характерних для формування радянської номенклатури. Показана роль місцевого самоврядування в процесі вдосконалення політичної еліти та її діяльності.

Ключові слова: політична еліта, громадянське суспільство, громадський контроль, державність, місцеве самоврядування.

Довбня Е.Н.

ЗАВИСИМОСТЬ КАЧЕСТВА УКРАИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ ОТ СТЕПЕНИ РАЗВИТОСТИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Рассматривается взаимосвязь уровня развития гражданского общества и качества политической элиты. Подчеркивается связь политической элиты с организациями гражданского общества, представляющими конструктивную оппозицию властным структурам. Анализируются трудности становления политической элиты Украины из-за сохранения некоторых принципов, характерных для формирования советской номенклатуры. Показана роль местного самоуправления в процессе совершенствования политической элиты и ее деятельности.

Ключевые слова: политическая элита, гражданское общество, общественный контроль, государственность, местное самоуправление.

Dovbnya O.

THE DEPENDENCE OF QUALITY OF UKRAINIAN POLITICAL ELITE OF WITH THE DEGREE OF DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

The interrelation of the level of development of civil society and the quality of the political elite is researched. The link between the political elite with organizations of the civil society, which represent the constructive opposition to the authorities, is underlined. The difficulties of evolving of political elite of Ukraine due to preservation of some principles, characteristic of the Soviet-era nomenclature are analyzed. The role of the local self-management in the process of improvement of the political elite and its activities is shown.

Key words: political elite, civil society, social control, statehood, local government bodies.

Українська політична реальність сьогодні формується під впливом цілої низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Серед останніх вагома роль належить політичній еліті та лідерам. Саме вони приймають принципові, визначальні для майбутнього суспільства, рішення. Доволі часто ця обставина стає головною рушійною силою історичного процесу, а історія – реалізацією ідей, творцями й носіями яких є видатні особистості [1, с.9].

Упродовж двадцяти шести років незалежності України актуальним залишається питання формування нової політичної еліти. Термін «еліта» походить від французького *élite* – найкраще, добірне. Починаючи з XVIII ст. цей термін почав вживатися стосовно «обраних людей», перш за все вищого шляхетства. У науковий обіг його було введено у кінці XIX – на поч. XX століття. До перших елітистських теорій можна віднести уявлення античних філософів (Платон, Аристотель) про аристократію як правління найкращих. Пізніше значний внесок у формування і розвиток елітизму внесли Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, О. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін. Як наукова школа елітистський напрям остаточно сформувався завдяки роботам В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса. Проблема політичних еліт займалися Ж. Блондель, Г. Лассуел,

З. Фрейд, Г. Лебон, Е. Фромм, П. Друкер, Ч. Мерріам.

Особливе місце у дослідженні проблем елітизму займали автори, які висвітлювали зв'язок якості еліт від стану суспільства. Серед них: Дж. Томпсон, Е. Гембл, Є. Вятр, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Р. Міллс, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет. Серед українських дослідників можна виділити В. Корнієнка, Ч. Похила, А. Пахарєва, В. Токовенка, В. Бебика, О. Бабкіну.

У цій статті здійснена спроба прослідкувати зв'язок між політичною елітою країни та громадянським суспільством. Відсутність такого зв'язку завжди призводила до кризи у суспільстві.

Становлення політичної еліти в Україні ще не завершено й відбувається у складних умовах. За умов етакратичного суспільства СРСР, де характерним було злиття влади й власності; переважання державної власності; державно-монополістичний спосіб виробництва; домінування централізованого розподілу; мілітаризація економіки; соціально-класова стратифікація з акцентом на декларовану привілейованість робітничого класу, сваволя номенклатурної бюрократії, позиції індивідів і соціальних груп визначалися їхнім місцем у соціальній ієрархії, ступенем наблизеності до владних структур. Внаслідок цього система соціальної селекції відбирала найбільш слухняних і

відданих системі людей. Таким чином формувалася не еліта, а номенклатура, здатна виконувати будь-які завдання, визначені тоталітарною владою. Характеристику цій номенклатурній еліті дав ще у 1957 р. М. Джилас у книзі «Новий клас». В опублікованій за кордоном книзі М. Восленського «Номенклатура. Панівний клас Радянського Союзу» номенклатура визначається як особлива верства суспільства, яка формується вождем за ознакою особистої відданості. Винайдена сталінською системою номенклатура стала апаратом, за допомогою якого І. Сталін став правити країною. «Номенклатура – це: 1) перелік керівних посад, заміщення яких здійснює не начальник певного відомства, а вищий орган; 2) перелік осіб, які такі посади посідають або ж є у резерві для їхнього зайняття» [2, с.83].

Зазвичай під час трансформаційних суспільних змін до лав номенклатури прагнули попасти кар'єристи, адже для того, щоб покращити своє життя, не обов'язково краще працювати, важливіше наблизитись до влади або стати членом правлячої партії. Як відомо, не робітничий клас, а саме номенклатура була правлячим класом за радянських часів. Відірваність від суспільного життя основної маси населення була одним із визначальних факторів переродження партійної та бюрократичної номенклатури, що зрештою й призвело до краху СРСР. Напередодні цієї історичної події – у кінці 1980-х – для певної групи радянських людей стало очевидним, що якщо не встигнути розбагатіти, то опинишся на самому соціальному дні. У цьому прагненні до збагачення виокремились три основні групи: 70% номенклатури (ті, хто у потрібний час опинився у потрібному місці й взяв участь у розділенні «суспільного пирога»), 15% – криміналітету (ті, хто ще за радянських часів займався підпільним бізнесом та зміг нажити чималі статки), 15% – різночинці (представники різних груп – від інженерів до викладачів вишів) [3, с.154].

Із набуттям незалежності перед Україною постало питання про формування нової політичної еліти, здатної ставити й вирішувати якісно нові завдання. Та потреби часу і потреби носіїв влади не співпадали. Вже у перші роки незалежності стало зрозумілим, що перетворившись з «влади-посади» на «владу-капітал» колишня номенклатура не бажала ділитися отриманою політичною владою: майже у всіх колишніх республіках СРСР президентами, міністрами, главами адміністрацій та

місцевих органів влади ставали представники радянської партійної та господарської номенклатури. Перше покоління «нovoї» політичної еліти, по суті не було нею, адже хоча правляча верства більшою або меншою мірою мала видатні політичні, соціально-психологічні якості, все ж їй не було притаманне стратегічне мислення, уміння передбачувати наслідки своїх рішень. Ще й і сьогодні правлячий клас незалежної України має риси номенклатури. По-перше, це «іменні» партії: «Батьківщина» Ю. Тимошенко, Блок Петра Порошенка, «Радикальна партія» О. Ляшка, «Народний фронт» А. Яценюка, «За життя» В. Рабиновича, «Опозиційний блок» Ю. Бойка та інші. При цьому лідер партії, як відзначав у 2008 р. І. Поліщук, «у нас – це не тільки бренд, а розпорядник списку, розпорядник місць у списку. Тому ось вам джерело підозри у корупції. А у списку ...не всі місця прохідні. Як на це може вплинути виборець? Та ніяк» [4, с.128]. Уже тоді пропонувалося змінити Закон про вибори шляхом введення відкритих списків. Але це не влаштувало лідерів партій та їхнє оточення у Верховній раді.

Сьогодні Кабінет міністрів України де-факто на 60% становлять представники політичної сили президента. Така тенденція у розстановці політичних сил була чи не в усі роки незалежності. Президент, використовуючи свої повноваження, через різні підконтрольні або підзвітні йому структури, систему формування органів і призначень має значні важелі впливу на всі сфери життєдіяльності країни, а, отже, й реформування передовсім залежить від політичної волі його та структур, що знаходяться в ареалі його впливу.

До цього слід додати, що на сьогодні фактом є зубожіння більшості населення, однією з причин якого є те, що економіка України міцно сіла на гачок МВФ, який аж ніяк не є благодійною організацією, а величезні борги безперечно віддаватимуть наступні покоління. Доводиться констатувати, що ми – країна напівреформ, які не лише не стали поштовхом для економічного зростання, а й не додали щастя українцям. Станом на 11 квітня 2017 р. Україна увійшла в трійку країн, які є найбільш нещасними у світі. Випереджають її лише Гаїті та Південний Судан. Згідно даних американського центру вивчення суспільної думки Інституту Геллапа, 41 % українців вважають себе нещасними. Процвітаючими можуть вважати себе лише 9 % громадян

України. «Оцінка життя покращиться лише після припинення конфліктів, збільшення економічного росту і ефективності управління, орієнтованого на покращення життя кожного громадянина», – говориться у дослідженні [5].

Згідно з Індексом економічної свободи у світі, Україна відноситься до десяти країн з найгіршим становищем економічної свободи. Системний тиск здійснюється на малий і середній бізнес, а великий – сам часто стає суб'єктом тиску, адже його представники впливають на рішення на різних рівнях влади. Так, найбільших платників податків було виключено з моніторингових податкових накладних, а доходи дрібних і середніх підприємців жорстко контролюють. Екс-редактор «Forbes України» В. Федорин репрезентував на прикладі Харкова дослідження канадського Інституту Фрейзера щодо Індeksu економічної свободи. Він зазначав, що хоча економічне зростання України прогнозувалося на 2015 рік, фактично воно розпочалося у 2016 р. У 2017 р. знову відбулося зниження темпів економічного зростання (на часі вони становлять 2,3 %, у той час, як середні темпи зростання світових економік за останні роки складають щорічно – від 3,5 до 4 %). Економіку України можна зіставити з економікою Словаччини, хоча населення останньої – 5,5 млн. чоловік (тобто майже у 8 разів менше, ніж в Україні). Важливим є те, що в Україні спостерігається потужний відтік інтелектуального капіталу. З кожним спеціалістом, який полишає країну, втрачається понад 1 млн. доларів капіталізації [6, с.2]. Втім згідно з результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», 35 % респондентів готові покинути Україну. Що стосується працевлаштування, то 44 % опитаних хотіли б просто знайти роботу за межами України [7, с.2]. На жаль, серед них значна частина належить молоді (від 18 до 35 років) – 54 %. Ми близькі до того, що свого часу пережила Польща, коли її молодь виїхала на навчання й роботу в інші європейські країни та Канаду. Тоді їхнє місце зайняли українці. Але місце останніх у самій Україні займати нікому через надто низький рівень оплати. За останній рік кількість пропозицій від зарубіжних роботодавців зросла на 60 % [8, с.8].

Молодь, яка виїжджає за кордон, більше за інших прагне отримати роботу аби реалізуватися як спеціалісти та здобути досвід у міжнародних компаніях; ті, кому за

30, шукають більшого соціального захисту. Загалом емігрантів з України об'єднують сподівання на отримання кращих умов життя (64 %), забезпечення кращого майбутнього для своїх дітей (34 %), бажання знайти гідну роботу (23 %), здобути найкращу освіту (12 %), жити у більш безпечному місці (8 %), отримувати краще медичне обслуговування (7 %) та мати кращі умови для ведення бізнесу (4%) [8, с.8]. За різними даними, сьогодні за кордоном живуть і працюють від 5 до 7 мільйонів українців, а бажать виїхати ще більше. Якщо раніше здебільшого це були будівельники, різноробочі, аграрії на сезонну роботу, водії, то сьогодні це висококваліфіковані кадри: медики, моряки, водії-далекобійники, спеціалісти зі сфери ІТ-технологій. Те, що значна частка активного населення не може знайти собі достойного місця роботи – трагедія нашої країни, яка дуже негативно позначиться і у майбутньому. Подолати цю проблему може перш за все чітке розуміння того, яку країну ми будемо: «аграрну наддержаву», що, на наш погляд, неминуче уповільнить розвиток і законсервує економічне відставання, чи державу з розвинутою економікою, промисловістю на основі сучасних високих технологій та відповідною часу системою освіти?

На жаль, факти підтверджують, що країна йде саме шляхом деіндустріалізації: лідером експортних продаж останні роки є саме сільськогосподарська продукція (близько 49 % від загального експорту України), а експорт продукції машинобудування складає лише 11 % [9, с.5]. У структурі експорту перші місця займають товари з низькою доданою вартістю. Це перетворило країну на експортно-залежний регіон з великим ризиками. До того ж Україна вимушена купувати багато природного газу, вугілля, нафтопродуктів. Для потреб АПК усе більше стали купувати мінеральних добрив, сільгосптехніки. У торгівлі з Європою спостерігається парадокс: українська економіка щосили намагається нарощувати експорт, але це в кінцевому підсумку призводить до дефолту зовнішньої торгівлі через те, що ми продаємо надто багато сировини. І це не може бути предметом гордості, адже сировинний експорт жодній країні не забезпечував економічного процвітання. Відомо, що на кожному етапі переробки сировини виникає додана вартість. Продаж сировини у більш розвинені країни – це водночас допомога економіці саме цим країнам, які заробляють

на продажі готових товарів, вироблених із нашої дешевої сировини.

У сфері модернізації української економіки непочатий край роботи. В Україні мають місце монополізація ринків, руйнівні дії адміністративного ресурсу, який фактично керує економікою, непрозорість правил гри, відсутність справедливої судової системи, яка б захищала інвестиції, легальний бізнес. Необхідні глибокі зміни без руйнівного втручання МВФ, без великих кредитів з кабальними умовами. Відновити промисловий потенціал та загалом економіку України зможе лише український народ і якісно інша, пов'язана з громадянським суспільством, політична еліта. У цьому зв'язку слушним є зауваження професора ХНУ імені Т. Шевченка Г. Перепелиці, що за наявності справжньої державної еліти, ставлення до пропозицій МВФ було б більш критичним, адже цілком зрозуміло, що МВФ не ставить за мету процвітання країни, який він дає кредити. На думку Г. Перепелиці, сьогодні Україна втратила суб'єктність, тобто здатність опиратися зовнішньому тиску, і знаходиться під зовнішнім управлінням. Українські діячі державного рівня знаходяться під політичним впливом еліти сильних держав світу, а вимоги, згідно з якими ми маємо реформувати країну, висуває МВФ. Як вважає Г. Перепелиця, ефективність зовнішньої політики України на часі перебуває на нульовому рівні. Держава значною мірою втратила дієздатність. Це відбувається тому, що державні інститути приватизовані правлячим класом. Покликані просувати інтереси України на зовнішній арені, вони підкорені інтересам кланів. В країні встановлено kleptocratic режим [10, с.3].

Це свідчить про номенклатурний характер сучасного керівництва та відсутність зв'язку керівництва і громадянського суспільства. За демократичних умов державна влада має бути обмежена на користь громадянського суспільства, а уряд і парламент не мають права свавільно змінювати та розширювати свої повноваження, зменшуючи таким чином поле для волевиявлення громадян і, відповідно, довіру до себе. Інакше економічна та політична система суспільства стають все більш нестабільними, конфлікти у різних сферах життєдіяльності – гострішими. Проведене у жовтні-листопаді 2017 р. на всій території України (крім окупованих територій Донецької та Луганської областей та Криму) спільними зусиллями чотирьох соціологічних компаній

– Центром соціальних та маркетингових досліджень «Социс», Київським міжнародним інститутом соціології, Соціологічною групою «Рейтинг», Центром Разумкова – Загальноукраїнське соціологічне дослідження показало: нинішню ситуацію оцінюють як стабільну 6,2 %, як напружену – 68,2 %, вибухонебезпечну – 21,9 %, вагалися з відповіддю – 3,7 % респондентів. Прослідковується тренд до вибору населенням здебільшого мирних та не надто радикальних форм протесту. Так, більшість респондентів готові вдаватися до таких форм протестної активності як участь у виборах (58,9%) та підписання петицій та звернень (26,7%). Більшість опитаних (59,9%) на даний момент не підтримали б організацію нового Майдану. Тих, хто готовий особисто взяти участь в новому Майдані лише 9,2% [11].

Стан справ в Україні аналізується деякими дослідниками із сусідніх країн. Так, польський політолог і співробітник Європейського Центру геополітичного аналізу Матеуш Піскорський заявив, що «на поточний момент говорити про Україну як про державу неможливо, адже це лише територія, контрольована організованими злочинними групами. Навіть на Західній Україні місцеві уряди фінансуються олігархами, і саме вони, а не поліція контролюють ситуацію – і це очевидно» [12, А1].

Докорінно змінити ситуацію, довести собі і світові, що Україна здатна підтвердити свою суверенність, виправити економічне становище, стабілізувати політичну систему може лише україноцентрична політична еліта, спроможна ставити на порядок денний національні, а не власні матеріальні інтереси. Саме з надр громадянського суспільства можуть вийти представники такої еліти – національно налаштованої, поєднаної з інтересами народу, який знайомий їм не з дебатів у Верховній Раді, а з роботи у місцевих органах влади, громадських організаціях різного роду. Досвід управління, розуміння місцевих завдань у поєднанні із загальносуспільними вони набирають і у партійній роботі. Діяльність політично активних громадян у системі інститутів, незалежних від центральної влади, може чинити певний вплив на прийняття важливих стратегічних рішень, але тільки у разі, якщо їхній голос чувають ті, хто ці рішення приймає.

Громадянське суспільство є конструктивною опозицією владним структурам. Історично у всіх демократичних країнах ідеї громадянського суспільства формувались

шляхом розвитку громадських ініціатив «знизу» та появою типу особистості з свідомістю і політичною поведінкою, властивими середньому класу, який і є соціальним підмурком громадянського суспільства. Ідеальним варіантом для розбудови політичної системи та зростання ефективності її функціонування було б переважання у парламенті та структурах вищої ланки виконавчої влади представників середнього класу. У зворотному випадку в країні виникає загроза перетворення правлячого шару не в еліту, а в нову номенклатуру.

Сьогодні падає довіра населення до представників влади, і лідером народної недовіри, згідно з даними низки соціологічних опитувань, є Верховна Рада України. Представники законодавчої влади «заробили» таке ставлення до себе через ряд дій. Вони конвертували політичну владу на матеріальні цінності; дозволяють собі не працювати у залі Верховної ради; переходять з тієї фракції чи групи, до якої входили після парламентських виборів 2014 року, до іншої; не виконують передвиборчі обіцянки тощо. Згідно основних висновків Аналітичного звіту, розробленого Комітетом виборців України в рамках проекту «Дієві механізми оцінки роботи народних депутатів для виборців» на виконання Плану дій Ініціативи «Відкритий парламент» за підтримки проекту ЄС-ПРООН «Рада за Європу», за період із 27.11.14 до 01.11.17 показники відвідування народними депутатами засідань Верховної Ради перебувають на низькому рівні: 38 народних депутатів відвідали менше 50% засідань, 18 депутатів відвідали 51-60%, 38 депутатів – 61-70%, 67 депутатів – 71-80%, 123 депутати – 81-90%, 124 депутати – 91-99%, 5 депутатів – 100% засідань [13, п.5]. Третина народних депутатів (188 із 421) пропустили половину голосувань Верховної Ради за три роки. Із них 43 нардепи пропустили 90% голосувань [13, п.7]. За три роки перебування у Верховній Раді кожен 12-ий народний депутат змінив політичну силу [13, п. 10]. Парламентарі привільно почувуються з реалізацією передвиборчих обіцянок щодо боротьби з корупцією та скасуванням депутатської недоторканості. Доречі, остання займає четверте місце серед ТОП-10 передвиборчих обіцянок партій, що не були виконані за три роки роботи Верховної Ради [13, п.11].

Українські політики з такими характеристиками за своєю суттю є політиканами.

Їм заважає активність населення і прозорість політичних процедур. Вони не зацікавлені у створенні в державі умов для формування міцної соціальної бази громадянського суспільства – самодостатнього середнього класу з властивими йому свідомістю, політичною поведінкою, активістським типом політичної культури та здатністю до самоорганізації. Це підтверджується, зокрема, фактами посилення тиску на малий і середній бізнес у країні.

Ще однією наявною проблемою становлення громадянського суспільства в країні є недостатність необхідної для цього нормативно-правової бази. Хоча, слід визнати, пропозиції деяких депутатів відносно, приміром, «Закону про вибори» містять у собі цілком демократичні стандарти (вимога відкритих списків, гендерної рівності тощо). До сьогодні не реалізовано в країні демократичного принципу рівності всіх перед законом як одного із запобіжників корупції та дієвого інструмента боротьби зі зловживаннями. Загалом у країні дуже важко впроваджуються реформи судової системи, які би зробили її по-справжньому незалежною та справедливою.

Відчутною є проблема відсутності осмисленої молодіжної політики, сенс якої свідчив би про сприйняття молоді як стратегічного ресурсу демократичних перетворень у країні. Це своєю чергою потребує зміни економічної стратегії з урахуванням саме цього фактора. С. Ліпсет підкреслював, що «чим більш благополучною є нація, тим більше шансів, що вона підтримає демократію» [14, с.75]. Ось чому пошук багатьма молодими людьми роботи за межами країни свідчить не на користь утвердження в ній демократичних законів і демократичних цінностей. Результати двох Майданів не спричинили докорінних суспільних змін, хоча й є певні зрушення. Та енергія, яку вклала молодь під час Майданів, сподіваючись на перемогу демократії, не перетворилась на творчу енергію широкої розбудови демократії та масової участі у формуванні громадянського суспільства.

Усе вищезазначене певною мірою пояснює труднощі у формуванні громадянського суспільства в Україні. Але не всі вони пов'язані із якістю політичного керівництва та вітчизняної еліти загалом: і керуючі і маси не викоринили повністю з своєї свідомості стереотипи владного панування і громадської покори. І не всі труднощі криються у соціально-економічній

та політичній сферах. Чималу роль відіграють такі духовно-культурні фактори, як образ мислення, норми життя, освіта, культурні цінності, духовні пріоритети, соціальна відповідальність тощо.

Одним із основних напрямків підвищення ролі суспільства у формуванні справжніх політичних еліт є зниження рівня централізації в управлінні на користь місцевого самоврядування, що становить основу громадянського суспільства. Головною перевагою країн, де місцева влада має реальні повноваження, є висока якість політиків. Досягнувши значних успіхів на місцях, дехто з представників місцевої еліти стають досить помітними політичними фігурами на національному рівні. Таким чином, місцева демократія зміцнює загальнонаціональну. Зрозуміло, що в жодній країні немає ідеальної політичної еліти, діяльність якої 100-відсотково, коли комар носа не підточить, може пройти випробування результатами голосування виборців, суспільно-громадською думкою, прозорістю процесів, контролем з боку громадських організацій. Але сенс укріплення громадянського суспільства саме в тому, щоби зміцнювати демократичні правила гри й вирощувати політичну еліту, здатну впоратися з вирішенням питань як місцевого, так і національного рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнієнко В.О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізм реалізації в сучасній Україні / В.О. Корнієнко, І.Д. Похило. – Вінниця: ВНТУ, 2009. 140 с.
2. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: Советская Россия совм. с М.П. «Октябрь», 1991.– 624 с.

3. Кравченко А.И. Социология / А.И. Кравченко. – Москва: Т.К. Велби. Изд-во «Проспект», 2008. – 536 с.
4. Полищук И.А. Лидер у нас – распорядитель списка // Политичні процеси в Україні очима харків'ян. /Матеріал підгот. Н.В.Гончарова, Н.Г.Ревенко, Д.О.Назаренко, О.М.Проваторов. Харків: Інститут соціально-політичних ініціатив, 2008. – 160 с.
5. Украина вошла в тройку самых несчастных стран. Институт Гэллага [Электронный ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://vesti-ukr.com/strana/233960-institut-hellapa-ukraina-voshla-v-trojku-samykh-neschastnykh-stran>.
6. Зеленина Е. Оттенки экономической «несвободы» / Е. Зеленина // Время. – 2017. – 7 ноября. – С.2.
7. Крикуненко И. Трудовая миграция: уезжают и возвращаются / И. Крикуненко // События недели: итоги и факты. – 2017. – №43 (334). – 24 октября. – С.2.
8. Мичковская Н. Что украинцы ищут за рубежом? / Н. Мичковская // Комсомольская правда в Украине. – 2017. – 31 октября. – С.8.
9. Кто покупает украинское и чем торгует наша страна // Время. – 2017. – 7 ноября. – С.5.
10. Перепелица Г. Мы должны были стать «Кувейтом» / Г. Перепелица // Аргументы и факты. Украина. – 2017. – № 47. – С.3.
11. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724&page=1>
12. Бурлаченко С. Имитация. Украина становится «территорией»? / С. Бурлаченко, А. Прохоров // 2000. – 2016. – №16. – С. А1.
13. Звіт КВУ. Три роки Верховної Ради: як працювали народні депутати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.cvu.org.ua/uploads/Звіт_Три-роки-ВРУ.pdf
14. Lipset С.М. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy / Seymour Martin Lipset // The American Political Science Review. – 1959. – Vol. 53(1). – P.69-105.

УДК 321

Младьонова О.Д.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

МАНІПУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Розглядаються цілі та інформаційно-психологічний вплив маніпулювання суспільною свідомістю як технологія ведення інформаційної війни, визначаються складові різноманітних маніпуляційних прийомів, що впливають на масову свідомість. Аналізуються окремі техніки і форми маніпулятивного впливу.

Ключові слова: масова свідомість, маніпулювання масовою свідомістю, технології маніпулювання, інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, політичний примус.

Младёнова Е.Д.

МАНИПУЛИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННЫМ СОЗНАНИЕМ КАК ТЕХНОЛОГИЯ ВЕДЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ

Рассматриваются цели и информационно-психологическое влияние манипулирования общественным сознанием как технология ведения информационной войны, определяются составляющие разнообразных манипуляционных приемов, которые влияют на массовое сознание. Анализируются отдельные техники и формы манипуляционного влияния.

Ключевые слова: массовое сознание, манипулирование массовым сознанием, технологии манипулирования, информационная война, информационно-психологическое влияние, политическое принуждение.

Mladonova O.

MANIPULATION OF SOCIAL CONSCIOUSNESS AS A TECHNOLOGY OF INFORMATION WARFARE

The purposes and informational psychological influence of social consciousness manipulation as a technology for carrying out warfare are considered. Components of various manipulative methods that influence on mass consciousness are determined. Some techniques and forms of manipulative influence are analyzed.

Key words: mass consciousness, manipulation of mass consciousness, technologies of manipulation, information warfare, information and psychological influence, political coercion.

Давньокитайський філософ Суй Цзи у своєму трактаті «Про мистецтво війни» стверджував, що мистецтво війни життєво важливо для держави. Війна була, є і буде в досяжному майбутньому складовою людського розвитку, особливо війна інформаційна. На жаль, сучасний період в історії нашої держави маркований воєнною тематикою. І йдеться не лише про масштабні військові конфлікти, але й про конфлікти у сфері інформації, які стрімко набирають обертів, перетворюючись на справжню інформаційну війну. У статті розглядаються загрози інформаційної війни, технології та наслідки маніпулювання

свідомістю. Проблемаами маніпулювання суспільною свідомістю, технологіями такого маніпулювання займалися науковці: М. Кастельс, Ю.Н. Розенфельд, М.П. Козирев, І.В. Мазан, Б.Р. Кияк, Г.Г. Почепцов, С. Кара-Мурза та інші.

Насамперед, слід зазначити, що війни ХХ ст., наслідком яких були значні економічні та демографічні втрати, змусили політиків переглянути ставлення до умов ведення війни, яка була б, за словами М. Кастельса, більш-менш прийнятною для суспільства. Вона не повинна стосуватися простих громадян, тобто вестися професійною армією; бути короткою, аби не виснажувати економічні та людські ресурси; припускати розумні масштаби руйнацій і бути прихованими від поглядів суспільства, що дозволило б обробляти інформацію у

потрібному патріотичному руслі [1, с.424]. Саме дотримання третьої умови ведення війни в інформаційну епоху робить таку стратегію більш загальноприйнятною. Однак слідувати цій стратегії можуть лише технологічно розвинені держави [1, с.425].

Метою інформаційної війни є послаблення сил супротивника та посилення власних завдяки використанню заходів пропагандистського впливу на свідомість мас. Інформаційна війна створює та використовує технології інформаційного пропагандистського впливу на емоційну та ціннісно-мотиваційну сфери свідомості людини, формуючи тим самим певний світогляд у потрібному для зацікавленої сторони напрямку. Отже, інформаційна війна є складовою ідеологічного протистояння. Інформаційна війна прямо не передбачає ні позбавлення людини її житла, ні матеріальних втрат або руйнувань інфраструктури і тим більше людських жертв. Але це не може заспокоювати і ставитися безпечно до проявів інформаційної війни. Перш за все людина має усвідомлювати, що будь-які технології інформаційної війни завдають шкоди психології особи та в цілому суспільній свідомості, і наслідки такого руйнівного впливу за своїм значенням і масштабом співмірні з наслідками війн а іноді і перевищують їх. Той факт, що люди не відчують загрози від постійного та цілеспрямованого впливу на себе та на інформаційно-комунікативний простір держави загалом, лише посилює небезпеку та змушує суспільство шукати способи адекватної протидії.

Таким чином, об'єктивна проблема полягає, по-перше, у низькому рівні готовності суспільства захищати себе, протидіяти будь-яким спробам маніпулювання його свідомістю, по-друге, у відсутності системи державної протидії таким маніпуляціям. Розглянувши першу проблему більш детально, доходимо висновку, що в масовій свідомості громадян і суспільства в цілому ще недостатньо склалося розуміння загрози, яку несуть чи можуть нести сучасні комунікаційні технології, здатні здійснювати прихований інформаційно-психологічний вплив, небезпечність яких ще більш відчутніша, якщо використовується в політичних цілях. Водночас постає питання невідповідності швидкості розвитку певних технологій маніпулювання свідомістю мас і темпів створення системи протидії, а саме гуманістичних стрижневих цінностей, підтримання психічного здоров'я людини і

суспільства, розвитку технологій захисту свідомості від деструктивного впливу.

Упродовж всієї історії людства із розвитком комунікативних засобів спілкування та впливу здійснювалося й ускладнення соціальних інститутів, які дозволяли владі контролювати масову свідомість й нав'язувати свої правила гри. Те саме відбувається й у міжнародних відносинах, де кожна зі сторін намагається використовувати інформаційні технології для створення конкурентних переваг для своєї країни. Інформаційному суспільству властиві відповідні інформаційні конфлікти, інформаційне протистояння, або іншими словами – інформаційна війна.

А.О. Фісун дає таке визначення поняттю інформаційної війни: «Інформаційна війна – це комплексний відкритий чи прихований цілеспрямований інформаційний вплив однієї сторони, чи взаємний вплив сторін одна на одну, який охоплює систему методів та засобів впливу на людей, їхню психіку та поведінку, на інформаційні ресурси та інформаційні системи з метою досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної стратегії, здатної привести до прийняття сприятливих для ініціатора впливу рішень або паралізувати інформаційну інфраструктуру супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації та інформаційних систем» [2, с.46].

Головне завдання інформаційних воєн полягає в маніпулюванні масовою свідомістю. Відомо, що будь-яка інформація так чи інакше здійснює вплив на свідомість окремої людини чи на масову свідомість суспільства. При цьому аудиторія, на яку спрямований вплив, на думку М. Кастельса, є не пасивним об'єктом, а інтерактивним суб'єктом, що уможливорює її диференціювати [1, с.323].

Масштабні можливості для маніпулювання поведінкою та свідомістю людей, впливу на владу та народи відкрила інформаційно-комп'ютерна революція. Як окрема людина, так і народи, в сучасному інформаційному суспільстві є об'єктами цілеспрямованої маніпуляції та контролю. Така форма ведення інформаційної війни як маніпулювання масовою свідомістю соціальних груп населення певної країни задля створення хаосу та політичної напруженості відноситься до її другого покоління. Цілями маніпулювання, на наш погляд, є:

- дезінформація та дезорієнтація мас;

- залякування свого народу образом ворога;
- послаблення певних устоїв, переконань, цінностей;
- внесення в індивідуальну та масову свідомість деструктивних ідей та поглядів;
- створення образу непереможного супротивника.

Поняття «маніпуляція» походить від латинського терміну «manipulare» та означає «керувати». Маніпуляція – це програмування думок і прагнень мас, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна маніпулятору. Маніпуляція також визначається як вихідний або фундаментальний варіант взаємодії, за якої одна сторона змушує іншу сторону діяти в її інтересах та за її програмою таким чином, що інша сторона це не розпізнає цього та не чинить опору. Завдання маніпуляції – змусити маси діяти в потрібному напрямі навіть проти їх власних інтересів, аж до саморуйнації.

Особливостями маніпулятивних впливів, як зазначає у своїй статті М.П. Козирев, є:

- Високий професіоналізм, насамперед інформаційно-психологічний, в організації маніпулятивних впливів;
- Поява нових форм і засобів «прихованого» впливу на індивідуальну, групову і масову свідомість;
- Відсутність психологічних механізмів захисту від маніпулятивних впливів у більшості частини всіх прошарків населення;
- Відсутність соціальних механізмів контролюючої нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів;
- Відсутність концептуального (науково-методичного) забезпечення у сфері захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів [3, с. 184].

Для того, щоб маніпулювання було максимально ефективним, вивчаються та використовуються статистичні дані та дані соціологічних опитувань, досліджується менталітет, вивчаються традиції, забобони, стереотипи, що панують у суспільстві – об'єкті маніпулювання.

Що стосується маніпулювання особами, на яких покладена відповідальність за прийняття важливих для суспільства, країни та навіть світу рішень, то збираються та аналізуються їхні біографічні дані, робиться, дистанційна та під час безпосереднього контакту психовізуальними методами діагностика, складаються психологічні портрети, вивчаються звички, уподобання, схильності,

спосіб прийняття рішень, модель поведінки тощо.

Дослідник С. Кара-Мурза розкрив сутність маніпуляції свідомістю. У своїх публікаціях він вказує на те, що підготовка до маніпуляції полягає в тому, щоб побудувати, створити нові цілі, ідеї, бажання а не тільки в тому, щоб руйнувати старі уявлення. Мета та завдання таких нових побудов – зробити думки хаотичними, нелогічними, посіяти сумнів навіть у тих життєвих істинах, що є стійкими, тобто, стане беззахисною перед маніпуляцією. С. Кара-Мурза підкреслює, що будь-яка «маніпуляція свідомістю є взаємодія. Жертвою маніпуляції людина може стати лише у тому разі, якщо він виступає як її співавтор, співучасник. Тільки якщо людина під впливом отриманих сигналів перебудує свої погляди, думки, настрої, цілі – і починає діяти за новою програмою – маніпуляція відбулася» [4, с. 22]. Але маніпуляції можна опиратися, для цього людина має «реалістично визначити три речі: нинішній стан, бажаний для нього майбутній стан, шлях переходу від нинішнього стану до майбутнього» [4, с. 22].

1. Ефективність маніпулювання напряму залежить від рівня самосвідомості людини і суспільства. Якщо рівень є низьким, це дозволяє маніпулювати установками як конкретної людини, так і суспільства в цілому, його життєвими цінностями та поведінкою. Так, коли ставлення до життя погіршується з різних причин, наприклад, якщо у людей виникають складності в реалізації їхніх потреб, якщо вони усвідомлюють свою нездатність впливати на систему відносин, автоматично знижується можливість психологічного захисту. Звідси виникають неприйняття свого буття та глибокі переживання. Відповідно підвищується впливовість маніпуляції. До групи ризику належать також люди з нерозвинутим світоглядом, слабким критичним мисленням, низькою свідомістю, а також люди, які втратили життєві орієнтири, що мають важливе значення. Маніпулятивного впливу важко уникнути, адже маніпулятор використовує базові потреби та мотиви, і це не може не привернути увагу та не викликати емоції в тих, на кого цей маніпулятивний вплив здійснюється. Г.Г. Почепцов висловлює таку думку: «Сучасні інформаційні технології привнесли нові види повідомлень, до яких свідомість мас не змогла адаптуватися» [5, с. 622]. Тобто швидкість

розвитку свідомості людей не відповідає швидкості розвитку технологій маніпулювання свідомістю. До форм маніпулювання можна віднести:

- Лінгвістичні засоби та методи. Тут важливим є цілеспрямоване використання мовних особливостей, спеціальної термінології, мовних зворотів, однозначно невизначеної інформації тощо.
- Психотропні засоби. Вони порушують психофізичний та психічний стан особи, унеможливають адекватне реагування на ситуацію, викривлюють сприйняття реальності. Такі засоби через застосування певних хімічних та біологічних реагентів змінюють загальний психофізіологічний стан людини, погіршують її розумові здібності, самопочуття, викликають галюцинації, депресію, панічний страх та ін. Такою особою та її свідомістю управляти дуже легко.
- Чутки та плітки. Тут використовується природність того, як з'являються плітки та чутки, враховується їхня легка природна або штучна поширюваність.
- Прислів'я, приказки та анекдоти. Вони створюються штучно та є націленими на ураження суспільної свідомості. Формують певні вислови, які в подальшому стають основою культурних і соціальних стереотипів, мають властивість осідати у «підвалах» суспільної свідомості.
- Пропагандистська діяльність. Вона націлена на формування певних морально-етичних норм і певного світосприйняття, а також створення зразків наслідування та міфів. Здійснюється це через словники, енциклопедії, підручники, відеопродукцію та аудіопродукцію тощо.
- Цензура. Це система нагляду за діяльністю засобів масової інформації та видавництва і передбачає управління інформаційним простором з боку суб'єкта, який є наділеним владними ресурсами.
- Засоби масової інформації. Застосовується весь їх потужний арсенал.

У маніпулюванні свідомістю засоби масової інформації відіграють винятково важливу роль. На них покладається головне завдання – формування думки аудиторії, суспільства. Вони, пропагуючи певні ідеали й цінності та маніпулюючи таким чином свідомістю, думками суспільства, забезпечують виникнення потрібної суб'єктам маніпуляції (або замовникам маніпуляції) реакції – і саме ця реакція впливає в подальшому на перебіг політичної ситуації. Недарма засоби масової інформації називають четвертою владою. У контексті інформацій-

них воєн саме ЗМІ спроможні перетворити маленький конфлікт на велике протистояння чи то справжню війну, і навпаки, – швидко та оперативно нівелювати будь-яку серйозну проблему. Від ставлення засобів масової інформації до події, від їхньої упередженості та заангажованості або незаангажованості значною мірою залежить перебіг всієї політичної ситуації.

- Реклама. Можна виділити окремі техніки маніпулювання свідомістю за допомогою реклами:

- 1) використання яскравих образів замість логічно обґрунтованої інформації;
- 2) умисне застосування у рекламних висловленнях логічних помилок, неправильних слів тощо;
- 3) створення потрібного іміджу політичного лідера, якому будуть довіряти.

Ці техніки слугують меті формування у свідомості людини викривленого уявлення про дійсність;

Усі ці техніки застосовуються з метою формування у свідомості людини викривленого уявлення про дійсність і створення «нової реальності», у якій вже існують нові ідеї, цінності цілі.

Більшість людей не ставить у сумнів, не бажає витратити ні часу, ні сил на сумніви щодо істинності повідомлень, які до них надходять. Зануритися у потік інформації, що пропонується, значно легше, ніж критично оцінювати кожне повідомлення, переробляти та перевіряти всю інформацію, що надходить. Шлях пасивності легший, простіший. Проте й маніпуляторам легше управляти нами, й інформаційному агресору легше розв'язати війну та перемогти в ній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана / Мануэль Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Фісун А. О. Теоретично-категоріальне осмислення поняття «інформаційна війна» в структурі інформаційно-політичного простору / А. О. Фісун // Інформ. суспільство. – 2011. – Вип. 13. – С. 43-48.
3. Козирев М.П. Інформаційно-психологічний вплив / М.П. Козирев // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна. – Львів, 2007. – 399 с.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием /С. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2000. – 688 с.
5. Почепцов Г.Г. Паблик Рилейшнз для профессионалов. Изд. 2-е / Г.Г. Почепцов. – М., К.: «Реал-бук», «Ваклер», 2000. – С.622.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

УДК 323.28

Tseluyko M.

V. N. Karazin Kharkiv National University

EVOLUTION OF STRATEGY AND METHODS OF TERRORIST ACTIVITY IN THE EUROPEAN COUNTRIES

The stages and methodology of terrorist activity in the European countries have been investigated from the beginning of the origin of terrorism in its modern understanding. The strategy, tactics and methods of terroristic acts realization, which are typical for every wave of terrorism in Europe, have been revealed. Among those are the basic evolutionary changes and their dependence on several factors.

Keywords: *terrorist strategy, terrorist methods, waves of terrorism.*

Целуйко М.Є.

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ І МЕТОДІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Досліджуються етапи та методологія терористичної діяльності в європейських країнах від початку виникнення тероризму у його сучасному розумінні. Розкриваються стратегія, тактика і методи здійснення терактів, що характерні для кожної хвилі тероризму в Європі. Серед них виділяються основні еволюційні зміни та їхня обумовленість низкою факторів.

Ключові слова: *терористична стратегія, терористичні методи, хвилі тероризму.*

Целуйко М.Є.

ЭВОЛЮЦИЯ СТРАТЕГИИ И МЕТОДОВ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ

Исследуются этапы и методология террористической деятельности в европейских странах с начала возникновения терроризма в его современном понимании. Раскрываются стратегия, тактика и методы осуществления терактов, которые характерны для каждой из волн терроризма в Европе. Среди них выделяются основные эволюционные изменения и их обусловленность рядом факторов.

Ключевые слова: *террористическая стратегия, террористические методы, волны терроризма.*

Development of methods and forms of assassinating during more than one hundred years has been substantially transformed. It is related to many factors of objective nature, such as technological development, development of mass media of communication, appearing of new extremist ideologies, features of international processes, relations between the states, and other factors. In this transformation the certain stages can be distinguished that were characterized by the change of both general

strategy of preparation and realization of acts of terrorism and by application of new methods or accents displacement from one to the other means and forms of terroristic acts realization. Today we can observe yet another terrorism activation in the countries of Europe, as it has taken place periodically. But is this activation related to the changes in strategy and methods of activity of terroristic groups?

Much attention is devoted to the methodology of terroristic acts realization both in scientific literature and on the side of establishments practicing fighting against this phenomenon. With the origin and active

distribution of terrorism in Europe at the end of the 19-th – beginning of the 20-th century, the off-type criminal behaviour was initially faced by the law enforcement, lawyers, politicians, officials. They, on one hand, became the objects of terrorist attacks, on the other – those, who had to organize and realize the fighting against terrorism. Thus the urgent necessity of fighting stipulated the beginning of researching the terrorist methods. W. Laqueur, B. Jenkins, B. Hoffman, V. Vityuk, S. Efirov became outstanding researchers for that time.

Further on the development of terrorist methods of criminal groups and methods of counterterrorist fight of the state started taking place as a reaction to each other's activity. The process of evolution of terrorist and counterterrorist methods was accompanied by corresponding researches in scientific environment. The works of O. Budnitskiy, S. Babkin, A. Zelin, J. Esposito, N. Bajema are among those. Modern conceptual research works on terrorism in the sphere of terrorist methodology expose the list of accessible methods and strategies for the terrorists, their danger and examples of application, and prove the probability of implication of other yet more threatening methods. Thus they pay little attention to the reasons why those methods have become popular, the evolution of transition from one method and strategies to the other, to the cause-effect connection between the activity of terrorist organizations and the policy of the European states. Therefore the aim of the article is to expose the evolutionary stages and conditionality of the choice of terroristic methods used in the European countries.

Terrorist actions, namely violent actions, implemented by non-state subjects and having public nature, ideological basis and aims, states related to the policy, started appearing and gradually spreading in the countries of Europe in the 19-th century. This phenomenon was constrained, firstly, with the protracted distribution of left and originating of anarchist ideas in society that time; secondly, with appearing the plenty of theoretical works that comprehended social and political situation, and sometimes suggested resolving the problems in a violent way. In particular, the ideas that influenced the origin of terrorism are contained in the works of Carl Heinzen, Carlo Pisacane, Max Stirner, Johann Most, Emma Goldman, Mikhail Bakunin, Wilhelm Weitling, Nikolai Morozov et al. Thirdly, with creating grounded on that the radical, extremist organizations or activity of individuals that acknowledged violent struggle as the only means of

achievement of political and social changes (revolutionary, terrorist groups). For example, groups of babouvists, blanquists, anarchists, organizations «People's will», «Battle organization of SR party», «Federation of anarchists of Iberia» and others. In the 19-th century revolutionary violence began to be considered as means of resolving not only social but also national problems, that generated the first displays of ethnic terrorism in Spain, Great Britain, on Balkans. Then there has appeared right terrorism, opposite to revolutionary left, that uses the same methods on the basis of racial and national intolerance. The bright representatives of this kind were «Ku-klux-klan» in the USA, the Black Hundreds in Russia, fascist, neo-fascist and other right-extremist movements [1]. A great value in further distribution of terrorism in the world was played by the movement of anarchists through their distribution of both ideas of terrorist fight and its methods. One of the most developed directions of anarchists' activity was the handicraft industry of explosive and distribution of instructions that told about the methods of violence and endamage. In 1885 the known book of Johann Most was published under the title «Science of revolutionary military operations: guidance on use and preparation of nitroglycerine, dynamite, pyroxylin, fulminate, explosives, primers, poison and other» [2]. The anarchists' acts of terrorism were presented in two ways: assassination attempt on monarchs, members of royal families, presidents, other high-post persons, as well as unsystematic terrorist actions under a slogan «nobody is free of guilt». The anarchists' movement gave advantage to the actions of individuals or small groups, which made it difficult enough to reveal or prevent the acts of terrorism. They were the first who used the method of androlepsy. Among the basic instruments of terroristic acts there were melee weapons and fire arms or explosive.

Thus, at the end of the 19-th – beginning of the 20-th centuries influenced by the theoretical ideas and practical experience of the left revolutionaries and anarchists the organizations, groups and separate individuals started operating and developing in Europe, the USA, and Russia, new for the state subjects of social and political violence that used terrorist facilities of fight. This period can be considered the first stage in the development of terrorism and terrorist methods in Europe.

The next outburst of the use of terrorist methods of fight and appearing of such organizations in Europe was in the middle and

second half of the 20-th century It was related to the activity of the left and separatist organizations the most known of which are «Faction of Red Army» (1968-1993) in Germany, «Red brigades» (1970-1988) in Italy, «Action directe» (1979-1990) in France, GRAPO (mid. 1970-ies-1981), Euskadi Ta Askatasuna (ETA, since 1959) in Spain, Irish Republican Army (IRA, as terrorist organization since 1969) in Great Britain, «Movement of November 17» in Greece et al. Their choice of terrorist methods of fight took place under the influence of started on the verge of centuries, but unfinished matter of building the socially fair state by revolution and «propaganda by action». Further distribution in the world of the left revolutionary ideology, the ideologists-theorists, as well as some states stood behind assisted the origin of the groups, intended to use terrorist methods. The activity of South American organizations became the first displays of the left terrorism in the middle of the 20-th century [3]. There were the theses of wide spectrum of theorists of the left doctrine (leninists, trotskists, maoists and others) in the basis of their ideology. The strategy and tactics of actions were based on the theory of «municipal guerilla», theoretical and practical essence of which was elaborated by the leader of Brazilian left radicals João Carlos Marighella in 1967 and expounded in «Short textbook of municipal partisan» [4]. Further on it became the bechbook of the most left terrorist organizations of the world, and Europe. Terrorist strategy, types of acts of terrorism and facilities for their realization in the European countries in a great deal coincide with the practice of analogous left and anarchist groups of end of the 19-th – the beginning of the 20-th century. In particular, the activity of European organizations was of anticapitalist orientation (for predecessors yet antimonarchical), undermined the political and economic bases of the state. Public, security agencies, authority structures, business, bank sector, and ordinary citizens came forward as the objects of attacks. Among the types of terroristic acts the advantage was given to the attacks with fire-arms on the representatives of police, authority and business; androlepsy with the demands of redemption or liberation of the accomplices of terrorists from prisons; planting explosive devices in public places (in street actions or simply outside, in shops, near certain administrative, symbolic or private buildings). The explosive could be in bales, in cars or even buried under a road. Gradually it was equipped by the achievements in industry of soldiery

technologies: radio-control, timers, various sensors. On the verge of 1970-80-ies such type of act of terrorism as aircraft hijacking with passengers as hostages entered practice with certain demands to the authorities and demonstration of power. Thus unlike the acts of terrorism of end of the 19-th – the beginning of the 20-th century, the activity of the European terrorists of the middle - the second half of the 20-th century became more various and technically equipped. It became possible via the increase of financial possibilities of terrorist groups comparatively with their predecessors. The states that were in the situation of the bipolar world and pursued their own political aims came forward as basic sponsors, using the terrorists as an instrument. They gave them material, technical, informative and other types of help, made international relationship between separate terrorist organizations. Thus we can distinguish the second stage in the development of terrorist methods the countries of Europe ran into, related to the expansion of spectrum of methods, economic feasibilities and general rising in price of terroristic act.

In the 1980-ies the number of acts of terrorism in Europe began to diminish, which was related to the crisis of the left ideology in the world and the loss of external sponsors by the terrorist groups. However, during that time, there spread in Islam countries the movement for liberation of Afghanistan and fight for Islam spiritual, social values, construction of the Islam state both on territory of separate country and embracing the limits of entire Islam countries and further to the world. The struggle envisaged creation of terrorist organizations and their vigorous activity. The intensity of this process grew during 1980-90-ies and spread outside the Islam countries. War in Afghanistan attracted radical Islamists from different countries, united them in one strong community. They became the experienced fighters in the use of diversionary, terrorist methods. And the presence of external sponsors allowed preparing plenty of guerilla fighters. After war finished in 1989 Islamists gradually moved to different countries together with their experience and connections. It was on the base of Fighters-Afghan and the international system of logistic formed during war at the beginning of the 1990-ies that the world network of the Islamist terrorist groups began to be formed. It consisted of both old pre-war organizations the members of which came home (for example, to Egypt, Pakistan), and of new small groups created round Fighters-Afghan in many countries of the world or existent groups that joined Islamist

movement (for example, in Indonesia, Philippines). Their connections allowed them to coordinate their actions or helping each other in case of necessity. They had a certain coordinating and sponsor center presented by Osama bin Laden and his surrounding, as well as separate countries. Degree of independence of terrorist groups actions was high and gradually increased. Ideology of worldwide jihad found its sponsors both among the states and non-state subjects, thus the improvement of terrorist methods continued.

Since then until now Islamist terrorism has become the basic terrorist threat for Europe. However, most acts of terrorism in the 1990-ies, conducted by the Islamist groups took place outside Europe. The Europeans suffered those in other countries, mainly of Asia and North Africa. It took place because, firstly, in this period the terrorist network was just formed and began to develop, it had the coordinators and sponsors who in turn had interests in Muslim countries and USA and the terrorist organizations activated in those, id est there was no interest in such actions in Europe. Secondly, to implement the act of terrorism in any country, the Islamist network relied either on old organization operating there (in Egypt, Pakistan, Indonesia, Philippines, Algeria and other) or sent the trained terrorists who were not citizens or locals in the country selected for the terroristic act. To make the acts of terrorism in Europe the logistic was more difficult, and there were no local Islamist organizations. At this time on the territory of European countries the so-called «dormant cells» were formed faster [5], the appropriate charity organizations, informative infrastructure (printing-houses, sites), Muslim radical ideologists were sent, theologians, fundamentalism mosques were opened. Moreover, this infrastructure could be also used for actions in Muslim countries, for example, explosions in Kenya and Tanzania were financed from Dublin, murder of Massoud in Afghanistan was done by two Shakhid journalists who arrived from Belgium [6]. The Algerian, Moroccan, Pakistani cells appeared to be the most organized and effective in the European countries. Id est the European countries territory in the 1990-ies was rather used as auxiliary for activity of terrorists in Asia and Africa. Such strategy allowed Europeans themselves not to feel the activity of terrorist organizations. However, their activity in Europe showed up at in early 2000-s.

In 1990-ies comparing to the previous wave of terrorism in Europe in the 1970-ies certain transformation took place in terrorist methods.

Unlike the acts of terrorism of the left terrorists, in that it was possible outline the potential circle of objects of attack (according to ideology), Islamists according to the ideology do not limit this circle in the European countries. They do not try to minimize a victim, and vice versa put an aim to increase them. Gradually, during the 1990-ies, a hierarchical constituent in the Islamist network structure controlled by Osama bin Laden diminished, but the financial was kept and other types of help from a center. That is the hierarchical structure was transformed in the direction of a network. It allowed the terrorists to carry out the massive acts of terrorism, hundreds of people became victims (2963 – in 1996, 914 – in 1997, 6693 – in 1998, 939 – in 1999, 1196 – in 2000) [7]. The main method of terroristic acts implementation became the explosion in public places used in a greater number than in the 1970-ies. To implement the explosions the Shakhids were mostly used. This instrument in terrorist practice was firstly used by the Islamists (as early as in the 1980-ies), and today it remains one of the basic.

Yet another changing of tactics and strategy of international activity among Islamist terrorist organizations took place after the activation of counterterrorist policy of many countries of the world after the USA appeal, caused by explosions in the World Trade Center on September 11, 2001. As a result of the states' conjoint counteraction, the terrorists lost part of their infrastructure, channels of logistic, financing, staff. As the reaction to that, the general approach of the Islamists changed towards their own tactics and strategy in international direction. Besides, the presence of the European armed contingents in Afghanistan gave reason for activation of terrorist groups in the European countries. Among substantial changes in the activity in Europe it is possible to distinguish the following ones. Firstly, to avoid the exposure in the developed European countries, where government force authorities operate effectively, the co-operation between terrorist cells acquires the features of the so-called «virtual network», the idea of leader-free counteraction lies in the basis of which. It was expressed by an American neo nazi L. Beam, who asserted that pyramidal organizations were very vulnerable in the epoch of computer technologies. By their means it is possible to expose the structure of organization, the orders from the center that is why the counteraction to the state must be built on network organization without a leader or with a leader-symbol. In such organization the individuals and groups

operate separately one from another and never apply to the center for instructions or orders [8, 34]. The task of the leader in such network is only to stimulate the little cells or individuals to their own initiative. Activity of such leader-free cells was shown in the acts of terrorism in Madrid in 2004, London in 2005. Since then the specialists have begun to mark high degree of noninteraction of the battle forming in relation to leading structures [9, p. 4]. Another change in the strategy of behavior of the Islamist network, entered in particular by Osama bin Laden organization, has become the co-operating with local structures in other countries. The researchers mark that if before «Al-Qaeda» gave advantage to creation in the certain countries of the cells for the specific act of terrorism rather than to the contact with already operating there extremist organizations (for example, none of the performers of terroristic acts on September, 11 had European or American citizenship), then after 2001 it changed its strategy and for preparation and implementation of one-time operations it began engaging local structures or habitants [10, p. 34].

The further process of the strategy development in this direction followed suit of increasing independence of local cells, the phenomenon of the so-called «franchising» of Al-Qaeda in different countries, mainly independent local terrorist organizations bound to Al-Qaeda by ideological, methodological closeness or episodic small help is necessary. For example, Tehrik-e Taliban in Pakistan, Algeria, Libya. Development of one of such franchising of Al-Qaeda in Iraq, created in 2003, gradually resulted in conflicts, and further in open confrontation between them. As a result in 2014 a fully non-dependent on Al-Qaeda organization was created – the Islam state (or its previous name the Islam state of Iraq and Levant) that for today is the most cruel and fanatic in achieving its aims. Violent activity of ISIL today takes place in two directions. On one hand, military opposition on the territory of Syria and Iraq, on the other, there are terrorist actions in the territory of any country, in that case European. At a rough estimate of the American researchers since 2014 ISIL has carried out or inspired the realization of about 140 acts of terrorism outside Syria and Iraq [11]. Firstly since 1970-ies the European countries again felt the considerable splash of terrorist activity in their territory. Starting from 2015, in the different countries of Europe a few the acts of terrorism take place each year, carried out by the supporters of ISIL [12]. Compared to Al-Qaeda, ISIL has affiliated with

it groups in 28 countries versus 12 [13, p.59]. Also, in the European countries ISIL shows greater activity today than Al-Qaeda. However both organizations have started using new methods for realization of acts of terrorism. In particular, terrorist attacks in Europe of the past three years demonstrate the return of the strategy towards wider intimidation of western audience by means of mass actions in the European countries. Before that the acts of terrorism against Europeans were implemented in the territory of other, mainly Asian countries (Afghanistan, Pakistan, Iraq). And the amount of the conducted attacks shows the terrorists' capacity to realize such plan. For the realization of this strategy the activity of lone persons and small autonomous groups is emphasized [14]. It results in the greater variety of methods in realization of acts of terrorism. For example, the acts of terrorism in Paris in 2015 with simultaneous explosions in different places and use of fire arms; acts of terrorism with the use of explosive in the subway, airport, concert, that is in the places of mass gathering; attacks with knife, use of cars for head-on crash with people on a sidewalk, in the square, in the park [15]. Such facts underline the variety of threat, to warn which is a difficult task for security services. It is impossible to protect all buildings and streets, it is difficult to envisage such actions or to watch all of people sympathizing ISIL. New in the activity of terrorist groups has become the methodology of recruiting the preparatory and executive links of terrorist group in Europe. First of all, they began to come forward both at the same time. If, for example, for preparation of terroristic acts on September 11, the executants had financial and organizational help from other people, then in the modern acts of terrorism the executants or the executant must plan, prepare and carry out the act of terrorism themselves. Such executants only have general ideological persuasions and aims. Secondly, when recruiting a future terrorist there might not be a direct contact with operating terrorist groups or terrorists, visit of conflict regions. The locals are recruited by means of social networks and mass media. The latter are used for distribution of propaganda meant for different target audiences in different countries, for exposition of instructions about how to get weapon, choose aims for attacks and conduct the act of terrorism. Thus, the communicative channels already have all necessary information for creation of lone terrorist-person. The first evidence of the change of terrorist strategy and methods were yet in 2015, when the head of ISIL al-Baghdadi

called for his supporters to choose between joining the organization in Syria and Iraq or implementation of terroristic acts in their own countries. The same year such appeal to its supporters was made by Al-Qaeda [16]. Thus, we can distinguish the next stage in transformation of the strategy and methods of activity of terrorist groups in the European countries, which consists in the orientation on the increase of violent activity in the very territory of the European countries with the purpose to intimidate the population and cause internal social conflicts, dissatisfaction by the authority, which must result in the crisis of the political system, weakening of the state and eventually its disintegration from inside. In the methods of activity the accent is displaced onto the activity of independent little groups or lone persons that was begun yet in the 1990-ies by «Al-Qaeda», and is now picked up and developed by ISIL successfully. Also the active use of mass media, noncontact recruiting and inspiration on realization of terroristic acts, orientation on easy, accessible and mass defeat targets. Thus, ISIL using the experience of «Al-Qaeda» and bringing in the strategic and methodological corrections, has activated, so to say, the third wave of terroristic acts in the European countries, that has different from previous (in the 1970-ies) methods of realization of terroristic acts and general strategy of activity, conditioned by other ideology and communicative abilities.

Thus, the three waves of terrorist activity in Europe can be distinguished: a 1) turn of the 19-20-th centuries, 2) 1970-80-ies, 3) modern wave since 2014. Each of them has the strategic and methodological features, conditioned by both social circumstances inside the European countries, by the specific international relations between the states and different ideological ground of terrorist organizations, different material and communicative possibilities of terrorists. It is possible to mark certain dynamics in the methods and facilities of realization of terroristic acts. If to compare the first and second wave of terroristic acts, the expansion and complication of methods and facilities took place, which it is related to the state help for the terrorist groups. The third wave compared to the second differs by the retention of already existent terrorist facilities in its practice, but by displacement of the accent onto using simpler and appliance of new facilities of terroristic acts (for example, trucks instead of airplanes). However, among all spectrum of terrorist methods and facilities used during more than one hundred years by the

terrorist organizations of different ideologies, the explosive and methods of its use appeared to be the most popular. It is thus possible to state, that there is a certain successor in the use of methods and facilities by the terrorists of different current, as well as the evolution in the strategic and tactical spheres of activity, conditioned by the objective factors.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений / Кожушко Е.П. – Мн.: Харвест, 2000. – 448 с.
2. Most J.J. Revolutionäre Kriegswissenschaft : ein Handbüchlein zur Anleitung betreffend Gebrauches und Herstellung von Nitro-Glyzerin, Dynamit, Schiessbaumwolle, Knallquecksilber, Bomben, Brandsätzen, Giften, u.s.w. [Електронний ресурс] / Johann Joseph. Most: – Режим доступу: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015069745787;view=1up;seq=1>
3. Арас Дж. Четвертая мировая война: Информационно-аналитический справочник по негосударственным военизированным системам. / Дж. Арас – М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2003. – 702 с.
4. Маригелла К. Краткий учебник городского партизана [Електронний ресурс] / К. Маригелла: – Режим доступу: https://www.e-reading.club/bookreader.php/86626/Marigella_-_Brazil%27skaya_geril%27ya_%28Kratkiii_uchebnik_gorodskogo_partizana%29.html
5. Кондратьев В. Активизация деятельности исламских экстремистских организаций / В. Кондратьев // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – №11. – С. 2-7.
6. Молилари М. Европа наводнена людьми «Аль-Каиды» [Електронний ресурс]: Маурицио Молилари // La Stampa. – Режим доступу: <https://www.inopressa.ru/article/30Nov2005/lastampa/terror.html>
7. Patterns of Global Terrorism [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Patterns_of_Global_Terrorism
8. Stern J. The protean enemy / J. Stern // Foreign Affairs. – 2003. – Vol. 82. – № 4. – P. 27–41
9. Бабкин С.Э. Марокко: о новых тенденциях в исламистском движении / С.Э. Бабкин // Тероризм. – М.: «Авангард», 2004. – С. 1–9
10. Бабкин С.Э. О деятельности организации «Аль-Каида» в Алжире / С.Э. Бабкин // Тероризм. – М.: «Авангард», 2004. – С. 31–37
11. Karen Yourish, Derek Watkins and Tom Iritakanon. Where ISIS Has Directed and Inspired Attacks Around the World [Електронний ресурс] / Yourish K., Watkins D., Iritakanon T.: – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/interactive/2015/06/17/world/middleeast/map-isis-attacks-around-the-world.html>
12. ISIS goes global: 143 attacks in 29 countries have killed 2,043 - February 13, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2015/12/17/world/mapping-isis-attacks-around-the-world/index.html>
13. Global Terrorism Index [Електронний ресурс]: Institute for Economic and Peace – December 2016. – p. 27. – Режим доступу: <http://www.visionofhumanity.org>

org/sites/default/files/Global%20Terrorism%20Index%202016_0.pdf

14. Benmelech E. What explains the Flow of Foreign Fighters to ISIS? [Електронний ресурс]: E. Benmelech, E. Klor Northwestern // University working paper – April 2016. – Режим доступу: http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/benmelech/html/BenmelechPapers/ISIS_April_13_2016_Effi_final.pdf

15. European Union terrorism situation and trend report 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>

16. European Union terrorism situation and trend report 2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016>

УДК 327(327.8:341.1)

Запорожченко Р.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ТАКТИЧНА СКЛАДОВА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Розглядається проблематика ролі та місця сучасної держави в системі глобального управління. Проаналізовано теоретико-методологічні концепції глобального управління та їх застосовність у сучасних дослідженнях. Визначено особливості тактичної складової зовнішньої політики держав та розроблені індикатори (параметри) для їх типологізації. Запропоновано типологію тактик сучасних держав з урахуванням структурно-функціональних та ціннісно-нормативних параметрів.

Ключові слова: глобальне управління, держава, світовий порядок.

Запорожченко Р.А.

ТАКТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ В СИСТЕМЕ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Рассматривается проблематика роли и места современного государства в системе глобального управления. Проанализированы теоретико-методологические концепции глобального управления и их применимость в современных исследованиях. Определены особенности тактической составляющей внешней политики государств и разработаны индикаторы (параметры) для их типологизации. Предложена типология тактик современных государств с учетом структурно-функциональных и ценностно-нормативных параметров.

Ключевые слова: глобальное управление, государство, мировой порядок.

Zaporozhchenko R.

THE TACTIC COMPONENT OF MODERN STATES' FOREIGN POLICIES IN THE SYSTEM OF GLOBAL GOVERNANCE

The present paper deals with the issue of the role and place of a modern state in the system of global governance. The theoretical and methodological conceptions of global governance and their implementation in modern research have been analyzed. The specificities of the tactic component of the states' foreign policies and the indicators (parameters) for their classification have been determined. The typology of modern states' tactics with the account for their structural and functional as well as value and normative parameters has been worked out.

Keywords: global governance, state, world order.

Активний розвиток глобальних і регіональних форм міжнародної взаємодії зумовлений оптимізацією державами власних зовнішньополітичних стратегій. Особливо актуальним це питання є для України, яка тривалий період не мала чітко визначеної зовнішньополітичної стратегії. Тому, на наш погляд, корисним буде проаналізувати, яким чином геополітичні гравці (актори) поводять себе на міжнародній арені, та оптимізувати власну стратегію із врахуванням успішного досвіду інших країн.

Сучасні дослідження ролі та місця держави в системі глобального управління розглядають її у двох аспектах – зовнішньої політики та участі в міжнародних відносинах. Означену проблематику в аспекті міжнародних структур розглядають Т. Делре, Ф. Корнегай, С. Евенетт, А. Бергер, М. Акман. Вони відзначають, що створення міжнародних організацій допомагає країнам оптимізувати свої зовнішньополітичні стратегії, створює «майданчик» для вирішення міжнародних проблем. Аспект зовнішньої політики досліджують С. Хук, Дж. Спаньєр, Д. Сандерс, Б. Апелдорн, Д. Хоутон. Вони зосереджують свою увагу на використанні зовнішньої політики як інструмента взаємодії між державами та збільшення свого впливу.

Однак бракує досліджень емпіричного характеру про тактичну складову держав. У зв'язку з цим доцільним вбачається визначення структурно-функціональних і ціннісно-нормативних параметрів тактичної складової зовнішньої політики сучасних держав у системі глобального управління. Для реалізації мети визначимо такі завдання: 1) розкриття теоретико-методологічних підходів до обґрунтування ролі та місця держави в системі глобального управління; 2) розробка індикаторів (характеристик об'єкта, що досліджується); 3) типологізація держав на основі запропонованих параметрів.

Також доцільно дослідити, як з позиції парадигмальної візії досліджується роль та місце держави в системі глобального управління. Домінуючими в теорії міжнародних відносин залишаються парадигми неореалізму та неолібералізму.

Зазначимо, що з точки зору *неореалізму* (попри те, що неореалісти визнають процеси глобалізації) держави залишаються основними акторами міжнародних відносин. Представники неореалізму (Х. Булл [1], К. Уолтц [2], Дж. Міршаймер [3]) відзна-

чають диференціацію ролі і вагомості держав в системі глобального управління, адже структурні характеристики міжнародних відносин залежать від співпраці та взаємодії між великими державами, що можливо лише в тих сферах, у яких інтереси держав збігаються: переділ ресурсів, військово-оборонна сфера, інвестиційна політика, розвиток інформаційних технологій, боротьба проти міжнародного тероризму.

З точки зору неореалістів, важливим критерієм розвитку системи міжнародних відносин є «дилема безпеки»: коли безпека однієї держави напряду зменшує безпеку інших держав. Якщо подивимось на щорічний міжнародний рейтинг військової могутності держав «Global Firepower» [4], то можемо побачити, що до першої десятки входять потужні держави: США, Росія, Китай, Індія, Франція, Великобританія, Японія, Туреччина, Німеччина, Єгипет, які створюють певний геополітичний «баланс сил».

Дж. Міршаймер зазначає, що глобальний політичний простір є анархічним. Водночас анархія не є синонімом безладу, а означає відсутність арбітра, який міг би регулювати міжнародні відносини. Адже неможливо наперед передбачити мотиви держав, що створюють умови для постійної напруги, нарощування військової спроможності, стимулює держави наносити превентивні (попереджувальні) удари [5, с. 73-75].

Таким чином, визнаючи можливість багатосторонніх механізмів взаємодії у глобальному економічному просторі, неореалісти скептично ставляться до дієспроможності політичного механізму співпраці на міжнародній арені.

Представники *неолібералізму* (Дж. Ікенбері [6], М. Дойль [7], Дж. Най [8], Р. Кохен [9], Т. Вайс [10]) акцентують на тому, що держава не є єдиним гравцем у системі міжнародних відносин, віддаючи належне ролі і впливу інших учасників міжнародних відносин на переділ впливу, а саме транснаціональним корпораціям, міжнародним об'єднанням. Вони створюються майже в усіх сферах і покликані вирішувати гострі питання сучасності методами розширеної співпраці та постійної взаємодії. Неоліберали, відзначаючи конфліктогенну складову зовнішньої політики держав, вважають міжнародні організації інструментом попередження і регулювання конфліктів. Адже в основі сучасного глобального управління лежить *міжнародний інтерес*, що

формує спільні та загальні принципи взаємодії держав.

Якщо неореалісти трактують політику як пряме використання сили, то неоліберали вважають, що політику варто розуміти як сферу домовленостей і компромісів із гнучкими, проте вагомими важелями правового регулювання. Міжнародні об'єднання у такому сенсі слугують альтернативою егоцентричним державам, які, виходячи з власних національних інтересів, створюють передумови для конфліктів.

Проте, з точки зору аналізу розкриття тактик зовнішньої політики, деякі означені позиції парадигм вбачаються спірними. Зокрема неореалісти вважають державу єдиним гравцем світової політики, не приділяючи достатньої уваги ролі міжнародних організацій. Також поза увагою неореалістів залишається практика «приватизації» державних функцій. Неореалізм наголошує на тому, що побудова якісного міжнародного об'єднання неможлива, оскільки, наприклад, такі функції, як оподаткування чи безпекова функція залишаються за державою. Утім, військові приватні структури доводять, що держави позбавляються монопольного права на використання сили та підтримки безпеки. Для неоліберальної моделі характерною є утопічність, оскільки неоліберали виключають конфлікт з тактики держав, хоча сучасні прецеденти поведінки держав доводять протилежне.

Враховуючи вищезазначене, для визначення типології тактичної складової зовнішньої політики сучасних держав доцільним уявляється розробка методологічних параметрів. Поняття тактики здебільшого використовується у воєнних науках, і трактується як структурна частина військового мистецтва. У нашому дослідженні ми розуміємо тактику як комплекс заходів, спрямованих на створення ефективних умов розвитку держави в економічному, соціально-культурному та політичному середовищах і досягнення високих показників дієспроможності держави на глобальному просторі.

Серед основних параметрів, які пропонуються нами для визначення типів тактик сучасних держав, можна назвати такі: використання сили, участь у міжнародних організаціях та бренд (марка) держави.

Оскільки стрижневою категорією визначення ролі та місця держав у рамках означених парадигм є «сила», яка не втрачає своєї актуальності, доцільним вбачається почати з цього параметра.

1. *Використання сили*, тобто застосування усіх можливих інструментів (економічних, політичних, культурно-інформаційних, військових) для збільшення домінування у світі, поширення впливу й створення безпекового простору навколо держави. Для визначення параметра сили можна застосовувати дві дефініції, серед яких «*hardpower*» («жорстка сила», акумуляція економічних, військових інструментів для кореляції поведінки інших акторів на міжнародній арені) і «*softpower*» («м'яка сила», домовленість, дипломатія та взаємодія, акцент на культурно-інформаційних інструментах, дипломатії, добровільності і взаєморозуміння);

2. *Участь у міжнародних організаціях* є невід'ємною складовою глобального управління. На сьогодні існує велика кількість міжнародних об'єднань *регіонального* (ASEAN, МЕРКОСУР, ЄС, НАФТА), *міжрегіонального* (НАТО, ОПЕК) та *глобального* (ООН, МВФ, Світовий Банк, БРІКС, G7, G20, СOT) рівнів. Інтеграція до таких форматів використовується державами як інструмент збільшення власного впливу на міжнародні відносини. Залежно від активності інтеграції держави та її місця і ролі в організаціях, можна виділити такі рівні: *високий* (домінування в організаціях, максимальна акумуляція ресурсів для забезпечення власного положення), *середній* (інтеграція до міжнародних організацій з досить помірним положенням, поступове нарощування впливу), *низький* (інтеграція до організацій зі слабкими позиціями участі та домінування в них, формальна участь).

3. *Бренд держави* є не просто позиціонуванням себе в системі міжнародних відносин, але й створенням конкретного іміджу держави в різних сферах, таких як культура, економіка, туризм. Для визначення бренду держави будемо використовувати міжнародний рейтинг «Country BrandIndex» [11], тобто рейтинг національних брендів, метою якого є врахування думок та інтересів міжнародної бізнес-еліти, туристів, лідери суспільної думки. Автори рейтингу пропонують свою типологію національних брендів, серед яких вони виділяють чотири типи: «держави», «держави зі статусом», «держави досвіду», «держави-бренди».

Типологія. Означені нами параметри дозволяють виділити п'ять типів тактик сучасних держав, а саме: експансіоністський, консалтинговий, модернізаційний, постколоніальний і ресурсний (див. табл. 1).

Експансіоністський тип. Державою такого типу є Сполучені Штати Америки. У глобальному просторі США використовують принцип «жорсткої сили», тобто постійне і динамічне нарощування потужності в світі, участь у військових конфліктах, перерозподіл сфер впливу, боротьбу за ресурсно-енергетичні важелі впливу. Аналіз щорічних звітів Гейдельберзького Інституту Міжнародних конфліктів [12] виявив, що за останні двадцять років США брали участь у військових операціях у восьми країнах по всьому світу, а саме: Югославія (1999 р.), Афганістан (2001-2014 рр.), Ірак (2003 р. – нині), Гаїті (2004 р.), Сомалі (2004-2010 рр.), Лівія (2011 р.), Сирія та Ірак (2011 р. – нині), Ємен (2015 р. – нині).

Крім того, держави цього типу мають високий рівень інтеграції до міжнародних об'єднань. Сполучені Штати Америки є потужним інвестором для Світового Банку (15,85% голосів) та МВФ (17,46% квот, 16,52% голосів) [13, с. 48; 14], що забезпечує їм досить велику частку голосів. Вони домінують у міжнародних організаціях та клубних форматах глобального управління. США є постійним членом Ради Безпеки ООН, тобто мають право вето на будь-яке рішення організації, що є вагомим фактором впливу на світову політику. Входять до G7 («Велика сімка») та G20 («Велика двадцятка») – міжнародних клубів, які напрацьовують спільні стратегії з подальшого розвитку системи міжнародних відносин та світової економіки, узгоджують концепції вирішення міжнародних проблем. Важливу роль відіграє і членство США у Світовій Організації Торгівлі (СОТ) [15], що впливає на світову економіку. Окрім того, США мають і регіональні важелі впливу – НАТО (Організація Північноатлантичного договору).

США будують свою зовнішню політику на принципах неореалізму. Діючи в регіональному і глобальному просторах, Сполучені Штати користуються власними інтересами, підтримуючи статус наддержави. Американський дослідник Д. Реверон визначає у стратегії зовнішньої політики США основи світової гегемонії, високий рівень національної безпеки, яка підтримує домінування, комбінування військових, економічних і політичних інструментів, а також вплив історичного досвіду на сучасний стан зовнішньої політики держави [16, с. 45-109].

Важливим параметром також є бренд держави. Згідно з даними міжнародного рейтингу «Country Brand Index» [11], США є «державою-брендом». Вони домінують у

культурно-інформаційному просторі (індустрія музики, кіно, моди), є одним із потужних фінансових центрів світу, активно розробляють і впроваджують інформаційні технології, створили власні «бренди» у виробництві («Apple», «Coca-Cola», «McDonalds», «Amazon», «Google», «FordMotorCompany», «VISA», «Tesla» та інші). У загальному рейтингу США займають 7-му позицію і входять до ТОП-10 світових держав-брендів.

Консалтинговий тип. Державами такого типу є Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія. Держави цього типу характеризуються використанням «м'якої сили», тобто політики домовленостей, компромісів, уникнення конфліктів. Стратегія зовнішньої політики таких держав поступальна, раціональна і далекоглядна. Такі держави є зазвичай посередниками у конфліктних ситуаціях регіонального і глобального рівнів, «радником» у процесах економічного, політичного чи соціального розвитку.

Для держав цього типу характерна висока інтеграція у міжнародні організації регіонального і глобального рівнів. Вони займають домінуюче положення в Світовому Банку (Японія – 6,84% голосів, Німеччина – 4% голосів; Франція і Великобританія – 3,75% голосів, Італія – 2,64% голосів) та МВФ (Японія – 6,48% квот, 6,15% голосів; Німеччина – 5,60% квот, 5,32% голосів; Великобританія – 4,24% квот, 4,03% голосів; Франція – 4,24% квот, 4,03% голосів; Італія – 3,17% квот, 3,02% голосів) [13, с. 48; 14]. Також ці держави входять до міжнародних клубів G7 і G20, вони є членами СОТ, і дві держави (Франція і Великобританія) є постійними членами Ради Безпеки ООН і мають право вето.

Німеччина, Франція, Великобританія та Італія є країнами-членами Європейського Союзу – регіонального об'єднання, що дає їм додаткові переваги в глобальному управлінні. Адже ЄС також є учасником міжнародної політики, активно діє в рамках міжнародних самітів, співпрацює як з окремими країнами, так і з регіональними організаціями.

У зовнішній політиці держави консалтингового типу використовують принцип неолібералізму, особливістю якого є відмова від війни як інструменту домінування, виробленням спільних стратегій взаємодій, намаганням визначити міжнародні інтереси в різних сферах, активною інвестиційною політикою щодо інших держав, врегулюванням міжнародних проблем шляхом

переговорів, дипломатії та взаємоповаги. Важливим також є створення навколо себе безпекового простору, тобто залучення усіх наявних ресурсів для динамічного розвитку і стабільності в регіоні.

Міжнародний рейтинг «Country Brand Index» [11] називає держави консалтингового типу «державами-брендами». Для них характерна наявність великої кількості транснаціональних корпорацій, інтеграція в міжнародну економіку і домінуючі позиції в ній, розширена співпраця в конкретних галузях (інформаційній, технічній, екологічній, комунікаційній). У загальному рейтингу зазначені країни мають такі позиції: Японія – на першому місці, Німеччина – на третьому, Великобританія – на дванадцятому, Франція – сімнадцятому, Італія – вісімнадцятому.

Модернізаційний тип. До цього типу можна віднести Індію та Китай. Першочерговим завданням для таких держав є підтримка безпекового простору навколо себе, домінування в регіональному просторі, активне залучення до процесу глобального управління. Тож на світовій арені вони використовують принцип «soft-power», поступово розширюючи свій вплив та формуючи єдину стратегію зовнішньополітичної діяльності. М. Гаррі зазначає, що для Китаю важливим є забезпечення політичної та економічної безпеки, необхідної для довгострокового сталого розвитку [17, с. 83]. Вихідним принципом для Індії є «готовність продовжувати переорієнтацію пріоритетів країни з геополітичного конфлікту на економічний розвиток» [18, с. 207]. Тобто обидві держави націлені на само модернізацію та збільшення свого впливу в глобальному просторі, спираючись на регіональні можливості.

Для Китаю та Індії властивий високий рівень участі в міжнародних організаціях. З кожним роком вони намагаються збільшити свій вплив у Світовому Банку (Китай – 4,24% голосів; Індія – 2,91% голосів) та МВФ (Китай – 6,41% квот, 6,09% голосів; Індія – 2,76% квот, 2,64% голосів) [13, с. 48; 14]. Окрім того, Китай є постійним членом Ради Безпеки ООН; обидві держави входять до G20. Утім, не зважаючи на досить впливові показники в міжнародному просторі, перевага в зовнішньополітичних стратегіях обох країн досі надається альтернативному розумінню глобального управління. Результатом цього стало створення БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська республіка) [19] – неформаль-

ного об'єднання, спрямованого на економічну співпрацю, прискорення соціального і культурного розвитку держав, активну науково-дослідну діяльність, розширену інвестиційну політику.

Тактична складова зовнішньої політики Китаю формується крізь призму довгочасних відносин між різними акторами глобального управління. Стабільний розвиток і формування безпекового простору є першочерговими завданнями для Китаю, який, модернізуючись, намагається вибудувати розгалужену мережеву систему впливу у різних регіонах. Китайський дослідник Чжун Чіан Тенг наголошує на тому, що Китай створює свою зовнішню стратегію на довготривалій період, зважаючи на сучасні глобалізаційні тренди [20, с. 84-113]. Індія ж не приховує свого бажання зайняти високу позицію в системі глобального управління. Модернізаційні процеси, які відбуваються в країні, прискорюють темпи економічного розвитку, а також утворюють новий пласт політичної еліти. Результатом цього є швидке зростання ролі Індії у світовій економічній і політичній площині. Індія вже зараз позиціонує себе як лідер в Південній Азії, маючи великі демографічні, військові, виробничі потужності, вона використовує глобалізаційні тренди та розширює свій вплив за межі регіону.

Міжнародний рейтинг «Country Brand Index» [11] включив Індію та Китай до переліку «держав-досвіду», які активно екстраполюють на власні економіку та виробництво західні практики, створюють сприятливі умови для залучення інвестицій, формують новий кластер власних брендів («Lenovo», «AliExpress», «Baidu», «Tata Motors», «Infosys», «Maroma»). У загальному рейтингу Китай на 28-ій позиції, Індія – на 50-й.

Постколоніальний тип. Державами цього типу є Сінгапур, Індонезія, Малайзія. Для держав цього типу притаманним є використання принципу «soft-power», тобто гнучкої політики «м'якої сили». Акцент робиться не на зовнішню політику, а на внутрішню, тобто забезпечення стабільного економічного і соціального розвитку, створення безпекового простору навколо себе, активну взаємодію з потужними акторами глобального управління, залучення інвестицій.

Держави постколоніального типу мають середній рівень інтеграції до міжнародних організацій. Для них це скоріше формальність, аніж боротьба за домінування. Адже

вони не мають реальних важелів впливу на прийняття рішень у міжнародних об'єднаннях. Наприклад, у Світовому Банку (Індонезія – 0,98%) і МВФ (Індонезія – 0,98% квот, 0,95% голосів; Сінгапур – 0,82%, 0,80%; Малайзія – 0,76%, 0,75%) вони мають середні позиції [13, с. 48; 14]. Усі вищеназвані країни є членами СОТ, також Індонезія є членом G20.

Окремо варто звернути увагу на те, що держави цього типу орієнтовані не на глобальний, а на регіональний рівень, адже вони є засновниками і членами ASEAN (організація держав Південно-Східної Азії). Метою об'єднання є прискорення економічного та соціального розвитку в регіоні, а також створення сприятливих умов для розв'язання конфліктів. Тобто використання принципу «превентивної дипломатії», що орієнтована на попередження конфліктів і створення умов для їх вирішення. Одним із механізмів такої політики є щорічний регіональний форум ASEAN, до участі в якому залучаються й потужні гравці глобального управління (США, Китай, Індія, Європейський Союз, Російська Федерація).

Для тактичної складової зовнішньополітичної стратегії держав постколоніального типу характерним є неоліберальне сприйняття міжнародної політики. Індійський дослідник А. Ачарья [21, с. 241] говорить про те, що «східна специфіка» азіатських країн базується на протиставленні регіональних норм транснаціональним. Це пояснюється економічними проблемами в регіоні, відмовою від конфлікту та інтервенції як інструментів впливу, орієнтацією на внутрішні ресурси, формуванням власних транснаціональних корпорацій. Тобто ціннісно-нормативне забезпечення зовнішньої політики азіатських країн пояснюється їхніми регіональними амбіціями.

Міжнародний рейтинг «Country Brand Index» [11] відносить Малайзію та Індонезію до типу «держав», що мають показники нижче середнього в індикаторах статусу і досвіду. Сінгапур відносять до типу «держав-бренд», адже він має високі показники в індикаторах статусу і досвіду, та володіє конкурентними перевагами. У загальному рейтингу Сінгапур посідає 14-ту сходинку з 75-ти країн, а Малайзія та Індонезія розмістились на 48-мій і 66-тій позиціях.

Ресурсний тип. Державами такого типу є Російська Федерація та Саудівська Аравія. Держави цього типу використовують принцип «hard power» для власного регіонального домінування і для домінування в

глобальному просторі. За останні двадцять років Росія була учасником військових конфліктів з Чеченською Республікою (1999-2000 рр.), Грузією (2008 р.), Україною (2014 р. – нині) та бере участь у громадянській війні в Сирії (2011 р. – нині). Саудівська Аравія також бере активну участь у війні в Сирії, ініціювала вторгнення до Ємену (2015 р.), має напружені стосунки з Іраном та Ізраїлем. За даними міжнародного рейтингу «Global Firepower» [4], обидві держави мають високі позиції: Росія займає друге місце, Саудівська Аравія – двадцять четверте, і щорічно відбувається модернізація і збільшення військових сил.

Для обох держав є характерною висока участь в міжнародних організаціях. Росія і Саудівська Аравія є членами СОТ, G20, мають вагомні позиції в МВФ (Росія – 2,71% квот, 2,59% голосів; Саудівська Аравія – 2,10% і 2,02% відповідно) та Світовому Банку (Росія – 2,77% голосів; Саудівська Аравія – 2,77%)[13, с. 48; 14]. Окрім того, Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН і має право вето, співзасновницею БРІКС, бере активну участь в регіональних об'єднаннях СНД (Співдружність незалежних держав) і ШОС (Шанхайська організація співробітництва).

Саудівська Аравія також активно нарощує свій вплив у регіональних організаціях. Вона є ключовим гравцем в Лізі арабських держав (ЛАД), Організації Ісламського співробітництва (ОІС), Раді співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) та Організації країн-експортерів нафти(ОПЕК), і має міцні відносини з країнами, що є постійними членами Ради Безпеки ООН (США, Китай). І хоча для Росії і Саудівської Аравії міжнародні організації не є важливим інструментом розширення свого впливу, проте вони використовують їх для створення «балансу сил» в регіонах і просування власного авторитету і статусу в глобальній площині.

Стратегічне планування зовнішньої політики обох держав має специфіку з певними тактичними особливостями. Російський дослідник А. Дрякін, аналізуючи концепції російської зовнішньої політики, зазначає такі особливості: «переосмислення зовнішньополітичних пріоритетів Росії у зв'язку з посиленням її ролі у формуванні міжнародного порядку денного, скорочення можливості історичного Заходу домінувати в світовій економіці і політиці, орієнтація на східно-азіатські саміти як майданчик для стратегічного діалогу між лідерами, розвиток

відносин з Азіатсько-Тихоокеанським регіоном» [22, с. 95]. Тобто неможливість та / або небажання Росії розподіляти сфери впливу на території Європи, Латинської Америки та Близького Сходу, де головною домінуючою силою є США, підштовхує першу на переорієнтацію власних геополітичних «бажань».

Саудівська Аравія намагається використовувати як принципи «жорсткої сили», так і принципи домовленостей у своєму стратегічному плануванні зовнішньої політики. Останнім часом актуальною для Саудівської Аравії є концепція посередництва, що ґрунтується на максимальній участі в регіональних організаціях, формування образу «арбітра» в регіональних конфліктах, активна взаємодія з потужними гравцями глобального управління – США, Китаєм, Росією, Європейським Союзом. Саудівська Аравія також намагається сформувати «образ» регіональної «наддержави», гегемона і лідера ісламських країн Близького Сходу. Такі принципи, як зазначає дослідник М. Камрава [23, с. 154-156], стали основою зовнішньополітичної стратегії держави. Тож для Саудівської Аравії є притаманним комбінування практик участі в регіональному домінуванні – як неореалізму, так і неолібералізму. Такі інструменти, як війна і посередництво використовуються один за одним, залежно від динаміки конфлікту, участі в

ньому акторів глобального управління, «фінансовій ліквідності».

Не дивлячись на такі розгалужені стратегії зовнішньополітичної спрямованості як Росії, так і Саудівської Аравії, міжнародний рейтинг «Country BrandIndex» [11] відносить обидві країни до типу «держави», приділяючи увагу досить низьким показникам серед індикаторів статусу і досвіду. У загальному рейтингу Росія і Саудівська Аравія посідають 31-шу і 39-ту сходинки відповідно. Адже вони мають широкий спектр енергетичних ресурсів, що дозволяє їм пливати на міжнародну економіку та позиціонувати себе «нафтовими країнами», проте відсутність транснаціональних корпорацій, безпосередня участь держави в регулюванні національної економіки, важкі умови для ведення бізнесу і авторитарність політичних режимів заважає Росії і Саудівській Аравії формуватися як регіональні «держави-бренди».

До цього варто додати традиційність і певний консерватизм обох політичних систем, що в результаті заважає їм користуватися досвідом західних країн для збільшення динаміки економічного і соціального розвитку, а також формування комплексу заходів, орієнтованих на збільшення потужності економіки і виробництва.

Таблиця 1.

Типологія тактик сучасних держав

№	Типи тактик сучасних держав	Параметри	Приклади країн
1	Експансіоністський	<ul style="list-style-type: none"> Використання «hard-power»; Висока інтеграція в міжнародні організації; Неореалізм, розширення сфер впливу, домінування в регіональному і глобальному масштабах; «Держава-бренд». 	США
2	Консалтинговий	<ul style="list-style-type: none"> Використання «soft-power»; Висока інтеграція в міжнародні організації, акцент на неформальні (клубні) організації; Неолібералізм, створення безпекового простору навколо себе, проведення політики домовленостей, допомога сусіднім державам; «Держави-бренди»; входять до ТОП-20 рейтингу Country BrandIndex. 	Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Японія.
3	Модернізаційний	<ul style="list-style-type: none"> Сила застосовується лише для власної безпеки і захисту внутрішнього простору; Висока участь в міжнародних організаціях; Неолібералізм, економічне домінування в регіоні, розвиток держави за рахунок економічних інструментів та розширеної інвестиційної політики; «Держави досвіду», які поступово стають брендами. 	Індія і Китай.
4	Постколоніальний	<ul style="list-style-type: none"> Використання «soft-power»; Середня участь в міжнародних організаціях; Неолібералізм, але акцент не на зовнішню, а на 	Сінгапур, Індонезія,

		внутрішню політику; • «Держава-бренд» та «держави».	Малайзія.
5	Ресурсний	• Використання «hard-power» для регіонального домінування; • Висока участь в міжнародних організаціях з високою динамікою збільшення домінування; • Неореалізм; • «Держави».	Російська Федерація, Саудівська Аравія.

Таким чином, для більшості держав, які були нами розглянуті, характерна висока інтеграція до міжнародних організацій, якісна брендова політика в економічній сфері, використання інструментів впливу на регіональну і глобальну системи управління. Тобто є держави, які використовують міжнародні організації як інструмент домінування, є держави, які надають перевагу регіональній політиці, а є держави, які намагаються створити «альтернативу» існуючій розстановці сил в глобальному просторі.

Серед вищезначених типів тактик сучасних держав, найбільш оптимальними є експансіоністський і консалтинговий типи. Адже висока участь в міжнародних організаціях, створення бренду держави, комбінування парадигм неолібералізму та неореалізму, військова могутність дають державам цього типу міцні позиції в системі глобального управління.

Насамкінець, зауважимо, що розробка типології тактик сучасних держав потребує подальшого аналізу форм взаємодії держав з іншими акторами глобального управління у контексті «держави-ГНК» та/або «держави-міжнародні рухи» крізь призму зовнішньо-економічних стратегій сучасних держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / Hedley Bull. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012. – 368 p.
2. Waltz K. Theory of International Politics / Kenneth Waltz. – Boston: McGraw-Hill, 1979. – 256 p.
3. Mearsheimer J.J. The Tragedy of Great Power Politics / John J. Mearsheimer. – New York: W.W. Norton & Company, 2001. – 555 p.
4. The complete Global Firepower list puts the military powers of the world into full perspective/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
5. Mearsheimer J.J. Structural Realism / [Електронний ресурс] / John J. Mearsheimer. – Режим доступу: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/StructuralRealism.pdf>
6. Ikenberry G.J. Liberal Order and Imperial Ambition: Essays on American Power and International Order/ G. John Ikenberry. – Cambridge: Polity Press, 2006. – 312 p.
7. Doyle M.W. Liberalism and World Politics / Michael W. Doyle. // American Political Science Review. – 1986. – Vol. 80 (4). – P. 1151-1169.
8. Nye J.S. Soft Power: The Means To Success In World Politics / Joseph S. Nye. – New York: Public Affairs, 2005. – 191 p.
9. Keohane R.O. International Institutions and State Power / Robert Owen Keohane. – Boulder: Westview Press, 1989. – 270 p.
10. Weiss Th. The UN and Global Governance: An Idea and its Prospects / Th. Weiss, R. Thakur. – Bloomington: Indiana University Press, 2010. – 448 p.
11. Country Brand Index 2014-2015. FutureBrand/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.futurebrand.com/uploads/CBI2014-5.pdf>
12. Konflikt barometer [Електронний ресурс] / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – Режим доступу: <http://hiik.de/de/konfliktbarometer/>
13. The World Bank and the Emerging World Order. Adjusting to multipolarity at the second decimal point / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ciaonet.org/attachments/18025/uploads>
14. IMF Members' Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx>
15. World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wto.org/>
16. Reveron D.S. US Foreign Policy and Defense Strategy: The Evolution of an Incidental Superpower / Derek S. Reveron, Nikolas K. Gvosdev and Mackubin T. Owens. – Washington: Georgetown University Press, 2014. – 272 p.
17. Гарри М. Конкурентные стратегии Пекина и малых стран АСЕАН в Южно-Китайском море / М. Гарри // Международные процессы. – 2015. – Т.13, № 1 (40). – С. 81-88.
18. Савчак Н. Китай та Індія у глобальних трансформаційних процесах сучасності / Н. Савчак // Науковий вісник Дипломатичної академії України, 2012. – С. 205-211.
19. The BRICS Post [Електронний ресурс] / BRICS. – Режим доступу: <http://thebricspost.com/>
20. China and the Developing World: Beijing's Strategy for the Twenty-first Century / Joshua Eisenman, Eric Heginbotham, Derek Mitchell (Eds.). – London: Routledge, 2015. – 256 p
21. Acharya A. How Ideas Spread: Whose Norms Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism / Amitav Acharya // International Organization. – 2004. – Vol. 58 (2). – P. 239-275.
22. Дрякин А. Внешнеполитическая стратегия России на современном этапе: нормативно-пра-

вовая база / А. Дрякин // Право и управления. XXI век. – 2015. – №1 (34). – С. 92-96.

23. Kamrava M. Mediation and Saudi Foreign Policy / Mehran Kamrava // Orbis. – 2013. – 57(1). – P. 152-170.

УДК 355.01

Целуйко В.О.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

РОЛЬ ВЕЛИКИХ МІСТ У СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.

Частина 1.

Досліджується феномен перенесення бойових дій до великих міст у сучасних збройних конфліктах. Перша частина статті присвячена військовій складовій. Запропонована змішана класифікація населених пунктів з використанням елементів пострадянської та англосаксонської військової думки. Розглядаються військові причини перенесення бойових дій до великих міст та поширені форми таких бойових дій.

Ключові слова: велике місто, сучасні збройні конфлікти, штурм, осада, блокада.

Целуйко В.А.

РОЛЬ БОЛЬШИХ ГОРОДОВ В СОВРЕМЕННЫХ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТАХ. Часть 1.

Исследуется феномен перенесения боевых действий в большие города в современных вооруженных конфликтах. Первая часть статьи посвящена военной составляющей. Предложена смешанная классификация населенных пунктов с использованием элементов постсоветской и англосаксонской военной мысли. Рассматриваются военные причины перенесения боевых действий в большие города и распространенные формы таких боевых действий.

Ключевые слова: большой город, современный вооруженный конфликт, штурм, осада, блокада.

Tseluyko V.

THE ROLE OF LARGE CITIES IN MODERN ARMED CONFLICTS

Part 1.

The phenomenon of combat transfer into large cities in modern armed conflicts is examined in this Article. The first part of the Article is devoted to their military component. The mixed classification of populated locations applied with elements of Post-Soviet and Anglo-Saxon military science is introduced. Military purposes for transfer of armed actions into a large cities as well as a wide spread forms of such actions are considered.

Keywords: large city, modern armed conflict, assault, siege, blockade.

Війна на Донбасі стала для Української держави важким випробуванням. Збройні Сили, які деградували протягом понад двох десятиліть Незалежності зіткнулися з потужним ворогом в особі місцевих сепаратистів, російських найманців та кадрових військових російської армії. Не зважаючи на вкрай несприятливі стартові

умови, Збройні Сили України разом із формуваннями інших силових відомств і добровольчими формуваннями змогли стабілізувати лінію фронту, при цьому під контроль України повернулися декілька великих міст та агломерацій (Маріуполь, Краматорська та Лисичансько-Северодонецька агломерації). Але на непідконтрольній території ОРДЛО залишилися великі міста та агломерації, у тому числі й два обласних центри Донбасу.

Уже звільнення Слов'янська наочно продемонструвало, що конфлікт на Донбасі не є унікальним, а вписується в загально-світовий тренд перенесення бойових дій в урбанізовані зони. Кілька штурмів міста Грозний російськими та чеченськими формуваннями, багатомісячні битви за Мосул, Алеппо, Дамаск та інші великі міста стали візитною карткою сучасної війни. Тому дослідження різних аспектів збройного протистояння у великому місті потребує наукового осмислення та формулювання практичних рекомендацій. Ця тенденція знайшла відбиття в появі нового напрямку сучасної воєнної науки – воєнної урбаністики.

У першій частині статті буде розглянуто поняття «велике місто» та суто військові фактори, які спричинили перенесення сучасних бойових дій переважно в урбанізовану місцевість, а також військові наслідки цього феномена. В наступних частинах статті будуть розглянуті політичні, соціальні та економічні причини й наслідки, а також будуть зроблені узагальнення.

Проблематика перенесення бойових дій до великих міст у військовому плані знайшла відбиття в узагальнюючих роботах, однією з яких є широко відома робота Л. Дімарко «Concrete Hell» (видана російською під назвою «Уличные бои») [1], в статутах і роботах з тактики [2; 3; 4; 5, с.149-153, 247-257], творах з окремих питань вуличних боїв [6, с.7-64; 7, с. 169-189; 8; 9; 10; 11; 12]. У цих роботах ретельно розглядаються форми та тактика ведення бойових дій на урбанізованій місцевості, але питанню, чому саме наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. бойові дії змістилися переважно до великих міст не приділено достатньої уваги.

Спочатку слід з'ясувати, що під «великим містом» розуміє військова наука. Радянські [3, с.7] та пострадянські джерела [4, с.4] пропонують класифікацію, згідно з якою, міста розділяються на: *малі* (до 50 тис. мешканців), *середні* (від 50 до 100 тис. мешканців) та *великі* (понад 100 тис. мешканців). Така класифікація є недостатньою, тому що «велике місто» від 100 тис. мешканців за своїми тактичними (соціальними, політичними, економічними) властивостями може суттєво відрізнитися від «великого міста» з 10 млн. мешканців.

Статут армії США «Комбіновані операції на урбанізованій місцевості» пропонує таку класифікацію населених пунктів: *Villages* (до 3 тис. мешканців), *Towns* (3-100 тис.), *City* (100 тис. – 1 млн.), *Metropolis* (1-10 млн.) та

Megalopolis (понад 10 млн. мешканців) [2, р. 1-2]. Таким чином, радянське «велике місто» поєднує американські *City*, *Metropolis* та *Megalopolis*. У цій статті ми будемо використовувати термін «велике місто» як узагальнююче, коли знадобиться більш точна акцентуація, використовуватимемо американську класифікацію великих міст.

Хоча і радянська (пострадянська), і американська класифікації міст прив'язувалися до населення, але, з військової точки зору, більш важливою є периметр та площа міста, характер і щільність забудови. Так, в радянському джерелі наводиться приблизна залежність периметру міських кордонів від чисельності населення міста: місто в 50 тис. мешканців – 15 км периметру, 100 тис. – 25 км [3, с. 7]. Але фактично чисельність населення не дуже сильно корелює з цими параметрами у різних регіонах світу. Так, площа міста Грозний перед розвалом Радянського Союзу дорівнювала площі міста Харків з населенням учетверо більшим, що було пов'язано з забудовою чеченської столиці переважно будинками приватного сектору, на відміну від Харкова з великою кількістю багатоповерхівок. Якщо порівнювати міста різних континентів, то така кореляція буде ще більш розумною.

Серед класичних причин перенесення бойових дій до урбанізованої місцевості можна вказати роль великих міст у стратегічному та оперативному масштабах.

Велике місто – це територія компактного проживання значних мобілізаційних ресурсів. Такі міста можуть бути важливими промисловими центрами, у тому числі й військово-промисловими та випускати продукцію подвійного призначення. Часто велике місто відіграє роль вузла наземних, водних і повітряних комунікацій. Ці фактори зумовлюють військове значення великих міст. Крім того, такі міста як політичні, економічні, демографічні центри також підвищують своє значення в стратегічній площині.

Крім цих факторів, сучасні збройні конфлікти додали нових аргументів на користь зміщення бойових дій в урбанізовану зону. Мова йде про те, що у сучасних конфліктах важливу роль відіграють іррегулярні та недержавні збройні формування. Особливість таких формувань полягає в тому, що вони є переважно піхотними або моторизованими піхотними. Тобто такі формування є вкрай вразливими до ураження важким озброєнням, як то авіацією, артилерією та бронетехнікою на відкритій місцевості.

Більше того, багато регулярних формувань у країнах третього світу не дуже відрізняються за своїм озброєнням та технікою від недержавних. У багатьох таких країнах регулярна армія переважно представлена піхотою на джипах, повнопривідних пікапах та вантажівках. Така ситуація зумовлена відносно низькою ціною такої техніки порівняно з броньованою, а також її більшою мобільністю, яка в деяких ситуаціях є визначальною. Так, останній період війни Лівії та Чаду наприкінці 80-х років минулого століття отримав назву «Війна Тойот» завдяки широкому та ефективному використанню чадською армією цих повнопривідних автомобілів. Після цієї війни «Війна Тойот» стала типовою для багатьох сучасних збройних конфліктів. Разом із цим, такі моторизовані регулярні формування також є вразливими до ураження важким озброєнням.

Вразливість піхоти й моторизованої піхоти змушує її шукати укриття, і будівлі займають перше місце серед них, забезпечуючи піхоті, а іноді й її техніці, маскування та захист від уламків авіаційних бомб, ракет, артилерійських снарядів та мін. Чим більше укриттів та чим вони міцніші, тим більшу зацікавленість така місцевість викликає у піхоті. Очевидно, що саме великі міста є територією великої концентрації таких укриттів. Така ситуація ще більше сприяє піхотним формуванням, якщо у місті є розвинуті підземні комунікації або старі катакомби, придатні для переміщення загонів, а особливо метрополітен. Підземні споруди є ще більш надійними укриттями, ніж будівлі.

На сучасному полі бою для армії розвинутої країни дуже важливу роль відіграє розвідка, яка використовує широкий спектр технічних засобів на різних фізичних принципах. Від наземних радіолокаційних та тепловізійних станцій до потужних і дорогих розвідувальних авіаційних (включаючи безпілотні) та космічних комплексів. І саме в місті, особливо великому, з великою кількістю будівель і підземних комунікацій ефективність цих потужних засобів розвідки виявляються мінімальною. Більш того, місто як територія великої концентрації цивільного населення та цивільного автотранспорту дозволяє піхотним та моторизованим формаціям маскуватися на фоні цивільних громадян.

Додатковим військовим привабливим фактором для піхоти у місті як поля бою є обмежені можливості у використанні супротивником броньованої техніки. На

відміну від відкритої місцевості в населених пунктах, броньована наземна техніка змушена переміщуватися вулицями, парками, майданами, іноді дворами, тому що будівлі та інші споруди обмежують її рух. При цьому навіть доступні напрями руху можуть бути перекриті штучними загородами: барикадами, ровами, мінними загородами, залишками знищених будівель тощо. Розчищення цих штучних загород вимагає відповідних інженерних підрозділів, техніки та часу, що залишає механізовані підрозділи без їх важливої тактичної переваги – швидкості.

Серед інших вад броньованої техніки у місті можна виділити поганий огляд в тривимірному просторі бою у місті. Це дозволяє супротивнику наблизитися до броньованих цілей майже впритул, і навіть піхотне прикриття не забезпечує безпеку танків та БМП. Також слід врахувати, що на озброєння броньованої техніки накладаються певні обмеження в плані її ефективності. Так, танки мають обмежений кут підйому гармат, що не дозволяє їм вражати цілі на верхніх поверхнях будівель, які знаходяться недалеко. Озброєння БМП та БТР не завжди здатне ефективно вразити цілі в бетонних, кам'яних та цегляних будівлях.

Таким чином, бронетехніка дійсно має суттєві обмеження своєї ефективності під час ведення бойових дій у місті, що підвищує шанси регулярної, іррегулярної або недержавної піхоти під час зіткнення з механізованими формуваннями, які на відкритій місцевості були б здатні швидко та без великих втрат знищити такі легкі піхотні формації. Більш того, саме у місті значно підвищується ефективність легких піхотних протитанкових засобів.

Ще наприкінці Другої світової війни німецька армія під час оборони великих міст, особливо таких, як Будапешт, Бреслау та Берлін, продемонструвала високу ефективність легких і дешевих піхотних протитанкових засобів, таких як «Панцерфауст» для ураження радянських танків і самохідних гармат. При цьому таку високу ефективність вони демонстрували навіть в руках нашвидкуруч навчених підрозділів ополчення – «Фольксштурму», хоча у бойових діях на відкритій місцевості ці протитанкові засоби мали набагато меншу ефективність. Це було пов'язане з тим, що в місті піхотинці мали змогу наблизитися до своїх цілей на необхідну відстань, залишаючись при цьому замаскованими та захищеними стінами будівель. Крім того,

досить повільні темпи розвитку наступу механізованих формувань у місті дозволяли піхотинцям безпечно перекидати свою резерви, у тому числі й протитанкові команди «винищувачів танків».

Наприкінці ХХ ст., не зважаючи на значне якісне зростання бронетехніки порівняно з періодом Другої світової війни, піхота з дешевими протитанковими гранатометами на цивільному транспорті продемонструвала високу ефективність в ураженні ворожих броньованих цілей. Так, іранські ополченці з «Басіджу» використовували команди «винищувачів танків» на мотоциклах під час війни з Іраком в 1980-х роках. Чеченські «винищувачі» використовували цивільний автомобільний транспорт.

Громадянська війна в Сирії (починаючи з 2011 р.) дала приклад масованого використання повстанською піхотою не лише дешевих і простих протитанкових гранатометів, а й керованих протитанкових ракетних комплексів. Ці компактні та досить легкі засоби ведення війни дозволяють піхотинцям, не втрачаючи своїх маскувальних та мобільних якостей, значно збільшити дистанцію ураження броньованих цілей. Не дивно, що в Сирії кількість знищених за допомогою цих комплексів бронєодиниць сягає кількох сотень.

Ще одним сучасним засобом боротьби піхотинців з бронетехнікою стали керовані міни та фугаси. Масштаби їх використання в Іраку (де бойові дії часто велися коаліційними силами НАТО в містах та селах) сягнули таких розмірів, що натівські армії були змушені складати багатомільярдні контракти для закупівлі спеціалізованих бронемашин з підвищеним протимінним захистом (MRAP).

Таким чином, саме великі міста є для регулярних, іррегулярних і недержавних піхотних і моторизованих піхотних формувань найбільш безпечним полем бою у разі зіткнення з супротивником, який має достатньо важкого озброєння. Фактично це єдине поле бою, де такі легкі формування можуть ефективно боротися з технічно розвинутим супротивником. Оборона Алеппо, Мосулу, передмість Дамаску, які тривали місяцями та роками наочно продемонстрували, що легка піхота в великому місті є дуже «твердим горішком». Навіть коли супротивник активно використовує бойову авіацію, артилерію та хімічне озброєння, не рахуючись з жертвами серед цивільного населення.

Стосовно сучасних форм бойових дій у великих містах, то вони залежать від сил та засобів сторін, їх цілей, розмірів міста, чисельності його населення, характеру забудови та інших факторів. Така ситуація призводить до того, що кожна битва за *City* та *Metropolis* стає унікальною, що зумовлює її перебіг та результат. Бойових дій в *Megalopolis* ще не відбувалося, але враховуючи нестабільність в багатьох країнах світу та стрімку урбанізацію, можна вважати, що це питання недалекого майбутнього.

Можна виділити декілька основних форм бойових дій у місті:

1. Швидке захоплення міста. Використовується регулярними, іррегулярними та недержавними формуваннями, коли для цього є сприятливі умови. У першу чергу завдяки слабкості супротивника. Переваги такого методу встановлення контролю над містом дуже значні:

а) швидкість операції, яка дозволяє тримати ініціативу й не давати супротивнику часу для мобілізації своїх людських і матеріальних ресурсів, а також швидко вивільнити свої сили для операцій в інших місцях після захоплення міста;

б) можливість уникнути великих втрат серед особового складу атакуючих збройних формувань;

в) можливість уникнути значних втрат серед мирного населення та руйнувань індустріальних, інфраструктурних і житлових об'єктів;

З іншого боку, якщо рішення базувалося на хибному підґрунті, такий метод може мати зворотній результат і обернутися великими втратами особового складу, техніки, цивільного населення та руйнуваннями, як це було на початку «Новорічного штурму» міста Грозний частинами російської армії взимку 1994-1995рр.

2. Штурм. Використовується, коли супротивник зміг організувати оборону міста, але наявні сили армії, що атакує, дозволяють встановити над ним контроль за короткий термін. Штурм надає ті самі переваги, що й швидке захоплення міста, але втрати серед особового складу, населення та руйнування можуть бути значними. Крім того, штурм міста, особливо великого, потребує значних сил і часу на його підготовку. Коли сил не вистачає, чи є брак часу, а швидко захопити місто немає можливості, використовують такі дві форми бойових дій: блокада та облога.

3. Блокада. Блокада передбачає ізоляцію міста та в першу чергу його гарнізону від

резервів і матеріального постачання. Також важливим завданням блокади є унеможливити активні дії гарнізону, наприклад, на комунікаціях супротивника, який оминув місто й розвиває наступ у глибину території. Переваги блокади в тому, що втрати особового складу, техніки, цивільного населення та руйнування можуть бути мінімізовані, але лише за умов пасивної поведінки гарнізону. В ідеалі через певний час гарнізон сам капітулює через брак харчів та/або води, можливо, під тиском цивільного населення, та передасть місто неушкодженим.

Але якщо гарнізон веде себе активно, то блокада може обернутися провалом зі значними втратами. Успіху дій гарнізону сприяє недостатня щільність блокуючих військ, нестача резервів у супротивника, дії деблокуючих сил ззовні, сама специфіка дій гарнізону по «внутрішнім лініям», а супротивника на «зовнішніх лініях», що дозволяє гарнізону швидко перекидати свою резерви та змінювати напрямки ударів. Ця проблема особливо гостро стоїть під час блокади великих міст, особливо *Metropolis* та *Megalopolis* з їх значними периметрами забудованої території і особливо за наявності великих передмість або агломерації.

У цілому якісна блокада може потребувати значної кількості військ, які будуть приречені на пасивність упродовж тривалого часу. Тому якщо є можливість, замість блокади використовують облогу. Серед відомих блокад постбіполярного світу слід згадати блокади Сараєво та Біхача у Боснії у першій половині 1990-х років, які проводили сербські збройні формування, і які не досягли своїх цілей у зв'язку з поразками сербів на інших фронтах. При цьому варто відзначити активні дії гарнізону Біхача у сербське зазілля під час хорватської операції «Буря» з розгрому самопроголошеної Республіки Сербська Країна.

4. Облога. Якщо блокада це переважно пасивний метод оволодіння великим містом, то осада поєднує блокаду з поступовими локальними штурмами певних частин міста. Тобто коли взяти ціле місто штурмом немає можливості, то його беруть поступово квартал за кварталом, район за районом. А щоб супротивник не мав можливості нарощувати сили гарнізону, доставляти матеріальні засоби, вивозити поранених, місто блокується. Сам така облога, якій передують блокада, виявляється більш ефективною. Так, під час Першої російсько-чеченської війни росіяни намагалися взяти Грозний

взимку 1995 р. без його блокування, що дозволяло чеченцям підтримувати обороноздатність гарнізону та вивести його, коли можливості із захисту столиці були вичерпані. А от під час Другої війни росіяни спочатку блокували Грозний, а потім почали його поступово захоплювати. В результаті гарнізон міста швидше втратив здатність оборонятися, а під час прориву з оточення зазнав дуже значних людських втрат, у тому числі й серед командного складу. З іншого боку, те, що частина піхоти гарнізону все-таки прорвалася у гори, продемонструвало, що щільність блокади була недостатня.

Облога в багатьох сучасних збройних конфліктах є поширеною формою бойових дій технічно оснащеної механізованої армії проти легких формувань у містах. Можна назвати три битви за Фаллуджу та битву за Мосул в Іраку, битви за Алеппо, Дамаск, Ракку, Дер-ез-Зор та інші великі міста в Сирії. До облоги можна віднести й визволення міст Слов'янськ та Краматорськ українськими військами. При цьому прорив гарнізону дозволив, з одного боку, уникнути додаткових жертв серед громадян України та руйнувань, а з іншого – негативно вплинув на перспективи визволення Донецька.

5. Позиційні бойові дії. Коли сторони не мають можливості суттєво змінити свої зони контролю у великих містах, вони переходять до тривалих позиційних дій, які можуть поєднуватися зі спалахами наступальної активності однієї чи кількох сторін у форматі локальних штурмів певних частин міста, а також розвідувально-диверсійними діями за невисокої щільності військ сторін на фронті. Позиційна війна носить переважно вимушений характер, тому коли якась зі сторін отримує додаткові переваги, вона переходить до більш активних дій. Прикладом можуть бути бойові дії в Алеппо, де тривалий позиційний період змінився наступом урядових сил, контрнаступом повстанців і знову наступом армії Асада, який призвів до захоплення повстанської східної частини міста. Також у столиці Сомалі Могадишо був тривалий період позиційного протистояння між військами ООН та ісламістами аш-Шабаб, який закінчився наступом військ ООН та звільненням міста. В конфлікті на Донбасі на сьогодні поширені позиційні дії в передмістях донбаської агломерації Донецьк-Макіївка-Горлівка.

6. Бої за контроль над містом. Шоста форма має місце під час збройного протистояння між регулярними (місцевими чи іноземними) та іррегулярними формуван-

нями, з одного боку, та недержавними – з іншого. Суть цієї форми полягає у тому, що «контроль над містом» є досить відносна категорія: для повного контролю слід мати високу щільність військ на кожному квадратному кілометрі міської забудови. А це потребує такої колосальної кількості військ, якщо мова йде про *Metropolis* та *Megalopolis*, яка переважно не може бути виділена для цієї місії. Тому в реальному житті контроль над великим містом і має відносний характер і завжди є компромісом між задіяними для цього силами й допустимою щільністю контролю. Тобто регулярні формування та їх іррегулярні помічники змушені змиритися з тим, що на території великого міста будуть «сірі зони», де зможуть базуватися недержавні збройні формування.

Якщо державних сил недостатньо, вони змушені віддати ініціативу недержавному супротивнику і обмежитися контролем над окремими об'єктами у місті. Так, у Могадишо довгий час зона контролю уряду та військ ООН обмежувалася морським портом, аеропортом, Президентським палацом та вулицями, які їх поєднували. У такому випадку частина міста фактично є територією під контролем супротивника.

Якщо сил дещо більше і командування державних формувань не хоче віддавати ініціативу, воно проводить рейди в «сіру зону»: засідки спецпризначенців, адресні та масові «зачистки». Такі активні дії тримають супротивника у напруженні і зменшують його активність. Зі свого боку, недержавні формування намагаються нападами та загрозою певним об'єктам розпорошити державні сили і цим зменшити їхні резерви для активних дій у «сірій зоні». Тобто боротьба за контроль над містом – це боротьба за ініціативу, територію, ресурси та резерви.

Важливим елементом контролю над великим містом є контроль над його периметром. Так, у серпні 1996 р. не зважаючи на майже 20-тисячний гарнізон силових структур Росії в місті Грозний та його передмістях, чеченські формування почали операцію «Джихад», ввели близько 1,5 тис. бойовиків у місто завдяки недостатній щільності російських підрозділів по периметру та поєднавшись з місцевими бойовиками, нанесли Росії болючих втрат, змусили сісти за стіл перемовин і нав'язали Росії вигідні Чечні умови.

Підсумовуючи вищесказане можна зробити такі висновки:

1. Перенесення бойових дій до урбанізованої зони взагалі та великих міст, зокрема в сучасному світі носить об'єктивний характер.

2. Серед суто військових причин цього процесу слід підкреслити, що для багатьох збройних формувань велике місто є майже єдиним полем бою, де вони здатні ефективно протистояти технічно більше потужному супротивнику. При цьому це характерно як для недержавних та іррегулярних формувань, так і багатьох регулярних формувань країн Третього світу.

3. Сучасне збройне протистояння в великому місті має різноманітні форми, які зумовлені конкретними військовими та невійськовими факторами. У свою чергу від форми та інтенсивності бойових дій залежать політичні, соціальні та економічні наслідки, про що докладніше буде досліджено в наступних частинах статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Димарко Л. Уличные бои. Специфика подготовки и ведения – от Сталинграда до Ирака / Луис Димарко – М.: Эксмо, 2014. – 240 с.
2. FM 3-06.11 (FM 90-10-1) Combined Arms Operations in Urban Terrain // Headquarters Department of the Army – Washington, DC – 2002. – 644 p.
3. Шовколович А.К. Боевые действия мотострелкового батальона в городе / А.К. Шовколович, Ф.И. Конасов, С.И. Ткач. – М.: Воениздат, 1971. – 192 с.
4. Организация и ведение боя в городе. Учебное пособие. – Харків: Благодійний фонд «Мир і порядок», 2015. – 158 с.
5. Боевой устав по подготовке и ведению общевойскового боя. Часть 2. Батальон, Рота / под ред. А.Д. Вавилова – М.: Воениздат, 2006. – 700 с.
6. Дах Г. фон. Техніка бою. Том 2, частина 1. Бій за особливих обставин / Ганс фон Дах. – Львів: «Астролябія», 2015. – 168 с.
7. Дах, Г. фон. Техніка бою. Том 2, частина 2. Боротьба у горах. Контрдиверсійні операції / Ганс фон Дах. – Львів: «Астролябія», 2016. – 224 с.
8. Jones T.A. Attack Helicopter Operations in Urban Terrain / Timothy A. Jones. – Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 1996. – 57 p.
9. Nussio R.J. Tanks in the Street: Lessons Learned Through Bytes not Blood / Ricky J. Nussio. – Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 2000. – 43 p.
10. Harris M.J. Tanks: Fulfilling A Role In Military Operations In Urban Terrain (Mout) / Michael J. Harris. – Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 1998. – 56 p.
11. Lapham C.A. Colossus on Main Street: Tactical Considerations of Heavy Armor and Future Mout Doctrine / Curtis A. Lapham. – Fort Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies United

States Army Command and General Staff College, 1996. – 54 p.
12. Grime W.C. Heavy Artillery: Military Operations in Urban Terrain (MOUT) / Wayne C. Grime. Fort

Leavenworth, Kansas: School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College, 1999. – 72 p.

УДК 327

Гарбар О. О.

Київський національний
університет культури і мистецтв

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ» ТА ЧИННИКИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Розглядаються структуроутворювальні фактори, що впливають на формування, розвиток, змінність та визначення національних інтересів держав, котрі існують у системі міжнародних відносин. Сформовано перелік найбільш суттєвих чинників, які впливають на державні інтереси. Доводиться, що поняття «національні інтереси» є змінним та анархічним за своєю природою, особливо під час процесу глобалізації, яка ще більше взаємопов'язує всі компоненти в системі міждержавних відносин. Пропонується нове визначення терміна «національні інтереси», виходячи з його комплексного розуміння.

Ключові слова: національні інтереси, система міжнародних відносин, історична епоха, глобалізація, вплив на державу.

Гарбар А. А.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ» И ФАКТОРЫ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Рассматриваются структурообразующие факторы, влияющие на формирование, развитие, переменность и определение национальных интересов государств, существующих в системе международных отношений. Сформирован перечень наиболее существенных факторов, влияющих на государственные интересы. Доказывается, что понятие «национальные интересы» является переменным и анархическим по своей природе, особенно во время процесса глобализации, которая еще больше взаимосвязывает все компоненты в системе межгосударственных отношений. Предлагается новое определение термина «национальные интересы», исходя из его комплексного понимания.

Ключевые слова: национальные интересы, система международных отношений, историческая эпоха, глобализация, влияние на государство.

Garbar A.

THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF «NATIONAL INTERESTS» AND FACTORS OF THEIR FORMATION

The author considers the aspects and structure-forming factors affecting the formation, development, variability, and determination of national interests of the states that exist in the system of international relations. The author formed a list of the most significant factors influencing the state interests. It is proved that the concept of «national interests» is variable and essentially anarchic, especially in the process of globalization, which interconnects all the components in the system of interstate relations even more. The new definition of the term «national interests» was proposed on the basis of its comprehensive understanding.

Key words: national interests, system of international relations, historical era, globalization, influence on the state.

Актуальність дослідження зумовлена існуванням багатовекторного та різновимірного впливу на національні інтереси держав з боку багатьох факторів і процесів. Така ситуація суттєво ускладнилася у зв'язку зі стрімким розвитком глобалізації, котра спричинила формування широкого кола взаємозв'язків між структурними компонентами системи міжнародних відносин, до яких входять і держави, що значно ускладнює ідентифікацію сутності формування, розвитку та визначення державних інтересів.

Категорія національних інтересів була досліджена такими зарубіжними спеціалістами у сфері міжнародних відносин, як Г. Моргентау, З. К. Бзежинський, Г. А. Кіссінджер, Р. Арон та ін., котрі у своїх працях вказували на те, що основними категоріями національного інтересу виступають самозбереження держави та накопичення «могутності» в широкому розумінні цього слова.

Не менш важливий внесок в практичну розробку поняття «національні інтереси» зробив Н. Макіавеллі, котрий вкладав в нього головні цілі, розумний баланс у внутрішній і зовнішній політиці, а прагматизм і збереження суверенітету визначав як базові основи існування державності.

На пострадянському просторі темою визначення структури та змісту національних інтересів займалися П. А. Циганков, К. С. Гаджієв, М. Н. Казакова, М. А. Сісенбаєва, М. В. Юрченко, М. В. Лоскутова і багато інших.

Попри наявні здобутки у комплексному розумінні національних інтересів держави, ця тема, однак, потребує подальших наукових пошуків.

Метою статті є визначення чинників, котрі впливають на формування національних інтересів держав у системі міжнародних відносин та надання терміну «національні інтереси» якомога чіткішого розуміння, виходячи з факторів, що мають вплив на його утворення й змінність.

У сучасній політологічній думці під національними інтересами прийнято розуміти: «стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти» [1, с. 5]. Або ж: «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом» [2, с. 451].

Таке визначення не є єдиним в науковому середовищі та вичерпним за своєю суттю,

хоча й дає доволі зрозуміле тлумачення терміна.

Варто відмітити той факт, що термін «національні інтереси» з'явився у нас завдяки англійській політологічній літературі, в котрій він визначається як «державний інтерес». Проте особливих відмінностей в обох термінах немає, адже різниця в назвах зумовлена тим, що в англійській мові, до речі, як і в інших мовах романо-германської групи, термін «національний» не має чітко вираженого етнічного значення [3, с. 112]. Більш того, якщо все ж таки погодитись з тим, що певна різниця присутня, то варто вказати на те, що обидва поняття несуть у собі однакові складові та взаємодіють з однаковими факторами, про що докладніше буде вказано далі.

У 1935 р. термін «національний інтерес» було вперше включено в «Оксфордську енциклопедію соціальних наук», тобто відтоді він увійшов у науковий обіг. Пріоритет у розвитку цього поняття належить двом американцям, а саме: теологу Р. Нібуру та історіку Ч. Бірду [4, с. 14].

Водночас повне й вичерпне загально-визнане визначення поняття «національні інтереси» як для певної держави, так і загалом, дати доволі важко, головним чином через «...багатогранність і рухливість цього поняття...» [5, с. 67]. Подібну думку ми можемо побачити й у Р. Арона, котрий відзначає, що «розмаїття конкретних цілей-завдань і кінцевих цілей-завдань не дало б нам змоги сформулювати раціональне визначення «національного інтересу» навіть у тому випадку, коли він не містив у самому собі неоднозначності, яку можна ототожнити з неоднозначністю колективного інтересу в економічній науці» [6, с. 183].

Формуються національні інтереси протягом історичного розвитку держави, котра являє собою суб'єкт міжнародного права [7, с. 128] та є складовою частиною системи міжнародних відносин, під впливом якої перебуває і яку водночас формує, а також так чи інакше впливає на неї.

Виходячи з цього, національні інтереси, як такі, являють собою багатоскладове поняття, рівень, місце і значення якого безпосередньо залежать від умов та обставин, в яких знаходиться держава, що відіграє вирішальну роль в їх визначенні, практичній реалізації, захисті та розвитку.

Важливою проблемою лишається й правильне визначення національних інтересів певної держави. З цього приводу цікавою є думка американського спеціаліста в галузі

міжнародних відносин Джеймса Розенау, котрий стверджував: «...визначення національного інтересу ніколи не може бути нічим іншим, як системою умовиводів, що виходять з аналітичної та ціннісної бази політики» [8, с. 58].

Це судження дає можливість зробити ряд певних висновків. По-перше, визначення національних інтересів залежить від якості політичної системи, а точніше, від його аналітичного апарату, котрий, умовно кажучи, визначає цілі та засоби їх досягнення. По-друге, бачення національних інтересів формується діючими ідеями та цінностями, що домінують у політичній системі та відбивається на трактуванні політичної дійсності й встановленні певних пріоритетів.

У широкому розумінні національні інтереси не мають постійного характеру, можна стверджувати, що вони певною мірою анархічні, адже їх виникнення неможливо контролювати повною мірою, вони залежать не тільки від дій самої держави, але й від ряду інших факторів впливу, котрі виступають, так би мовити, формуючими чинниками, що є змінними за своєю природою.

Зокрема, до таких чинників ми можемо віднести:

- розвиток міжнародної системи, її стан і вплив, котрий вона чинить на державу;
- географічне розташування країни;
- конкретні дії й цілі інших акторів міждержавних зносин та методи їх реалізації;
- наявність або відсутність тих чи інших природних ресурсів;
- вага та місце країни, яке вона посідає в міжнародному співтоваристві;
- національно-культурні традиції і так далі [9, с. 132].

До вказаних факторів, які впливають на національні інтереси, важливо додати найбільш впливовий та узагальнюючий. Таким фактором, на нашу думку, є історична епоха, яка являє собою «найбільшу одиницю історичного часу, що позначає тривалий період людської історії, котрий відрізняється певною внутрішньою зв'язністю і тільки йому властивим рівнем розвитку матеріальної і духовної культури» [10, с. 420]. Саме історична епоха чинить найбільш вагомий вплив на сутність національних інтересів кожної держави. Адже кожний етап історичної епохи виражається в структурній зміні відповідних факторів. У світлі цього доречно було б вказати на американського соціолога-теоретика Т. Парсонса, котрий виділив наявність функціональних підсистем, що є складовими

соціальної системи, без яких суспільство як таке функціонувати не може. А саме: економіку, політику, культуру та сім'ю [11, с. 128]. Хоча така класифікація значною мірою відноситься до соціологічної думки, на наше переконання, такий розподіл дозволяє нам визначити частину ключових факторів, що виникли за час існування людства. Адже соціальна система є продуктом певного історичного періоду, а наведені фактори являють собою його невід'ємні складові, котрі тим чи іншим способом формують національні інтереси та здійснюють різнобічний вплив на них.

Історично зумовлений розвиток кожної з наведених підсистем створює нові види інститутів, які мають забезпечувати реалізацію відповідних функцій у суспільстві, що, в свою чергу, є ключовою складовою держави.

Якісний розвиток інститутів і підсистем впродовж історії людства сприяв переформатуванню способу життя, тобто глобальним змінам у суспільстві, котрі, на нашу думку, цілком можна називати єдиним поняттям – «еволюцією суспільства».

Еволюція суспільства як така пройшла декілька етапів свого розвитку, класифікувати котрі можна по-різному. Щодо поглиблення цієї тези доволі цікавою є класифікація соціолога та футуролога Елвіна Тоффлера, який у своїй праці «Шок майбутнього» виділяє такі періоди: аграрний, індустріальний та постіндустріальний. Розвиток науки і техніки, на його думку, здійснюється хвилями [12, с. 27]. Поняттям «хвиля» Е. Тоффлер описує суттєве науково-технічне зрушення. Таким зрушенням, наприклад, свого часу був промисловий переворот. Зрушення, які пережило людство на різних етапах свого життя, кардинально змінили існування людей та створили нові умови в різних сферах людської життєдіяльності, на які ми вже вказували на прикладі класифікації Т. Парсонса, хоча, варто коротко описати їх.

Перший з них – економіка, саме завдяки розвитку економіки, котра вплинула на методи та спосіб праці, якість і кількість виробництва, відіграла і відіграє ключову роль в створенні та поширенні нових технологій, людство змогло досягнути того рівня життя та прогресу, який ми наразі маємо. Економіка забезпечує людей матеріальними умовами існування, продуктами харчування, одягом, житлом та ін. Загально-відомо, що начасі національні інтереси підпорядковані торгівлі та технологічно-

економічному розвитку, прогрес яких є основою стабільного існування будь-якої держави.

Не менш важливою є політика, котра визначається як «особлива діяльність по управлінню державою, суспільством, організаційна і регулятивно-контролююча сфера суспільства, що здійснює управління економічною, правовою, соціальною, культурною, релігійною сферами, та ін» [13, с. 532].

Виходячи з наведеного визначення, можна стверджувати, що основна мета політики – забезпечення управління та контроль над важливими суспільними процесами. У світлі цього неможливо не сказати про те, що ефективно політичне управління являє собою основу забезпечення національних інтересів як на визначальному, так і на практичному етапі їх реалізації. Ефективність і якість політичної системи одночасно забезпечує як внутрішню стабільність, так і ефективність зовнішніх зносин, що дозволяє державі отримувати більш широкий інструментарій задля забезпечення власних потреб та досягнення поставлених цілей.

Культура, як її розглядав американський антрополог М. Херсковіц, являє собою «суму поведінки і способу мислення, що утворюють дане суспільство» [14, с. 35].

Виходячи з цього, ми цілком можемо стверджувати, що культура виявляється, перш за все, в мисленні та способі життя. Цей факт, безумовно, накладає свій відбиток на форму національних інтересів тієї чи іншої країни, що відображається у світосприйнятті, частиною якого є вироблення власної ідеальної моделі державності та способу її формування. До того ж, культура стійко пов'язана з формуванням нації та з почуттям самоідентичності, котрі своєю чергою слугують основою суверенітету. Поза культурою народи розпадаються та припиняють своє існування [15, с. 56]. Інакше кажучи – втрачають свою унікальність.

Сім'я ж, хоч і формується під впливом тієї чи іншої культури, але, на нашу думку, її потрібно розглядати як окрему одиницю впливу, перш за все, тому, що вона виконує декілька важливих функцій. Перша з них – демографічна, адже сім'я бере безпосередню участь у відтворенні населення. Наступною функцією є соціалізація, яка забезпечує навчання дітей соціальним нормам, тобто те, що можна назвати вихованням, за допомогою якого, культура суспільства передається від покоління до покоління [16, с. 132].

Таким чином, сім'я слугує базовою основою в підтримці держави, а її захист, як одного з формуючих чинників національного інтересу, має бути одним із ключових завдань країни.

Усі зазначені фактори є універсальними для кожної з держав на світовій арені. Різниця полягає лише в тому, наскільки домінуючий вплив створює той чи інший із них на певну державу та сприяє прогресу. Багато що залежить від того, чому в системі цінностей держава надає пріоритет, а що в ній ставить на другорядні позиції. Всі названі нами чинники пройшли через певний етап еволюції. Загалом перелік можливих факторів впливу на державні інтереси величезний, ми виокремили ті, котрі були і лишаються одними з найбільш вагомих та слугують джерелом для інших, менш вагомих факторів.

Важливо відмітити й змінність факторів. Тобто можливість впливу на існуючий фактор тим чи іншим способом. Такі впливи, на нашу думку, ми можемо умовно розділити на такі підгрупи:

– внутрішні – вплив на фактори здійснює держава шляхом прийняття політичних рішень, реформ та інших подібних дій;

– зовнішні – вплив по відношенню до факторів, котрі функціонують в певній державі, в такому разі, здійснюють інші суб'єкти міжнародних відносин;

– прогресивні – певні дії держави щодо факторів, котрі привели до позитивних зрушень чи процесів. Такими діями може бути боротьба з тероризмом, яка, в свою чергу, має своїм наслідком відновлення стабільності в певній державі чи регіоні, або соціально-політичні та економічні реформи, що принесли позитивний результат та зміцнили позиції держави на міжнародній арені;

– деструктивні – спроба впливу, або її відсутність, принесла шкоду державі. Це можуть бути невдалі реформи, відсутність боротьби з корупцією, слабка політична воля і т.д. Варто вказати на те, що позитивні й деструктивні впливи можуть відбиватися на певній державі завдяки діям інших суб'єктів міждержавних зносин, а також мати різний масштаб: глобальний чи регіональний.

Проаналізувавши всі описані вище фактори, ми можемо спробувати дати визначення поняттю «національні інтереси» самостійно.

На нашу думку, національні інтереси це – багатоаспектне, різнобічне, нестійке поняття, формування та розвиток якого перебуває під впливом різних факторів, вага яких різниться залежно від характеру

складових, що містить та чи інша держава у собі, та є причиною її дій, що носять як внутрішньополітичну, так і зовнішньополітичну спрямованість, головна мета якої складається з двох базисів, перший – досягнення поточних цілей, що є змінними за своєю природою, та примноження певного потенціалу, другий – більш стійкий і є домінуючий, це – забезпечення існування держави як такої.

Як бачимо з викладеного вище, конкретизувати та чітко визначити національні інтереси як такі та певної держави, зокрема доволі складно через низку змінних факторів, котрі безперервно вносять свої корективи у формування та розвиток державних інтересів, ставлять перед країною нові цілі та завдання. Більше того, існуючі процеси ще більш ускладнюються глобалізацією, адже вона створює тісні взаємозв'язки між наявними факторами, що робить процес комплексної ідентифікації національних інтересів досить складним та непостійним, що в свою чергу, потребуватиме постійних наукових пошуків з боку дослідників для подальшого опрацювання зазначеної теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аманмырадов Нурберды Аманмырадович. Источник и движущая сила международных отношений / Нурберды Аманмырадович // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Вип. 15: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 128–132.
2. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
3. Медвідь Ф. М., Буга Р. І. Національні інтереси України та їх пріоритети в умовах глобалізованого світу: небезпеки та загрози // Наук. пр. МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. – К.: МАУП, 2001. – Вип. 3(26). – К.: ДП Вид. дім «Персонал», 2010. – С. 112-117.
4. Чмыхало А. Ю. Социальная безопасность: Учебное пособие / А. Ю. Чмыхало – Томск: Изд-во ТПУ, 2007. – 168 с.
5. Шаховская Л. С. Элементы и структура национальных интересов страны / Л. С. Шаховская, И. В. Днепровская // Известия ВолгГТУ. – 2006. – С. 65-69.
6. Літвін Л. Національні інтереси: сутність та основні підходи до визначення / Л. Літвін // Науковий вісник. – 2014. – № 1. – С. 180-191.
7. Аманмырадов Нурберды Аманмырадович. Источник и движущая сила международных отношений / Нурберды Аманмырадович Аманмырадов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Випуск 15: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 128–132.
8. Трухачёв В. В. Национальные интересы: теоретический дискурс проблемы. / Владимир Владимирович Трухачёв // Вестник РУДН. Серия: Политология. – 2010. – №1. – С. 53-65.
9. Улитин Р. Р. Соотношение понятий «национальный интерес» и «национальная безопасность» в трудах западных и отечественных исследователей / Р. Р. Улитин // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. – 2003. – №1. – С. 129-137.
10. Никитина И. П. Философия искусства: учеб. пособие / И. П. Никитина. – 3-е изд., испр. – М.: «ОМЕГА-Л», 2010. – 559 с.
11. Дворецька Г. В. Соціологія: навч. посібник / Г. В. Дворецька. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 472 с.
12. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. - М.: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 557 с.
13. Енциклопедичний словник з державного управління: довідк. вид. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.]; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 819 с.
14. Herskovits, M. Cultural Anthropology [Text] / M. Herskovits. – N.Y., 1955. – P. 351.
15. Юферов Б. А. Культура как необходимость / Б. А. Юферов // Человек в мире культуры. – 2012. – №2. – С. 54-58.
16. Алексеева О. Соціально-педагогічний аспект феномену «традиція» / О. Алексеева // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 130-136.

УДК 061.1EU:061.2

Зерницький Р.В.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Розглядаються трансформація політичної культури та становлення європейської самосвідомості українців як ключові елементи успішної інтеграції України з Європейським Союзом. Аналізується діяльність семи загальноукраїнських громадських об'єднань, котрі працюють у векторі євроінтеграції, оцінюється рівень їхнього впливу на ці процеси. З'ясовано, що реальний політичний вплив громадських об'єднань незадовільний та є недостатнім для досягнення поставлених ними глобальних цілей.

Ключові слова: євроінтеграція, громадські організації, політичний вплив.

Зерницький Р.В.

ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В УКРАИНЕ

Рассматриваются трансформация политической культуры и становление европейского самосознания украинцев как ключевые элементы успешной интеграции Украины с Европейским Союзом. Анализируется деятельность семи всеукраинских общественных объединений, работающих в векторе евроинтеграции, оценивается уровень их влияния на эти процессы. Выяснено, что реальное политическое влияние общественных объединений является неудовлетворительным и недостаточным для достижения поставленных ими глобальных целей.

Ключевые слова: евроинтеграция, общественные организации, политическое влияние.

Zernytskyi R.V.

EURO-INTEGRATION POTENTIAL OF PUBLIC ASSOCIATIONS IN UKRAINE

The transformation of political culture and the formation of the European self-consciousness of Ukrainians as key elements of the successful integration of Ukraine with the European Union are observed in the article. The activity of seven all-Ukrainian public associations working in the vector of Euro-integration are analyzed. The level of influence of public associations on these processes is assessed. It was found out that the actual political influence of public associations in Ukraine is unsatisfactory and insufficient to achieve their global goals.

Keywords: euro-integration, public organizations, political influence.

Реалії сучасної України є доволі парадоксальними: з одного боку, вже четвертий рік поспіль українські громадяни відкрито заявляють про своє прагнення інтегруватися до європейської спільноти (такі тенденції є актуальними й понині: Київський міжнародний інститут соціології виявив, що якби у лютому 2017 року проводився всеукраїнський референдум щодо вступу до ЄС, то 64% голосів було б «за», 36% – «проти» [1]), а політична еліта перетворює цю ідею на загальнонаціональну та декларує її поступове втілення. З іншого

боку, ми можемо простежити, що її реальне виконання не відповідає бажаній дійсності та не обіцяє швидких темпів реалізації.

Інтеграція складається з багатьох компонентів, найважливішими з яких є переорієнтація суспільної свідомості та зміна культурних цінностей. Двигунами європейських культурних трансформацій в Україні з різною долею впливу виступають такі інституції: держава, громадські організації, мас-медіа, науковці та окремі громадяни-активісти. У статті ми хочемо оцінити вплив і потенцію до впливу на ці процеси саме громадських організацій. Стає очевидно актуальність виявлення інституцій та об'єднань, діяльність яких пов'язана з розвитком політичної культури

суспільства та формуванням європейської самосвідомості громадян України.

У науковій площині дослідженнями євроінтеграційної політики України займалися такі вчені: Н. Вінникова, М. Кордон, В. Георгієнко, О. Пристайко, О. Снігир, М. Юрчак, О. Боднарчук і М. Назаренко. Діяльність громадських об'єднань у сучасній Україні та їхні взаємозв'язки з політичною культурою досліджували такі науковці, як Ю. Біденко, А. Матвійчук, Є. Пожидаєв, К. Вінцукевич, В. Коваленко, С. Пономарьов і Д. Волкова. Однак бракує досліджень впливу окремих громадських об'єднань на процес інтеграції України з Європейським Союзом, тому це і є метою статті. Наше дослідження орієнтоване на об'єднання, котрі взаємодіють у рамках публічного поля.

Євроінтеграція – це процес, котрий в українському суспільстві розуміють у викривленому значенні. Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», станом на листопад 2015 р. поруч із людьми, які підтримували євроінтеграційні настрої, була значна кількість тих, хто не підтримував ці настрої чи не визначився з доцільністю приєднання України до європейського або євразійського економічного союзу (на той момент до останніх двох груп відносили себе близько 49% респондентів). Більшою мірою проблема полягає в тому, що значна частина українців вкладає хибний сенс у саме розуміння євроінтеграції і, як наслідок, має примарні сподівання на її рахунок. Основними перевагами набуття членства України в Європейському Союзі українці вважали вільне пересування за кордон (такий варіант обрали 39% респондентів), підвищення загального рівня життя (37%), збільшення можливостей для української молоді отримувати освіту в закордонних вищих навчальних закладах (34%), ефективне проведення внутрішніх реформ в українській державі (24%). Частина українців схильна вважати, що з приєднанням до ЄС підвищиться загальний рівень безпеки та обороноздатність держави (21%). Окрім позитивних результатів становлення України повноцінним членом Європейського Союзу, населення виділяє також і негативні побічні ефекти. Серед них є масова еміграція українців (33% респондентів), погіршення стосунків держави з країнами СНД (28%), підвищення рівня безробіття в Україні (18%) та втрата російських ринків збуту (17%) [2]. Та згідно з дефініцією, поданою в «Енцикло-

педії сучасної України», «інтеграція – це об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур» [3]. Інтеграція охоплює політичну, економічну, військову, освітню та культурну сфери. Остання включає в себе трансформацію політичної культури, переорієнтацію суспільної свідомості, зміну культурних цінностей – це, на нашу думку, чи не найважливіші складові будь-якого інтеграційного процесу.

Стаття 1 Закону України «Про громадські об'єднання» визначає, що «громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів» [4]. Громадські об'єднання поділяються на громадські організації та громадські спілки. Перші можуть бути засновані фізичними особами, її членами можуть стати такі ж фізичні особи, а засновниками других виступають лише юридичні особи приватного права, тоді як серед його членів можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи. Таких об'єднань в Україні за роки незалежності виникла велика кількість. Розглядати ми будемо створені в Україні організації загальнонаціонального рівня, виключивши регіональні, місцеві та міжнародні філіали. Однак для аналізу нам потрібно виділити саме ті, котрі займаються євроінтеграційною політикою, та встановити критерії, за якими можна буде виявити рівень їхнього впливу. Спираючись на думки дослідника громадського суспільства В. Сергеева [5], запропонуємо такі критерії:

1) кількість організованих громадським об'єднанням тематичних масових заходів (форуми, лекції, семінари, воркшопи, презентації, публічні та панельні дискусії) за минулий календарний рік (2016) та їхній масштаб;

2) зацікавленість громадян інформацією громадського об'єднання; кількість фоловерів у соціальних мережах (Facebook, Twitter);

3) наявність у громадського об'єднання взаємозв'язків з державними структурами, міжнародними організаціями, благодійними фондами, іншими громадськими об'єднаннями тощо.

Громадянська мережа «ОПОРА». Її витоки можна знайти ще в 2005 році. Засновниками цієї організації стали ініціативні студенти, котрі на той момент намагалися

переосмислити власне життя та діяльність після подій «Помаранчевої революції» 2004 р. й сформувати певний подальший план дій. З часом студентське об'єднання переросло в авторитетну організацію з філіалами по всій країні та підтримкою тисяч українців. Нині серед напрямків діяльності мережі «ОПОРА» є й освітній. Представники об'єднання не тільки займаються постійним моніторингом процедур підготовки та проведення зовнішнього незалежного оцінювання чи перебігом вступних кампаній до вищих навчальних закладів України, а й регулярно займаються організацією та проведенням лекцій, воркшопів, форумів, публічних дискусій та інших заходів. У 2016 р. було проведено понад 50 таких заходів по всій території України. До участі в цих заходах запрошуються всі бажаючі, а основною їхньою метою є інформування населення та просвітницька діяльність щодо подій та актуальних законів у країні. На офіційному сайті громадської мережі [6] можна знайти значну кількість унікальних авторських блогів, звітів про діяльність політиків, аналітичних статей та рейтингів. Представниками цього об'єднання була створена низка інтернет-ресурсів, за допомогою яких будь-хто безкоштовно може моніторити діяльність парламенту, народних депутатів, їх висловлювання і т.п. Також «ОПОРА» запустила власний мобільний додаток, котрий став персональним кишеньковим помічником у спостерегах, журналістів і кандидатів на місцевих виборах в 2015 р.

«ОПОРА» є членом Офісу зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі, співпрацює з громадськими організаціями «Європа без бар'єрів», «Лабораторія законодавчих ініціатив», «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва», «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики», «Інтерньюз-Україна» та Центром «Нова Європа», Офісом Ради Європи в Україні, Центральною Виборчою Комісією, Міжнародною Фундацією Виборчих Систем (IFES) та Агентством США з міжнародного розвитку (USAID). Об'єднання «ОПОРА» займається активізацією політичної культури населення та піклується про реалізацію одних із ключових рис поліархічної держави за Робертом Далем [7], а саме – доступ громадян до альтернативних джерел інформації та проведення чесних, справедливих виборів.

Станом на 1 жовтня 2017 р. кількість фоловерів офіційної сторінки організації в соціальній мережі Facebook перевищила

відмітку в 13170 (<https://www.facebook.com/cn.opora>), а в Twitter – в 10500 (<https://twitter.com/opora>).

Громадська організація «Інтерньюз-Україна». Діяльність цього об'єднання розпочинається в 1992 р. з відкриттям представництва «Інтерньюз-Нетворк» в Україні. Офіційно зареєстрована ця організація була 1996 р. З 2003 р. вона має статус міжнародної громадської організації. Своєю місією представники цього об'єднання вважають «утвердження європейських цінностей в Україні через становлення успішних медіа» [8]. Діяльність «Інтерньюз-Україна» охоплює значну кількість сфер: медіа, євроінтеграція, інформаційні кампанії, навчання, аналітика і PR-підтримка важливих суспільних подій та явищ тощо.

Опублікований на офіційному сайті громадського об'єднання звіт за 2016 року показує, що цей рік видався у «Інтерньюз-Україна» доволі продуктивним. Ними було організовано 166 заходів в 32 містах України, котрі сумарно відвідали 4047 учасників. 17 прес-заходів були проведені за участі народних обранців та представників владного апарату. За 2016 рік представниками «Інтерньюз-Україна» була розроблена «Стратегія комунікування європейської інтеграції в Україні», основна ціль якої – пояснення громадянам України процесу євроінтеграції та пов'язаних з ним явищ. Окрім того, під егідою об'єднання було випущено 15 відеопроductів, зроблено 6 публікацій, видано 152 гранти для редакцій українських медіа та ініційовано три спеціалізовані школи, в яких охочі вчилися викривати корупцію, писати успішні заявки на фінансування проектів та спостерігати за роботою Верховної Ради [8].

«Інтерньюз-Україна» тісно співпрацює з такими структурами: громадянська мережа «ОПОРА», громадська організація «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики», Міжнародний фонд «Відродження», Національний фонд демократії (NED), Представництво Європейського Союзу в Україні, Дитячий фонд ООН (UNICEF), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), уряди Польщі, Канади та Чехії, Посольство Фінляндії в Україні, Посольство Королівства Нідерланди в Україні, Латвійська Асоціація журналістів, Transitions Online, Британська Рада та Рада Європи.

Станом на 1 жовтня 2017 р. кількість фоловерів сторінки «Інтерньюз-Україна» в соціальній мережі Facebook досягла позначки в 8000 (<https://www.facebook.com/internews>)

ukraine), в Twitter – 770 (<https://twitter.com/InternewsUA>), в Instagram – 560 (<https://www.instagram.com/internewsukraine>).

Громадська організація «Інститут світової політики»/Центр «Нова Європа». Об'єднання було засновано в 2009 р. під назвою «Інститут світової політики» та позиціонувало себе як незалежний аналітичний центр. 1 жовтня 2017 р. представники організації змінили її назву та почали символічно називатися Центром «Нова Європа», залишивши, втім, основні вектори своєї діяльності незмінними. Місія цього об'єднання: «розробка аналітичних досліджень та здійснення проектної діяльності для просування європейських стандартів і практик в Україні, а також для зростання підтримки лідерами громадської думки, офіційними особами ЄС і НАТО європейської та євроатлантичної перспективи України» [9]. Основними напрямками діяльності Центру «Нова Європа» є євроінтеграційна політика, регіональна безпека та комунікація України з її європейськими та євроатлантичними партнерами. Для реалізації поставлених цілей об'єднання організовує такі публічні заходи: медіа-клуби, презентації, відеоконференції, вуличні університети, відеоконференції, публічні дискусії, ознайомчі візити для закордонних лідерів думок, міжнародні конференції, круглі столи та форуми. Сумарно за 2016 рік «Інститут світової політики» провів 80 таких заходів, залучивши до них понад 4500 осіб. Представниками об'єднання було опубліковано 36 аналітичних матеріалів, а інформація про їхню діяльність згадується у мас-медіа понад 1500 разів. Опорним проектом «Інституту світової політики» у 2016 р. став «Аудит зовнішньої політики України», мета якого – дослідження інтересів України і стратегічно важливих держав-партнерів та відпрацювання рекомендацій для їх зближення.

Центр «Нова Європа» має такі мережеві зв'язки: громадянська мережа «ОПОРА», громадські об'єднання «Європа без бар'єрів» та «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва», Міжнародний фонд «Відродження», Міжнародний Вишеградський Фонд, Фонд розвитку аналітичних центрів (ТТФ), Чорноморський фонд регіональної співпраці (The Black Sea Trust for Regional Cooperation), Офіс зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі, Громадська рада при Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах, Цільова команда Програми просування інтересів України у

світі, неформальна група Ukraine in the World, Політична асоціація відкритого суспільства (PASOS), Американська торгівельна палата, Адміністрація Президента, Міністерство закордонних справ України, Верховна Рада України, Офіс віце-прем'єра із європейської та євроатлантичної інтеграції, Європейська Комісія, Асоціація зовнішньої політики Республіки Молдова, Посольство Чеської Республіки в Україні, Посольство Литовської Республіки в Україні, Посольство Швеції в Україні та інші.

Офіційні сторінки Центру «Нова Європа» станом на 1 жовтня 2017 р. читали 6631 фоловерів у соціальній мережі Facebook (<https://www.facebook.com/IWPUkraine>) та 1159 у соціальній мережі Twitter (https://twitter.com/NEC_Ukraine).

Громадська організація «Лабораторія законодавчих ініціатив» була створена в 2000 році випускниками Національного університету «Киево-Могилянська академія» як аналітичний центр. «Місією Лабораторії законодавчих ініціатив є сприяння утвердженню демократичних цінностей, розвитку політичної культури та правової свідомості громадян і політиків, поширення кращих світових практик для формування ефективних державних інституцій, сприяння євроінтеграційному вектору розвитку України» [10]. Основні напрями діяльності організації – законодавство та конституційна реформа, моніторинг парламенту, політична культура та євроінтеграція. Її основна робота полягає в підготовці та публікації аналітичних матеріалів, дослідженні публічної політики, розробці проектів політичних рішень та удосконалення законодавства, організації публічних заходів по всій країні, організації освітніх проектів тощо. Представниками об'єднання було організовано «Українську школу політичних студій» та «Школу професійної журналістики «Нова Україна»». Окрім цих двох проектів протягом 2016 року «Лабораторія законодавчих ініціатив» провела близько 30 круглих столів, кворумів, тренінгів, публічних дискусій та лекцій, котрі були спрямовані на розвиток політичної культури українців та на євроінтеграцію.

Партнерами та донорами «Лабораторії законодавчих ініціатив» є: громадянська мережа «ОПОРА», громадські організації «Інтерньюз-Україна», «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики» та «Інститут політичної освіти», Міжнародний фонд «Відродження», Європейський фонд демократії (EED), Представництво Фонду

Конрада Аденауера в Україні (KAS), Національний фонд демократії (NED), Вестмінстерський фонд демократії, Фонд Східна Європа, міжфракційне об'єднання «Євро Оптимісти», Офіс Ради Європи в Україні, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Посольство Королівства Нідерланди в Україні, Канадський парламентський центр, Представництво Європейського Союзу в Україні, Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини, аналітичний центр «Центр політико-правових реформ» та Український незалежний центр політичних досліджень.

За новинами об'єднання «Лабораторія законодавчих ініціатив» в соціальній мережі Facebook станом на 1 жовтня 2017 р. слідувало понад 2900 фоловерів (<https://www.facebook.com/AgencyforLegislativeInitiatives>).

Громадська організація «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики» була заснована в 2007 році під назвою «Центр політичних студій та аналітики». В квітні 2016 р. в назві Центру з'явилося слово «Ейдос», котре символізує прагнення команди до платонівського ідеалу [11]. Основна мета об'єднання – «розбудова в Україні громадянського суспільства, демократичних інститутів та дієвого місцевого самоврядування» [12], що також є невід'ємними елементами плюралістичних концепцій Роберта Даля та інших видатних теоретиків цього напрямку. Одна зі сфер роботи «Ейдосу» – підняття рівня політичної культури, політичної освіти суспільства та розвиток локальної демократії. За 2016 календарний рік організацією було проведено близько 50 лекцій, семінарів, воркшопів які відвідали понад 760 людей. За рік Центром було дано 42 прес-конференції для ЗМІ, на яких з'явилося близько 500 представників медіа. Того ж року об'єднання також запустило власну зовнішню соціальну рекламу у шести містах України, організувало школу для підлітків «Агенти змін» та розробило сайт, за допомогою якого можна моніторити всі надходження та витрати політичних партій Верховної Ради.

Партнерами та донорами «Ейдосу» є громадські об'єднання «ОПОРА», «Інтерньюз-Україна», «Лабораторія законодавчих ініціатив», «Інститут масової інформації», Міжнародний фонд «Відродження», Національний фонд демократії (NED), Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (KAS), Фонд Фрідріха Науманна «За свободу», Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Благодійний фонд

«Центр громадянських ініціатив», Благодійний фонд Богдана Гаврилишина, Європейська Комісія, Посольство Королівства Нідерланди в Україні, Програма розвитку ООН в Україні (UNDP), Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Посольство США в Україні, Національний демократичний інститут з міжнародних питань (NDI), Рада Європи, Німецьке товариство з міжнародного співробітництва (DIZ), Польська Фундація Роберта Шумана, Посольство Канади, «Інтерньюз-Нетворк», Центр з питань бюджету та пріоритетів політики (CBPP), Українська Академія Лідерства та Національний Центр «Мала академія наук України».

Станом на 1 жовтня 2017 р. за офіційною сторінкою громадської організації «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики» в соціальній мережі Facebook спостерігають понад 8330 фоловерів (<https://www.facebook.com/EidosUa>), в соціальній мережі Twitter – понад 160 (<https://twitter.com/EidosUA>), а в Instagram – понад 120 (<https://www.instagram.com/eidosua>). Згідно зі звітом об'єднання, за 10 років, у 2016 р. офіційний сайт Центру відвідали 65 тисяч користувачів Інтернету [12].

Громадська організація «Європа без бар'єрів». Її заснування відбулося в 2009 р. Об'єднання прагне до «реалізації прав людини на свободу пересування та підтримки суспільно значущих реформ у сфері верховенства права, управління міграцією та кордонами, захисту персональних даних, громадського порядку та протидії дискримінації» [13], а основною сферою їх вподобань, згідно з назвою, є Європейський Союз. На цей момент громадська організація зосереджена на таких видах діяльності: моніторинг, аналіз, експертні висновки та адвокаційна діяльність. Представники «Європи без бар'єрів» є тими, хто ставив отримання Україною безвізового режиму з Євросоюзом на перший пріоритет. За 2016 рік організація провела 14 публічних заходів на теренах України та країн Європейського Союзу, котрі сумарно відвідали близько 400 осіб. Громадським об'єднанням було підготовлено 30 публікацій, а у мас-медіа їх було процитовано понад 1160 разів.

Громадське об'єднання «Європа без бар'єрів» має авторитет у громадській діяльності, що дозволило йому стати співзасновником Офісу зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі, членом Громадської ради при Державній Міграційній службі України, членом

Реанімаційного пакету реформ, а у 2016 р. бути обраним лідером у міжнародній коаліції «За Європу без віз». Партнерами та донорами «Європи без бар'єрів» є громадянська мережа «ОПОРА», громадська організація «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва», Центр «Нова Європа», Міжнародний фонд «Відродження», Міжнародний Вишеградський Фонд, Фонд розвитку аналітичних центрів (ТТФ), Чорноморський фонд регіональної співпраці (The Black Sea Trust for Regional Cooperation), Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України, Департамент Європейського Союзу та Департамент консульської служби Міністерства закордонних справ України, Міжнародна організація міграції, Посольство Швеції в Україні, Фундація Стефана Баторія, Шведське агентство з міжнародного розвитку (SIDA), Група 484, Європейська ініціатива стабільності (ESI), Політична асоціація відкритого суспільства (PASOS), Центр європейської політики (EPC) та Аналітичний центр із глобалізації та регіонального співробітництва (ACGRC).

Офіційні сайти (їх є 2 версії) «Європи без бар'єрів» за 2016 рік було відвідано близько 40000 разів, а англomовний сайт міжнародної коаліції «За Європу без віз», адміністраторами якого є представники «Європи без бар'єрів», зібрав близько 17000 унікальних відвідувачів. Сторінка громадського об'єднання в соціальній мережі Facebook станом на 1 жовтня 2017 р. мала більше 2600 фоловерів (https://twitter.com/EwB_Ukraine), а в Twitter – понад 90 (<https://www.facebook.com/EwB.Ukraine>).

Громадська організація «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва» заснована в 2001 році. Її діяльність спрямована на інтеграцію України не лише до Європейського Союзу, але й до євроатлантичної спільноти. Своєю ціллю об'єднання ставить демократичний розвиток держави за допомогою ґрунтовних досліджень і просвітницьких заходів по всій території України та за кордоном [14]. «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва» складається з двох відповідних відділів: аналітичного та організаційного. В рамках просвітницько-інформаційного напрямку діяльності цієї організації організуються міжнародні та місцеві конференції, форуми, круглі столи, семінари та інші публічні заходи. За 2016 рік таких заходів було організовано понад 20, а до них

долучилися українські та зарубіжні експерти, відомі політики та громадські діячі.

Партнерами «Інституту Євро-Атлантичного співробітництва» були та залишаються такі об'єднання й інституції: Організація Північноатлантичного договору (NATO), громадянська мережа «ОПОРА», громадське об'єднання «Європа без бар'єрів», Центр «Нова Європа», Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні (KAS), Міжнародний Вишеградський Фонд, Офіс зв'язку українських аналітичних центрів у Брюсселі, Європейська Академія Берліну, Польська Фундація Роберта Шумана, Атлантична Рада (США), Центр інформації та документації НАТО в Україні, Центр студій європейського сусідства Центрально-Європейського університету, Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії України, Центр «НОМОС», Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, Інститут європейської політики EUROPEUM, Асоціація зовнішньої політики Республіки Молдова, Дослідницький центр Словацької асоціації зовнішньої політики, The Kosciuszko Institute, Міжнародний центр оборонних студій (Естонія) і Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.

Станом на 1 жовтня 2017 р. на офіційну сторінку організації «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва» в соціальній мережі Facebook було підписано понад 1710 фоловерів (<https://www.facebook.com/InstituteforEuroAtlanticCooperation>).

Розглянувши діяльність та виявивши мережеві зв'язки семи перерахованих вище громадських об'єднань, ми доходимо висновку, що їх потенціал і вплив може бути неймовірно високим. У кожній з них є власна активна аудиторія, фінансування та партнери, деякі з них напряду співпрацюють між собою, а глобальна мета у кожній з них одна – інтегрувати Україну до Європейської спільноти. Однак такий оптимістичний погляд розбивається об об'єктивну реальність, яка нівелює потенціал цих організацій і розсіює їхні можливості з впливом. Про існування конкретних громадських організацій та їхню діяльність мало хто знає, а наявна активна аудиторія занадто малочисельна.

Звертаючись до соціологічних опитувань, а якщо бути більш конкретним, то до опитування громадської думки «Омнібус», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в грудні 2016 р., ми

бачимо, що рейтинг довіри громадян до громадських організацій досить невисокий. Їм довіряє близько 37% опитаних (вибірка – 2040 респондентів), тоді як не довіряє близько 24,5%. З цього випливає баланс довіри-недовіри в 12,5% [15]. При цьому в 2015 році під час проведення аналогічного опитування ситуація була не набагато кращою – баланс довіри-недовіри до громадських організацій становив 13,5% [16].

Разом із цим, загальнонаціональне соціологічне опитування, проведене з 17 по 22 травня 2013 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова», показує, що з вибірки в 2010 респондентів лише 8,1% можуть заявити, що вони залучені до активної громадської діяльності. 4,2% є членами конкретних громадських організацій. З тим, що в їхніх містах і селах повинні функціонувати громадські організації, погодилися 57,7% опитаних, однак назвати конкретні функціонуючі об'єднання змогли лише 29,9% респондентів. Варто відмітити, що динаміка, згідно результатів опитувань тих же організацій в попередні роки, неспадна. Так, у 2008 р. активною громадською діяльністю займалися 11,6% опитаних, а в 2007 р. про необхідність функціонування громадських об'єднань висловилося 60,3% респондентів (хоча в 2013 році було і більше, ніж в 2011 – 49,8%). Стосовно членства у організаціях цифра стала більш позитивною, хоч і все одно не настільки, як того хотілося б: у 2007 р. членами були 2,1% опитаних [17]. При цьому, в країнах скандинавського півострову активістами громадських об'єднань вважають себе близько 80% респондентів.

З 8 по 15 липня 2013 р. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» проводив опитування серед «експертів», котрими виступили представники 65 громадських організацій. Результати цього опитування показують, що при оцінці рівня розвитку громадянського суспільства в Україні найбільшу кількість голосів (30) отримав варіант «загалом низький». Варіант «дуже високий» не обрав ніхто, а «загалом високим» цей рівень вважали представники 3 громадських організацій. Відповідаючи на питання про ефективність впливу на розв'язання нагальних проблем громадськими об'єднаннями в країні більшість респондентів (37) обрали варіант «переважно неефективний» [17]. Таким чином, аналізуючи сім українських громадських об'єднань загальнонаціонального рівня

(«ОПОРА», «Інтерньюз-Україна», «Європа без бар'єрів», «Лабораторія законодавчих ініціатив», «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва», «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики» та Центр «Нова Європа»), котрі займаються розвитком політичної культури населення та іншими євроінтеграційними процесами, ми виявили, що вони мають власне активне ком'юніті, ресурсну базу, публікації в різних виданнях, пізнаваність серед мас-медіа, значну кількість публічних заходів та значну кількість партнерів як серед українських, так і серед закордонних інституцій. Все це створює значні перспективи для діяльності громадських об'єднань. До найвпливовіших громадських об'єднань можна віднести громадянську мережу «ОПОРА», котра взаємодіє з усіма іншими проаналізованими об'єднаннями та має значну кількість фоловерів в соціальних мережах (13170 в Facebook та 10500 в Twitter станом на 1 жовтня 2017 р.), громадську організацію «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва» як лідера у кількості міжнародних комунікацій та громадську організацію «Інтерньюз-Україна», котра за 2016 рік влаштувала рекордну кількість публічних заходів (166).

Однак реальне становище громадських організацій в Україні є не дуже оптимістичним. Політично активна частина української спільноти, котра складає ядро громадських об'єднань, занадто малочисельна (станом на 2013 рік менше 4,5% респондентів були залучені до активної громадської діяльності), а про існування конкретних громадських об'єднань і, відповідно, про їхню діяльність, знає досить незначна кількість людей (станом на 2013 – менше 30% респондентів). Без широкого охоплення аудиторії стає неможливою трансформація політичної культури суспільства. Водночас існує й інша проблема – невисокий рівень довіри до громадських об'єднань. Станом на грудень 2016 р. громадським організаціям в Україні довіряє лише близько 37% респондентів, що не дозволяє будувати в країні більш активне громадянське суспільство та не дає представникам цих організацій народної легітимності в їхній діяльності. Самі ж представники громадських об'єднань відзначають, що їхні зусилля при вирішенні нагальних проблем є неефективними. Можна дійти висновку, що громадські об'єднання в Україні мають недостатній рівень впливу для трансформації політичної культури у всьому суспільстві, зміни культурних

цінностей населення та формування європейської самосвідомості громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Результати соціологічного опитування «Геополітичні орієнтації жителів України: Європейський Союз, Митний Союз, НАТО (лютий 2017 р.)» з офіційного веб-сайту компанії «Київський міжнародний інститут соціології» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=689&page=3>
2. Результати соціологічного опитування «Як українці розуміють євроінтеграцію: очікування та настрої суспільства (листопад 2015 р.)» з офіційного веб-сайту Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/yak-ukraintsi-rozumiyut-evrointegratsiyu-ochikuvannya-ta-nastroi-suspilstva>
3. Офіційний веб-сайт «Енциклопедії сучасної України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12384
4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
5. Сергеев В.С. Політичні мережі як форма взаємодії держави та громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політичних наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / В.С. Сергеев. – Д., 2011. – 34 с.
6. Офіційний веб-сайт громадянської мережі «ОПОРА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/pro-nas>
7. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство / Роберт Даль; [пер. с англ.] // Вопросы философии. – 1994. – № 3. – С. 37-48.
8. Офіційний веб-сайт громадської організації «Інтерньюз-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://internews.ua/about/history>
9. Офіційний веб-сайт громадської організації «Інститут світової політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwp.org.ua/ukr/about/mission>
10. Офіційний веб-сайт громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://parlament.org.ua/organisation/mission-and-structure>
11. Платон. Держава / Платон; [пер. з давньогр. та комент. Д. Коваль] - К .: Основи, 2000. – 355 с.
12. Офіційний веб-сайт громадської організації «Ейдос: Центр політичних студій та аналітики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eidos.org.ua/novyny/zvit-tsentru-ejdos-za-10-rokiv-zvit-za-2016>
13. Офіційний веб-сайт громадської організації «Європа без бар'єрів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europewb.org.ua/aboutus>
14. Офіційний веб-сайт громадської організації «Інститут Євро-Атлантичного співробітництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ieac.org.ua/about/history>
15. Результати соціологічного опитування «Омнібус (грудень 2016 р.)» з офіційного веб-сайту компанії «Київський міжнародний інститут соціології» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>
16. Результати соціологічного опитування «Омнібус (грудень 2015 р.)» з офіційного веб-сайту компанії «Київський міжнародний інститут соціології» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=12>
17. Результати соціологічного опитування «Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? (травень-липень 2013 р.)» з офіційного веб-сайту Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/gromadskiy-sektor-i-politika-vzaemodiya-neytralitet-chi-borotba>

УДК 327.88

Набока А.В.

Харківський національний
університет Імені В.Н Каразіна

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Аналізується поняття гібридної війни та методологічні підходи до його визначення, досліджуються аналогічні методи політичної боротьби суб'єктів геополітичного протистояння протягом ХХ століття. Особливу увагу звернено на особливості формування нового світового порядку в епоху глобалізації, виокремлено поняття «кольорових революцій», «асиметричних конфліктів» як одного з елементів гібридної війни, розглянуто нинішню систему міжнародних відносин як частково діючу.

Ключові слова: гібридна війна, глобалізація, геополітичне протистояння, інформаційний вплив, міжнародна безпека, дипломатичні засоби, світовий порядок.

Набока А.В.

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА КАК ЭЛЕМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Анализируется понятие гибридной войны и методологические подходы к его определению, исследуются аналогичные методы политической борьбы субъектов геополитического противостояния на протяжении ХХ века. Особое внимание обращено на особенности формирования нового мирового порядка в эпоху глобализации, выделены понятия «цветных революций», «асиметричных конфликтов» как одного из элементов гибридной войны, рассмотрены нынешнюю систему международных отношений как частично действующую.

Ключевые слова: гибридная война, глобализация, геополитическое противостояние, информационное воздействие, международная безопасность, дипломатические средства, мировой порядок.

Naboka A.

HYBRID WAR AS AN ELEMENT OF BUILDING OF A NEW GEOPOLITICAL REALITY

The concept of hybrid war and methodological approaches to that concept are analyzed, similar means of political struggle of subjects of geopolitical confrontation during the 20th century are explored. Particular attention is paid to the peculiarities of the formation of a new world order in the era of globalization, the notion of «asymmetry conflicts» as one of the elements of a hybrid war is highlighted, and the existing system of international relations as partially operating is considered, diplomatic means, world order.

Keywords: hybrid war, globalization, geopolitical confrontation, information influence, international security.

Поняття «гібридна війна» є комплексним поняттям і виражає багатогранний спектр політичного протистояння. По суті будь-яка дія в міжнародних відносинах має наслідки та вплив на глобальну політичну систему. Тому трактування гібридних війн є більш суб'єктивним поняттям і виражає конкретну ситуацію в контексті «причина-наслідок». У міжнародних урядових колах, кулуарах,

журналістських статтях і наукових дослідженнях стосовно цієї проблеми часто звучать такі поняття, як «війни малої інтенсивності», «неявні військові конфлікти», «асиметричні», «нелінійні конфлікти», «бунтівна війна». Але все більше науковців виокремлюють поняття «гібридна війна», тому що воно включає у себе ширше коло понять, враховуючи особливості сучасної політичної боротьби. Отже, метою статті є формулювання поняття «гібридна війна», аналіз ролі і можливостей «гібридної війни» в геополітичній боротьбі та визначення

ступеня впливу на міжнародну політичну систему. Завданнями статті є: проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до пояснення феномена «гібридних війн», визначення найбільш проблемних сфер світової безпеки, виокремлення інструментарію гібридної війни, визначити ступінь впливу її на глобальні політичні процеси.

У XXI ст. з розвитком інформаційних технологій гібридна війна стала ще складнішою та здобула новий інструментарій і методи боротьби. Зокрема впливове видання «Military Balance 2015», що є щорічним виданням Лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень та складає рівень військового потенціалу країн, дає визначення гібридній війні: «Використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи і отримання психологічних переваг, які використовуються в дипломатичних діях, масштабних і стрімких інформаційних, електронних та кіберопераціях, з прикриттям і приховуванням військових і розвідувальних дій в поєднанні з економічним тиском» [1, с. 6].

Бунтівна війна є одним із фундаментів гібридної війни, починаючи 70-х років 20-го століття. Зокрема Е. Месснер у своїй праці «Всесвітня бунтівна війна» наголошує, що світ рухається до Третьої Світової війни, але ця війна не має чітких кордонів і правил. Вона супроводжується певним хаосом, який може бути контрольованим. Така війна не має лінії фронту, вона має інші цілі та завдання. Е. Месснер наголошує на тому, що основні завдання і ціль полягають не у військовій перемозі та військовому протистоянні, оскільки в такому випадку можлива партизанська війна, що може не дати використати відповідний потенціал завойованих територій. Тому цей автор приділяє основну увагу психологічному аспекту. Населення потрібно завоювати психологічно, тобто силою слова, використовуючи інструменти пропаганди, що повинні бути спрямовані в обидві сторони: на дію ворога, а також на поведінку власного населення. Інструментом такої війни є повстання, бунт, що є синонімом не тільки боротьби, але й зброї як інструмента політичної боротьби. Саме поняття «заколот» є різноякісним. На наш погляд, можна виокремити внутрішній та зовнішній чинники його легітимації в подальшому. Протиборні сили можуть не вести активних

бойових дій, а перевести свої дії, наприклад, в інформаційну сферу, що є прямим способом впливу на психологію мас як у власній державі, так і державі-супротивнику. Психологія виступає тут не як допоміжний елемент у гібридній війні, а як головний – з точки зору інструментарію. Зокрема Е. Месснер зауважує: «Мистецтво революції полягає у врахуванні того, які у цей момент відхилення психічного стану певної маси людей від норми. Врахувавши це, революція формує привабливі, запальні гасла. А потім зі складу аморфної народної маси формує активну народну юрбу, керовану революційними ватажками. Революція користується психічними процесами в аморфному (в масах), щоб за допомогою активних сил (натовпів) змінювати форми життя» [2, с. 103]. Головне завдання – посіяти хаос, ненависть та незадоволення серед населення ворога, подавити його волю та перетягти на свій бік. Але внутрішнє завдання є також важливим, зокрема це використання психології для поширення ненависті та агресії на своїй території – і не лише у війську. Необхідно створити таку ситуацію, щоб ненависть буде спрямована не лише на військових, яких можна фізично ліквідувати, а на народ як такий. «Бунтівна війна» є широким поняттям та відбиває на практиці війну «всіх проти всіх».

Поняття «бунт», «заколот» є по суті зброєю у процесі боротьби, а кермо та двигун – це пропаганда, що впливає на свідомість через підсвідомість і є постійно змінюваною для збудження нових яскравіших емоцій. Але «бунтівна війна» є менш складним явищем та менш глобальним, ніж гібридна війна. Такі дії є стратегією та тактикою інших держав і не обов'язково воюючої сторони. Наприклад, різноманітні державні та недержавні структури, фонди «розвитку демократії» Джорджа Сороса, зокрема фонд «Відкрите суспільство» та фонд «Культурні ініціативи», а на сучасному етапі амбіції Росії є додатковим важелем впливу. Такі фонди створені в більшості пострадянських країн та у країнах Північної Африки. Але саме поняття «бунт» не є об'єктивною дією, навіть якщо його розглядати крізь призму незадоволення та внутрішньополітичної нестабільності. Існують відповідні зацікавлені суб'єктивні міжнародні сторони, які лише використовують таку ситуацію для своїх цілей і підтримують та поглиблюють незадоволення. Для пересічного громадянина участь у творенні історії є вже перемога, а також підсилення

своєї значущості та відстоювання власних інтересів. Але світ – поняття багатогранне. Зокрема якщо у внутрішньополітичній боротьбі для громадянина або навіть політика це буде перемога, то в глобальній політиці він є об'єктом управління і заручником ситуації.

Поняття гібридної війни можна трактувати як «асиметричний конфлікт». Таке пояснення політичної боротьби (будь-яка війна починається як наслідок політичних рішень, а також війна є політикою, але іншими методами) є також одним із складових теоретико-методологічного пояснення гібридної війни. Зокрема «асиметричний конфлікт» виникає, коли між воюючими сторонами є суттєві відмінності в військовій силі та могутності, а також у рівні впливу на міжнародній арені. Яскравим прикладом такої боротьби можна назвати низку збройних конфліктів, але, на нашу думку, найбільш показовим є війна між Іраком та США, що почалася 2003 року.

Розглядаючи події, що пов'язані з війною в Іраку ми повинні зауважити, що це відбувалося в пострадянський період і не в контексті Холодної війни, а за домінування однієї наддержави – США. Передісторією цих подій були розбалансовані відносини між США та Іраком. Перші розмови про можливу військову операцію США в Іраку з'явилися після терактів 11 вересня 2001 р. та звинуваченнями Саддама Хусейна у співпраці з Алькаїдою. Натомість на Багдад тиснуло міжнародне співтовариство через припинення дії міжнародних спеціалістів з пошуку зброї масового враження в Іраку. Колін Пауел не зміг переконати Раду Безпеки ООН, що в Іраку є зброя масового враження (відома історія з демонстрацією пробірки з невідомою речовиною), не додали аргументів на користь активних дій проти Іраку і ЦРУ та відповідні спеціальні служби. Але це не зупинило США, і вторгнення в Ірак почалося в березні 2003 року без Санкції Ради Безпеки ООН з порушенням, міжнародного права та Статуту ООН.

Такі події можуть служити прикладом асиметричного конфлікту в політиці та домінування однієї сторони, а також ерозії міжнародної системи безпеки. До того ж опозиція до таких дій США з боку Росії, Франції та Німеччини була досить ваговою. Різна політична вага держав зумовила асиметричність війни на практиці, зокрема у наземній операції США в Іраку, в якій протягом 2003–2010 років було залучено близько 300 тисяч військових. У березні

2003 р. американська армія не мала відчутного супротиву від урядових сил Багдаду, тому в квітні–травні було захоплено Багдад та створювались відповідні загони поліції, що патрулювали вулиці країни. Ірак був поділений на декілька зон окупації. Але все-таки військова операція в Іраку була офіційно закінчена лише в 2011р. повним виводом американської групи військ. Варто зазначити, що навіть слабка іракська армія змогла протистояти американській, перейшовши до партизанських дій та використовуючи теракти, диверсії, та ін. з метою дестабілізації ситуації та реваншу. Або, точніше сказати, не дати супротивнику повністю заволодіти ситуацією. Відомо, що Ірак поділений у релігійному плані на шіїтів та сунітів, які є менш чисельними, але як правило, склали еліту держави, а також еліту партії БААС. На виборах в 2005 р. більшість до парламенту Іраку набрали представники шіїтів, що загострило протистояння та спричинило розкол у самій державі, а згодом і громадянську війну. В 2006 р. з відставних генералів армії Саддама Хусейна була створена організація «Ісламська держава Іраку та Леванту». Варто зауважити, що в 2016 р. Прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер та президент США Барак Обама визнали хибність вторгнення в Ірак 2003 р., що спричинило тяжкі втрати та створення ІДІЛ.

Цей приклад війни на відповідних етапах можна назвати асиметричним, оскільки ми маємо сторони з різною політичною вагою. Ірак перейшов до відповідних асиметричних дій, терористичних атак, диверсій, груп смерті та ін. Були відсутні умови Холодної війни, але залишався вагомий вплив США. Також ці події мають наслідки до сьогодні, і військовий конфлікт в Іраку не закінчений, навпаки, розвивається особливо з виходом ІДІЛ на високий рівень організації. Виникає питання: чи виконані відповідні завдання та чи є демократія на Близькому Сході? Чи ця ситуація і була запланованою і є «контрольованим хаосом»? Або Ірак ще не прийшов до усвідомлення демократичних ідеалів та створення відповідних інститутів.

Важливо підкреслити, що ще одним поняттям гібридного протистояння є поняття «комбінована війна». Зокрема можна припустити, що поєднані поняття «симетричної» та «асиметричної війни» можуть виступати в комплексі особливо на початковому етапі воєнних дій. Дії, що не супроводжуються застосуванням прямих

військових інструментів, є допоміжними та мають ефект відтягування сил, або маніпулювання, але є найбільш ефективними, з точки зору результативності всієї кампанії. Інструментарій війни може змінюватись залежно від ситуації та характеру бойових дій. В умовах відсутності чітких ліній фронту війна переходить у міста, де важко розвернути важкі види озброєння, а ефективнішими будуть невеликі спеціальні групи, диверсії, снайпери та підричники. Але такі дії поєднуються з розробкою відповідної координації дій з основними силами.

Різні методологічні підходи до визначення гібридної війни вказують на різний рівень прийняття рішень та різницю між відповідними політичними рішеннями до застосування конкретного інструментарію безпосередньо в бойових діях. Але навіть про таку різницю можна говорити лише умовно, оскільки військові дії не розпочинаються без відповідних передумов і політичних рішень. Утім, якщо все-таки провести лінію розмежування, то симетричні та асиметричні конфлікти, партизанську війну, комбіновану війну ми відносимо ближче до безпосередніх бойових дій, а політичні рішення є допоміжним інструментом. Збройне протистояння та методи партизанської війни з набуттям інтенсивності перетворюються на гібридну війну.

Ми не можемо взяти всі фактори і чітко віднести до одного поняття чи визначення. Вони взаємозумовлюють один одного та мають відповідні причинно-наслідкові зв'язки. Та все ж гібридна війна є найбільш широким поняттям, тому що прямо чи опосередковано включає у себе всі інші елементи війни.

Якщо скласти чітку структуру війни, наприклад, від політичного рішення до безпосередніх бойових дій, то матимемо визначення гібридної війни. Прикладом може служити Афганська війна 1979-1989 рр. Цей конфлікт відбувався вже в контексті Холодної війни. Приймається політичне рішення про недопущення прозахідного політичного лідера до влади, і залишається ідея власного геополітичного домінування в цій країні з боку СРСР. Наступним рішенням є вхід обмеженого контингенту радянських військ, що «ставить» уряд, лояльний до СРСР. США підтримують іншу групу – моджахедів, поставляючи їм зброю, які по суті, переходять до партизанської війни, але водночас виконувалось глобальне завдання з економічного ослаблення та розвалу СРСР, адже війна потребує колосальних ресурсів.

Від локальних бойових дій та випробування зброї виконується глобальне завдання в Холодній війні – перемога над СРСР шляхом втягнення у війну та зниженням ціни на нафту. Це яскравий приклад того, як внутрішній конфлікт у країні стає способом глобального протистояння. Г. Кіссінджер у своїй праці «Світовий порядок» з цього приводу зауважує: «Регіональні держави направляли до Сирії зброю, фінанси і матеріально-технічну допомогу на благо «своїх»: Саудівська Аравія та країни Перської затоки постачали сунітів; Іран підтримував Асада через «Хезболлу». Коли бойові дії зайшли в глухий кут, все частіше стали виявляти себе радикальні групи, які творили жахливі звірства, геть ігноруючи «прекраснодушні розмови» про права людини» [3, с. 88]. Тобто на глобальному рівні взаємовідносини між конкуруючими сторонами – суб'єктами міжнародних відносин – завжди гібридні, а, отже, важливою є проблема ведення гібридної політики.

Досліджуючи проблематику гібридних війн, ми не можемо не включити в аналіз сучасні світові політичні події, глобалізацію, міграцію, економічні кризи, розвиток технологій та ін. Ці процеси дуже пов'язані і певною мірою доповнюють один одного. Ми можемо спостерігати, що глобальні політичні зміни у світі на початку ХХІ ст. є фундаментом формування нового світового порядку. Аналіз сучасних подій включає у себе елементи прогнозування, враховуючи взаємопов'язаність всіх елементів системи та наявність у відповідний проміжок часу відповідного результату. Наприклад, В.К. Конах у своїй праці «Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання» зауважує, що «Така ситуація зумовлена як об'єктивними чинниками (випереджувальними темпами розвитку інформаційних технологій і платформ поширення інформації – інтернет-видань, мобільного та інтернет-телебачення і радіо тощо), так і суб'єктивними (суспільною чутливістю питань, пов'язаних з державним регулюванням діяльності засобів масової інформації та комунікації)» [4, с.4]. Зважаючи на те, що Ялтинсько-Потсдамська система фактично не працює, сформувалася, на наш погляд, гібридна глобальна система безпеки, що поєднує елементи Ялтинсько-Потсдамської та спроби побудови нової системи.

Перше десятиліття ХХІ століття пройшло під егідою США як єдиного гегемона на планеті з розширенням

демократичного світу та низкою кольорових революцій. Також це десятиліття характерне породженням нових геополітичних викликів, зокрема тероризму та підвищенням загрози терористичних угруповань. Звичайно, цивілізація має досить багато позитивних досягнень та успіхів, але ми маємо справу з гібридною війною та політикою, тому будемо мислити критичними категоріями та більш глобально. Починаючи з 2013 року тектонічні плити в глобальній політиці зрушилися ще більше. Зокрема ми можемо спостерігати вихід та закріплення на світовій арені позицій Росії, що є правонаступником СРСР, а також США з політикою нав'язування своєї моделі розвитку, про що зауважив Г. Кіссінджер: «Йдеться, в кінцевому рахунку, про засади світового порядку і прогрес людства. Радикальна реалістична модель передбачає міжнародну рівновагу, що періодично ускладнюється конфліктами. Згідно з нею, Сполучені Штати не можуть направити перебіг історії в русло гуманізму і демократії, оскільки історією не можна керувати, вона відбувається за власними законами. Неоконсервативна модель приходить на зміну демократичній телеології історії; відповідно до цієї моделі, на Америку покладена відповідальність (і їй це під силу) всіляко заохочувати революції дипломатичними засобами, в крайньому випадку – з допомогою військової сили» [5, с. 3]. Якщо до цього етапу світ можна було сприймати як багатополосний, то на сьогодні ми спостерігаємо відповідну гібридну конструкцію п'єдесталу. Зокрема можна виділити відповідну політичну глобальну гру, де відповідне місце займає кожна з держав. Протистояння Росії та США не можна називати новим етапом «Холодної війни» через те, що, як відомо, США отримало перемогу в ній, а, отже, вона закінчена, крім того, відсутній ідеологічний аспект. Боротьба відбувається у рамках ліберальної економіки, відкритих кордонів та принципів демократії, тому її можна назвати новим етапом нової «Холодної війни», або «гібридною війною».

Безперечно, США ще залишається єдиною наддержавою і, відповідно, має вплив практично на всій земній кулі. США політикою поширення демократії прагнули зберегти свою світову гегемонію, про що написав у своїй праці «Велика шахівниця» З. Бжезинський: «Вперше в історії неєвразійська держава стала не тільки головним арбітром у відносинах між євразійськими державами, але й наймогутнішою державою

в світі. Поразка і розвал Радянського Союзу стали фінальним акордом у швидкому піднесенні на п'єдестал держави Західної півкулі – Сполучених Штатів – як єдину і дійсно першу справді глобальну державу» [6, с. 122].

Наприкінці першого десятиліття XXI ст. США втрачають лідерство в світі на фоні потужних темпів економічного розвитку Китаю, відторгнення ідей демократії на Близькому Сході та відновлення потужностей Росії, яка посилила свою зовнішньополітичну активність та здійснює спроби економічного й політичного переорієнтування на «Схід». З. Бжезинський у 2013 р. наголосив на зміні геополітичної концепції США. Він зауважив: «Часи змінюються, світ стає багатополярним – і якщо США не переглянуть свою концепцію глобальної ролі «Богом обраного гегемона у світовій політиці», то їх чекає точно така сама системна криза, яка згубила свого часу СРСР» [7, с. 1]. Відповідне зіткнення цивілізацій відбувається на гарячій фазі, коли проводиться політика «стравлювання» потужних політичних акторів між собою, підігрівається конфлікт. А до цієї фази відбувається не зіткнення цивілізацій, а зіткнення інтересів та амбіцій політичних еліт.

Сьогодні відбувається боротьба за виживання національних країн, тому що протистояти шаленому тиску союзів держав та ТНК досить складно. Саме ТНК є феноменом XXI ст., які переважають держави у фінансовому потенціалі та поглинають їхній суверенітет – це фінансова гегемонія, а не державна. На думку К.С. Гаджієва, в результаті розширення сфери діяльності транснаціональних корпорацій і руху капіталів «відбувається поступове руйнування економічних кордонів між окремими національними державами. Функціонує Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ) та інші фінансові організації та інститути. З невеликого об'єднання 35 країн, колишніх його керівників, МВФ перетворився на організацію, що охоплює практично всю економіку світу. Створюється і невпинно поширюється система різних зв'язків між цими організаціями та окремими державами. Вони все більше проникають у сферу прерогатив національних держав» [8, с. 217].

Міжнародні потрясіння на початку XXI ст. змушують міжнародні еліти відмовитися від інтеграційних процесів, що активно відбувалися до 2014 року. Світ повністю глобалізований, але відповідні елементи

гібридної війни, або втрата над ними контролю змушує деінтегруватись у політичному та економічному просторі заради безпеки, створювати відповідну «завісу безпеки». Безперечно, світ глобалізований, з точки зору інформаційних технологій, але події в Європі, а також згорання Транстихоокеанського партнерства між США і Європою з обранням нового президента США, чітко показують значення національних держав як первинного чинника у світовій політиці. Наступним етапом захисту власних кордонів стане поступове реальне згорання демократичних інститутів і свобод на тлі їхньої гіпертрофованої демонстрації. Авторитарна модель з максимально можливими демократичними інститутами є імовірним майбутнім політичної системи західноєвропейських країн. На наш погляд, за своєю природою авторитарна модель є більш ефективною моделлю у кризові періоди, з точки зору національної держави, зважаючи на її здатність мобілізувати та накопичувати необхідні ресурси.

Якщо проводити історичні паралелі, то ми не можемо виключити геополітичного протистояння між провідними державами світу. Для цього є, на жаль, багато підстав. Методи геополітичної боротьби будуть розширюватись, включаючи більш

ефективніші, що на сучасному етапі є методами гібридної війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Military Balance 2015 / The International Institute for Strategic Studies, 2015. – 504p.
2. Месснер Е. Э. Хочешь мира, победи мятежную войну! Творческое наследие Е.Э. Месснер. – М.: Военный университет, «Русский путь», 2005. – 696 с.
3. Киссинджер Г. Мировой порядок / Г. Киссинджер. – М.: АСТ, 2015. – 512 с.
4. Конах В. К. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання : аналіт. доп. / В. К. Конах. – К.: НІСД, 2014. – 76 с.
5. Киссинджер Г. Пределы универсализма. О консерватизме Берка // Россия в глобальной политике / Г. Киссинджер. – 2012 г. номер 4. [электронный ресурс] <http://www.globalaffairs.ru/number/Predely-universalizma-15641>
6. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 447 с.
7. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / 2013 г. – 137 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1022010>
8. Гаджиев К. С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. – М.: Логос, 2000. – 257 с.

УДК 327.8(477)

Іванова Н.С.

Бердянський державний педагогічний університет

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Досліджується феномен «публічна дипломатія» та її важливе значення для зовнішньої політики держави. Значну увагу приділено розгляду публічної дипломатії як засобу налагодження довготривалих взаємин, що створюють сприятливі умови для державної політики. Обґрунтована важливість впровадження практики публічної дипломатії в Україні з метою обстоювання національних інтересів та просування позитивного міжнародного іміджу держави.

Ключові слова: публічна дипломатія, «м'яка сила», інформаційне суспільство, національні інтереси, національний імідж держави, зовнішня політика України.

Иванова Н.С.

ПУБЛИЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ КАК ЭФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Исследуется феномен «публичная дипломатия» и её важное значение для внешней политики государства. Значительное внимание уделено рассмотрению публичной дипломатии как способу налаживания долговременных взаимоотношений, создающих благоприятные условия для государственной политики. Обоснована важность внедрения практики публичной дипломатии в Украине с целью отстаивания национальных интересов и продвижения положительного международного имиджа государства.

Ключевые слова: публичная дипломатия, «мягкая сила», информационное общество, национальные интересы, национальный имидж государства, внешняя политика Украины.

Ivanova N.

PUBLIC DIPLOMACY AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF THE FOREIGN POLICY OF THE STATE

The phenomenon of «public diplomacy» and its importance for the foreign policy of the state are researched. Considerable attention is paid to considering public diplomacy as a means of establishing long-term relationships that create favorable conditions for state policy. The importance of introducing the practice of public diplomacy in Ukraine in order to defend national interests and promote a positive international image of the state is grounded.

Key words: public diplomacy, «soft power», information society, national interests, national image of the state, foreign policy of Ukraine.

Сучасні міжнародні відносини перебувають у процесі суттєвих трансформацій. Майже в усіх сферах суспільного життя посилюються процеси глобалізації, що породжують значні виклики сфері зовнішньої політики, примушуючи світових акторів, зокрема держав, знаходити нові форми, методи та інструменти взаємодії й інформаційно-комунікативного впливу.

Саме на це спрямована «публічна дипломатія», метою якої є просування національних інтересів держави та забезпечення її національної безпеки шляхом вивчення урядами країн іноземної громадської думки, інформування зовнішньої аудиторії про власну політику та впливу на тих, хто цю думку формує. «Публічна дипломатія» має декілька вимірів, до яких також відносять сфери державного іміджотворення чи творення національного бренду, міжнародних зв'язків з громадськістю тощо.

Для країн, що розвиваються й значно поступаються у могутності розвинутих країнам, «публічна дипломатія» може стати ефективним способом заявити про себе, зосередити увагу громадськості на важливих для них питаннях, підвищити авторитет і посилити вплив на внутрішні та міжнародні процеси.

У різний час проблеми становлення феномена «публічної дипломатії» досліджували Дж. Най, Е. Гулліон, Дж. Даффі, Х. Тач, Б. Хокін, Е. Блінкен, Н. Сноу, Ф. Тейлор, Я. Мангейм, Я. Меліссену, Е. Пламідж та багато інших. Українські дослідження публічної дипломатії, серед яких В. Циватий, С. Гуцал, О. Розумна, В. Руднева, О. Кучмій, Є. Макаренко та інші, насамперед розкривають історію існування цього феномена та приділяють значну увагу проблемам методології й визначення поняття.

Утім, методологічна основа проблематики публічної дипломатії з метою створення позитивного міжнародного іміджу держави в Україні є недостатньо розробленою.

Метою статті є аналіз феномена публічної дипломатії та актуалізація цієї проблематики для сучасної зовнішньої політики України.

Вважається, що вперше термін «публічна дипломатія» використав у 1965р. Е. Галліон у зв'язку з заснуванням при Школі права та дипломатії ім. Флетчера в Університеті Тафтс Центру публічної дипломатії ім. Едварда Р. Мерроу (Edward R. Murrow). Цим Центром в одній із своїх праць тоді й було визначено, що «публічна дипломатія має справу із впливом суспільних соціальних установок на формування та здійснення

зовнішньої політики. Це охоплює виміри міжнародних відносин поза традиційною дипломатією... включаючи формування урядами громадської думки в інших країнах; взаємодію приватних груп та інтересів в одній країні з такими в інших... та міжнародний потік інформації та ідей» [1, с.83].

Державний департамент США в 2009 р. визначає термін «публічна дипломатія» як «програми, що фінансуються з боку уряду і які спрямовані на інформування чи вплив на громадську думку закордонних країн через публікації, кінопродукцію, обміни у сфері культури, радіомовлення та телебачення» [2].

Український науковець Є.А. Макаренко в Українській дипломатичній енциклопедії дав таке визначення «публічної дипломатії»: «Публічна дипломатія – це міжнародна діяльність, спрямована на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, недержавних громад, організацій та окремих індивідів) у міжнародних відносинах. Публічна дипломатія також визначається як діяльність офіційних урядових установ, спрямована на формування міжнародного комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття й розуміння зовнішньої політики держави та протидії негативному позиціонуванню. Однією з цілей публічної дипломатії є забезпечення включення інтересів окремих держав та міжнародних регіонів у глобальний світовий порядок. Основними інструментами публічної дипломатії є засоби масової комунікації, міжнародні та національні неурядові організації, міжнародні неформальні контакти й обміни» [3, с. 384].

У свою чергу В.Г. Циватий вважає, що «публічна дипломатія» – це перш за все інструмент довгострокової дії, що створює сприятливий клімат для зовнішньої політики і дипломатії в цілому. Вона націлена на масову аудиторію і виходить з того, що громадська думка може вплинути на зовнішню політику національних держав. «Публічна дипломатія» не замінює собою традиційну дипломатію, а допомагає підготувати ґрунт для проведення офіційних заходів на зовнішньополітичній арені [4]. Подібної ж думки дотримується В. Руднева, яка стверджує, що публічна дипломатія – це інформування громадськості про політику держави і популяризацію національних культурних цінностей, використовуючи як канали традиційної дипломатії, так і PR-технології впливу на громадську думку [5].

Поняття публічної дипломатії тісно пов'язано з розробленою американським політологом, колишнім помічником міністра оборони США, професором Гарвардського університету Дж. С. Найем-молодшим концепцією «м'якої сили» (soft power) – здатності добиватися бажаного на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примусу. Джозеф С. Най вказує три джерела «м'якої сили» держави: політичні дії, культура й цінності. А «публічна дипломатія» – це засіб, за допомогою якого держава може розповісти світу про себе [6]. На відміну від пропаганди, яка може сприйматися як щось нечесне, вона декларує принцип правдивості. На практиці розбіжності між пропагандою, публічною дипломатією та психологічними операціями є часто розмитими [7, с. 104], а дискусії про те, чи відрізняються пропаганда та публічна дипломатія продовжуються дотепер. Це і не дивно, враховуючи те, що для розвинутих держав завжди існує спокуса використати існуючі у них переваги в інформаційних технологіях і засобах маніпулювання суспільною свідомістю для інформаційної та культурної експансії [8, с. 98]. Ці загрози необхідно враховувати для формування системи інформаційної безпеки у нашій державі.

На думку Джозефа С. Ная, внесок безпосередньої урядової інформації у довготривалі культурні відносини залежить від трьох вимірів або етапів «публічної дипломатії». Перший – це щоденне спілкування, до якого належить роз'яснення суті рішень у внутрішній і зовнішній політиці. Цей вимір також включає підготовку до боротьби з кризами. У разі наявності вакууму інформації після тієї чи іншої події заповнити його поспішають інші. Другий вимір – це стратегічне спілкування, що розвиває серію простих тем: це багато в чому схоже на політичну або рекламну кампанію. Тоді як перший вимір виражається у годинах і днях, другий займає тижні, місяці та навіть роки. Третій вимір публічної дипломатії є розвитком міцних взаємин із ключовими особами упродовж довгих років і навіть десятиріч за допомогою стипендій, програм обміну, навчання, семінарів, конференцій і доступу до каналів засобів інформації [6].

Для нашої країни саме російська військова агресія стала масштабним глобальним викликом. Недостатня увага України до можливостей «публічної дипломатії» і, навпаки, величезні ресурси, задіяні Росією зі

свого боку (як фінансові, так і технічні та дипломатичні), створили підґрунтя для розгубленої реакції країн Заходу, міжнародних інститутів на анексію Кримського півострова та подальше військове вторгнення на територію суверенної держави у центрі Європи. Більш того, тільки після трагедії з малайзійським Боїнгом увага європейської громадськості зосередилась на подіях в Україні. Проблема з розумінням українських подій у світі полягає у відсутності об'єктивної інформації про нашу країну, її трагічну та захоплюючу історію, культуру, її драматичне сьогодення.

Слід зауважити, що намагання керівництва Росії перетворити інструменти публічної дипломатії на пропагандистські засоби врешті-решт призвели до зворотного ефекту, який Джозеф С. Най назвав «парадоксом надміру інформації» [6]. Після відвертих «фейкових» новин про події у самій Європі, скандалів з підкупом ряду відомих європейських політиків з метою «розхитати» внутрішньоєвропейську ситуацію та навколо збитого малайзійського Боїнга МН17, боротьба України за свій суверенітет та відновлення територіальної цілісності нарешті привернула необхідну суспільну увагу громадян ЄС.

Сьогодні публічна дипломатія обов'язково має включати процес створення державою інститутів, які б ставили за мету своєї роботи координацію між інформаційними державними структурами та користувачами Інтернету. Прикладом застосування інструментів публічної дипломатії може слугувати створена в Ізраїлі у 2006 році платформа GIYUS, за допомогою якої окремі особи, залучені на засадах «краудсорсингу», стали координаторами громадської участі в інтернет-акціях (написання коментарів на сайтах міжнародних видань, що опублікували антидержавні матеріали, створення та розміщення колективних петицій, збір підписів під колективними листами та петиціями, твітер-шторми тощо).

Саме одним із вагомих елементів публічної дипломатії мають бути інститути громадянського суспільства, що посилять можливості побудови демократичного соціально орієнтованого суспільства. Залучення до процесу стратегічних комунікацій інститутів громадянського суспільства створює нові можливості для додаткового розвитку суспільних відносин, тому що, відповідно до принципу взаємодії, вони сприяють більш відкритим і прозорим відносинам між суспільством і державою.

Слід визнати, що слушним є твердження стосовно того, що Україна після Євромайдану «стрімко втрачає свої позиції в інформаційно-комунікативному порядку денному, особливо в Європі. Але й сьогодні у більшості стратегічних документів згадки щодо реалізації завдань публічної дипломатії та стратегічних комунікацій досить неявні або побіжні, здебільшого у контексті необхідності утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави, підтримки інтеграції України у світовий інформаційний простір, популяризації України у світі та просування її інтересів» [9].

Стосовно зрушень у позитивному напрямі інституалізації публічної дипломатії у нашій країні необхідно зазначити, що позитивний відгук українського суспільства отримало створення у грудні 2015 р. Департаменту публічної дипломатії у складі МЗС України, який, незважаючи на брак фінансування та обмеженість людських ресурсів, досить активно співпрацює з громадськими активістами. Створення відповідного управління відбулось шляхом внутрішніх кадрових модернізацій апарату МЗС. Відтепер за стратегію культурної промоції і державного бренд-менеджменту України відповідає окрема команда дипломатів, переважна більшість з яких пройшла внутрішній відбір міністерства.

Новостворений Департамент публічної дипломатії складається з трьох підрозділів: відділу культурної дипломатії, відділу іміджевих проєктів та відділу зв'язків з медіа. За словами посла з надзвичайних доручень Дмитра Кулеби «фундаментом публічної дипломатії має бути тріада ключових практик: культура, імідж, ЗМІ. Ці складові потрібно звести в одну структуру, аби вони запрацювали в синергетичному ефекті. Прес-служба не повинна бути старою державною прес-службою, яка займається розповсюдженням заяв, організацією брифінгів та відповідей на запити журналістів. Нова назва відділу («зв'язки з медіа») означає нову функцію: відділи іміджевих проєктів і культурної дипломатії генерують контент, який працівники прес-служби мають доносити до медіа в широкому сенсі – щоб інформація потрапляла до онлайн-платформ, лідерів думок, соцмереж, ЗМІ» [10].

Вже є перші здобутки: культурно-інформаційний центр, відкритий при посольстві України у Франції, Український інститут у Швеції, організація та проведення ряду

інформаційних заходів у багатьох країнах Західної Європи, США та Канаді із залученням української діаспори тощо. Саме в цьому напрямку працює мережева платформа українських волонтерських рухів *Global Ukrainians*, яка в 2015 р. провела два форуми в Києві, а нині працює над написанням стратегії для реалізації інформаційних, мистецьких і бізнес-проектів з представлення українських інтересів у країнах свого перебування. У найближчій перспективі *Global Ukrainians* планують допомогти у реалізації «Плану пріоритетних дій уряду» на 2017-2018 рр., зокрема у втіленні завдання щодо завершення реформи іномовлення України і започаткування роботи щодо популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [11].

Також у соціальній мережі «Facebook» створено сторінку під назвою «Культурна дипломатія України від МЗС / Ukraine's Cultural Diplomacy by MFA», де висвітлюється діяльність Управління публічної дипломатії у сфері культурної дипломатії [12]. Одним із яскравих заходів, зокрема, стала презентація у вересні 2015 року «Клубу культурної дипломатії при МЗС України («MFA DipCult Club»)), який слугуватиме платформою для регулярної комунікації між працівниками МЗС, задіяними у сфері культурної дипломатії, атакше з питань культури посольств іноземних держав, акредитованих в Україні, представниками українського мистецького середовища, націлених на експорт українського культурного продукту та реалізацію спільних міжнародних проектів, а також представниками зарубіжних культурних центрів [13].

Ще один безперечно вагомий крок у контексті публічної дипломатії України під егідою МЗС – це презентація на початку грудня 2015 року онлайн-кампанії на базі сайту «(«Моя Україна – це») з популяризації нашої країни за кордоном під девізом «Міжнародний імідж України у наших з вами руках!». Сайт www.myukraineis.org є результатом співробітництва Міністерства закордонних справ, Міністерства інформаційної політики та організації «StratCom.UA». Сайт – це платформа для інформування іноземців про сучасну Україну та її історію. В основі проекту покладено ідею звільнення від існуючих кліше та стереотипів про Україну [14].

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, можна погодитись, що незважаючи на

зроблене перед Україною постає цілий комплекс інструментальних завдань, без реалізації яких не можна говорити про ефективність провадження дієвої зовнішньої політики та просування своїх національних інтересів, особливо в умовах гібридної війни. Йдеться передусім про необхідність розширення української інформаційно-комунікативної присутності у світовій громадській думці, що сприятиме кращому взаєморозумінню, зростанню взаємодовіри, культурного обміну й прихильності, а також зміцненню національної ідентичності в Україні.

Подальші дослідження феномена «публічна дипломатія» допоможуть осмислити механізми його застосування у зовнішній політиці нашої держави на довгострокову перспективу та розробити відповідні методики застосування інструментів публічної дипломатії як ефективних та сучасних засобів просування національних інтересів України та зростання її авторитету на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. National framework for strategic communication. Report of the Federal government – White House. – Washington, 2009 – 16 p.
2. Strategic Communication Joint Integrating Concept [Електронний ресурс] // Department of Defence concept – Version 1.0 – 07 October 2009 – Режим доступу : http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/joint_concepts/jic_strategiccommunications.pdf
3. Макаренко Є.А. Публічна дипломатія / Є.А. Макаренко, О.П. Кучмій / Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / [редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.]. – К. : Знання України, 2004. - Т. 1. - 760 с.
4. Циватый В.Г. Новая публичная дипломатия: традиции, новации, инструментарий XXI века (опыт для Украины) [Електронний ресурс] / В.Г. Циватый. - III міжнар. науково-практична конф. «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики». - 24 квітня 2014 р. - С.83-90. Режим доступу – <http://dipacadem.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/12/Матеріали.pdf>
5. Руднева В. Публічна дипломатія: теоретичні основи застосування нової інформаційно-комунікаційної технології в державному управлінні [Електронний ресурс] / В. Руднева // Механізми державного управління. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-1-18.pdf>
6. Най Джозеф С. Нова публічна дипломатія [Електронний ресурс]. / Най Джозеф С. // День, 2010. – №28 – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/nova-publichna-diplomatiya>
7. Слісаренко І. Теорія і практика «м'якої сили» у міжнародних відносинах / Слісаренко І. // Освіта регіону. – 2008. – №1-2. – С. 102-108.

8. Дробот Г. Дипломатія – средство междуна-родно-политических взаимодействий. Вопросы теории / Г. Дробот // Обозреватель-Observer. – 2008 – №12. – С. 91-99.
9. Гуцал С. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ [Електронний ресурс] / С. Гуцал – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473
10. Пересунько Т. Українська культурна дипломатія: амбітний початок [Електронний ресурс] / Т. Пересунько // LB.ua – Режим доступу : https://ukr.lb.ua/culture/2016/03/02/328751_ukrainska_kulturna_diplomatiya.html
11. Стратегія розвитку народної дипломатії через мережу «GLOBAL UKRAINIANS» на 2017-2018 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-ukraine-news.org/wp-content/uploads/2017/01/2017-01-18-Global-Ukrainians-Final-Strategy-UKR.pdf>
12. Культурна дипломатія України від МЗС / Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/CulturalDiplomacyUkraine/?fref=ts>.
13. Клуб культурної дипломатії при МЗС України (MFA DipCult Club) // Зовнішні справи. – №9. – 2015.
14. Моя Україна – це [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.myukraineis.org.

УДК 323.22.28:321.013:327.58

Варич Д. Ю.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ, ІСТОРИЧНИЙ, МЕНТАЛЬНИЙ ФАКТОРИ ДІЄЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВ: СПРОБА АНАЛІЗУ

Аналізуються дві держави крізь призму їхньої дієздатності. Розглянуто історичний, ментальний та геополітичний фактори дієздатності. Встановлено ступінь впливу цих факторів на сучасний стан держав. Акцентується на наявності чи відсутності збройних конфліктів. Визначаються можливі перспективи розвитку для найбільш недієздатних держав.

Ключові слова: ментальність, геополітичне становище, внутрішня політика, зовнішня політика, національні конфлікти, історія.

Варич Д. Ю.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ, ИСТОРИЧЕСКИЙ, МЕНТАЛЬНЫЙ ФАКТОРЫ ДЕЕСПОСОБНОСТИ ГОСУДАРСТВ: ПОПЫТКА АНАЛИЗА

Анализируются два государства сквозь призму их дееспособности. Рассмотрено исторический, ментальный и геополитический фактор дееспособности. Установлено степень влияния этих факторов на современное положение государств. Акцентируется внимание на наличии или отсутствии вооруженного конфликта. Определяются возможные перспективы развития для наиболее недееспособных государств.

Ключевые слова: ментальность, геополитическое положение, внутренняя политика, внешняя политика, национальные конфликты, история.

Varich D.

GEOPOLITICAL, HISTORICAL, MENTAL FACTOR OF THE POWER OF STATES: ATTEMPT OF ANALYSIS

Two states are analyzed through the prism of their legal capacity. The historical, mental, and geopolitical factor of the legal capacity is considered. The degree of influence of these factors on the current state of nations is established. The attention is focused on the presence or absence of the armed conflicts. Possible development prospects for the most incompetent states are determined.

Keywords: mentality, geopolitical position, internal policy, foreign policy, national conflicts, history.

Держава – це складний історико-політичний феномен і особливий вид соціальної організації. Вона здійснює свої суверенні політичні й власні повноваження на підвладній території, спираючись при цьому на традиції та менталітет народу країни. Але не всі країни можна назвати дієздатними та стабільними. Дієздатність країни визначається за певними критеріями:

- демографічний тиск,
- рівень еміграції,
- рівень економічної нерівності,
- економічна ситуація,
- криміналізація держави
- роздробленість в силових структурах і еліті,
- переміщення біженців всередині країни,
- зростання реваншистських настроїв,
- кількість наданих державою послуг,
- прихильність виконання законів і дотримання прав людини,
- зовнішнє втручання [1].

Ці критерії розроблює американський Фонд Миру. Фонд у співробітництві з журналом *Foreign Policy* складає список держав за їхньою дієздатністю. На першому місці стоїть держава, яка має слабе або неефективне керівництво, високий рівень злочинності та корупції, значну кількість емігрантів і біженців. За даними 2017 р. найбільш нестабільною державою був визнаний Південний Судан, а найбільш стабільною – Фінляндія.

Оцінюючи країни з точки зору їхньої дієздатності, не варто забувати історію існування цих держав до сьогодення. Історія має безпосередній зв'язок із сучасністю та накладає свій відбиток на спосіб ведення внутрішньої політики та зміст законів. Також історія була основою існування сучасних держав та деяким путівником для того, щоб кожна країна йшла у майбутнє, не повторюючи помилок минулого.

Важливою також є роль менталітету у країнах, оскільки ефективність політики залежить від того, як народ буде сприймати закони та реформи.

Не менш важливу роль відіграє геополітичне становище держави, що є впливовим фактором умов її існування й розвитку. Видається доцільним зіставити країни різних геополітичних і цивілізаційних вимірів. Порівняння проводилося на прикладі найнестабільнішої країни світу – Південного Судану та найстабільнішої – Фінляндії.

Південний Судан – держава в Африці, яка є президентською республікою. З моменту колонізації Африки ця країна не виявляла жодних ознак державності в сучасному розумінні. Араби, які, починаючи з Середньовіччя, переважали у Північній частині Африки, не змогли за всю свою історію інтегрувати племена й народності цього регіону. Лише під час османського правління в Єгипті почалися певні зміни, і ці землі почали поступово цивілізуватися. В період англо-єгипетського панування Великобританії в Судані здійснювалися спроби обмежити ісламський та арабський вплив на Південний Судан, вводячи тут систему певних органів з метою окремого керування, а пізніше був виданий акт про введення віз на проїзд між цими двома регіонами. Паралельно здійснювалися заходи щодо християнізації населення Південного Судану [2].

Формальною причиною початку збройного повстання стали масові звільнення чиновників та офіцерів, які походили з християнізованих районів Півдня. З початку повстання, не дивлячись на готовність стояти до останнього, не були серйозною небезпекою для суданських державних військ, оскільки лише третина повстанців мала вогнепальну зброю, а інші билися за допомогою лука, стріл і списів. Ситуація кардинально змінилася з початку 1960-х, коли сформувалася централізована організація південно-суданського спротиву під назвою «Жало змії».

У 1956 р. відбулося об'єднання земель в єдину країну зі столицею в Хартумі. Домінуючу позицію зайняли політики з півночі країни, які намагалися проводити ісламізацію півдня. З 1956 р. Англія планувала зробити з Судану федеративну державу, у якій будуть дотримуватись прав арабського населення північних провінцій та негритянського населення Південного Судану. Суданські араби пообіцяли англійцям реалізувати цю федеративну модель, але надавати політичну рівність Півночі та Півдню вони не планували.

Припинення громадянської війни з 1955 по 1972 між ісламською північчю та негритянським півднем сприяло наданню півдню деякого внутрішнього самоуправління.

За два десятиліття з початку збройного конфлікту на півдні Судану державне військо знищило приблизно 2 млн. мирних жителів. Періодичні засухи, голод, нестача палива, постійне розширення районів збройних конфліктів, перманентні пору-

шення прав людини змусили 4 млн. жителів покинути свої домівки та тікати до сусідніх країн – Ефіопію, Кенію, Уганду. Біженці, позбавлені будь-яких прав на діяльність, не можуть заробити собі на життя, вони постійно страждають від недоїдання та неправильного харчування, для них немає жодного доступу до отримання освіти та охорони здоров'я. Війна всередині країни призвела до гуманітарної катастрофи [3].

Приблизно через 10 років була відновлена політика ісламізації Джафаром Німейрі, який захопив владу в результаті військового перевороту. Спочатку він орієнтувався на Радянський Союз та проголосив курс на соціалістичний шлях розвитку та спротив імперіалізму. Пізніше Німейрі різко змінив політичні погляди і проголосив Судан шаріатською державою. Ця зміна була спричинена зростанням впливу ісламістських сил в суданському суспільстві. Шаріатські закони були введені по всій країні і навіть там, де ісламське населення становило меншість. У відповідь на ісламістську політику в південних провінціях почалися заворушення місцевих сепаратистів. Після цього військовий конфлікт був відновлений Визвольною армією Судану. Ця армія виступала за єдність суданської держави та звинувачувала уряд Німейрі у намаганнях розділити країну за національними та конфесійними ознаками.

Паралельно з повстанням Визвольної армії Судану, безпосередньо в самому Судані відбувся черговий військовий переворот. Під час візиту Німейрі до США начальник генерального штабу Рахман Свар аль-Дагаб захопив владу в країні. Першою ціллю було скасування конституції 1983 р., яка встановлювала шаріатське законодавство. Домінуюча партія «Суданський Соціалістичний союз» була розпущена, а президент Німейрі опинився у вигнанні. Генерал Свар аль-Дагаб передав владні повноваження уряду Садикааль-Махді, і це дало початок переговорам з південно-суданськими повстанцями задля укладання мирного договору та припинення кровопролиття. У 1988 р. південно-суданські повстанці домовились з хартумським урядом щодо проекту мирного врегулювання конфлікту. Однак аль-Махді відмовився від підписання плану, що призвело до укріплення ісламських фундаменталістів в уряді. Але в 1989 р. він, під тиском військових кіл, погодився з планом мирного врегулювання.

Замість очікуваного умиротворення південних провінцій в Судані відбулося

різке загострення ситуації через новий військовий переворот. У 1989 р. бригадний генерал Омар аль-Башир захопив владу в країні, розпустив парламент та скасував політичні партії, що можна з упевненістю назвати військовою диктатурою. Він знаходився на консервативних позиціях та симпатизував ісламським фундаменталістам. 1991 р. було оновлено кримінальний кодекс, який повертав такі види покарань як відсікання рук, побиття камінням та розп'яття. Після цього відбулася судова реформа, де всіх християн відсторонили від судових процесів і замінили їх на мусольман. Це означало легітимне застосування шаріатських законів щодо неісламського населення. І знову на території південних провінцій Судану почалася активна фаза військових дій. Повстанці взяли під свій контроль частину провінцій, але в 1992 р. хартумські війська захопили штаб-квартиру повстанців. Проти мирного населення Півдня почалися акції викрадання жінок та дітей і передачі їх у рабство до північних земель країни. В результаті все повернулося до ситуації столітньої давності – набіги работорговців на негритянське населення.

Водночас хартумський уряд, скориставшись внутрішньою ворожнечею та протиріччями між племенами, проводив дезорганізацію південно-суданського спротиву. Суданські спецслужби переконували повстанців, що їхній лідер, у разі перемоги, встановить диктатуру свого племінного етносу та буде проводити геноцид по відношенню до інших етнічних груп регіону.

Здавалося, що уряду Хартума буде надана можливість покласти край повстанським рухам на півдні країни, сіючи розбрат між угрупованнями та посилюючи репресії по відношенню до немусульманського населення. Все остаточно зіпсувала надмірна зовнішньополітична самостійність хартумського уряду.

Омар аль-Башир підтримав Саддама Хусейна під час операції «Буря в пустелі», що сильно погіршило взаємовідносини з США. Після цього Судан почали відкрито ігнорувати багатьма країнами Африки. Це привело до того, що хартумський уряд підписав угоду про примирення з частиною повстанців. Омару аль-Баширу не залишалося іншого виходу, як визнати культурно-політичну автономію Південного Судану. До 2004 р. продовжувалися бойові дії, хоча одночасно проводили й переговори щодо припинення вогню між угрупованнями. А 9 січня 2005 р. нарешті було підписано

черговий мирний договір. Згідно з цим договором були прийняті такі рішення: припинити дії шаріатського законодавства на південних територіях, припинити вогонь з обох сторін, демобілізувати значну частину збройних формувань, встановити рівномірний розподіл доходів з експлуатації нафтових родовищ у південних провінціях. Південному Судану надавалася автономія на 6 років, після чого населення отримувало право провести референдум, на якому могло бути винесене питання щодо незалежності Судану як окремої держави [4].

Переговори між повстанцями та урядом у 2003–2004 роках офіційно припинили другу громадянську війну, яка тривала 22 роки. Варто зазначити, що навіть після укладання умовного миру, збройні сутички мали місце у південних районах країни [5]. Перша з цих сутичок була за місяць до проголошення незалежності Південного Судану (в травні 2011 р.), у Південному Кордофані – провінції, яка на сьогодні знаходиться під контролем Північного Судану, але ця провінція населена здебільшого жителями з африканським корінням, які споріднені з жителями півдня.

Найбільш серйозні протиріччя з хартумським урядом були у жителів нубійських гір. Нубійці сповідають іслам, але у них є сильні пережитки традиційних вірувань, що зумовлено їхнім проживанням у горах та пізнім прийняттям ісламу. Це більшою мірою пояснює напружені стосунки з північними регіонами ісламських радикалів.

6 червня 2011 р. почалися бойові дії, причиною яких стала конфліктна ситуація навколо виходу південно-суданських військових підрозділів з міста Аб'ей. Результатом стала загибель 700 солдат, і близько 140 000 мирних жителів стали біженцями. Ця майже зруйнована територія залишається у складі північної частини, що дозволяє прогнозувати продовження конфліктів на цій території найближчим часом.

26 березня 2012 р. виник новий конфлікт у прикордонному місті Хегліг та прилеглих районів, багато з яких багаті на природні ресурси. У квітні 2012 р. Південний Судан захопив місто, а хартумський уряд почав остаточну мобілізацію та визнав Південний Судан ворожою країною. А в цей час Уганда вкотре підтвердила свою готовність підтримувати Південний Судан.

Пізніше відбулася чергова спроба військового перевороту, яка дала початок третій громадянській війні між народам дінк

та нуер. 3 грудня 2013 по лютий 2014 р., за даними міжнародних організацій, приблизно 863 тисячі мирного населення покинуло країну, а 3,7 млн. осіб потребують продовольчої допомоги. Очевидно, що посередники з боку інших країн намагалися приборкати цей конфлікт, але ніякого результату це не дало, тому що завжди знаходяться нові збройні угруповання, які намагаються взяти владу у свої руки [6].

На сьогодні важко передбачати час, коли ця країна та подібні їй зможуть стабілізувати внутрішнє становище. Населення дуже прагне спокою, але за умови тривалої продовольчої кризи, ті, хто має зброю, завжди будуть прагнути захопити владу та продовжувати війни, експлуатуючи наявний нерозв'язаний конфлікт між різними етносами.

Фінляндія – держава Північної Європи з двома державними мовами: фінською та шведською. 3 грудня 1917 р. є незалежною. Стала парламентсько-президентською республікою в 2012 р. Належить до Північного паспортного союзу, ООН, Північної Ради, ЄС та Шенгенської угоди.

Після завершення епохи вікінгів, Фінляндію взяла під контроль Швеція, і це був єдиний довготривалий період в історії, коли ця країна була під контролем. Цей період тривав з 1104 по 1809 рік. За цей час відбулося хрещення фінів, прийняття лютеранства.

У 1809 р. Фінляндія перейшла під правління Російської імперії. Усі питання щодо самоврядування здійснювалися через фінського міністра з резиденцією в Петербурзі і підписувалися безпосередньо царем, що унеможливило участь бюрократії в цьому процесі. В цю епоху фіни, можливо, вперше відчували себе єдиною нацією, з єдиною культурою, мовою, традиціями. Патріотичний підйом відбувся в усіх сферах суспільного життя. На подібні настрої також вплинули буржуазні революції в Європі. У відповідь була введена цензура і таємна поліція. Однак цар був зайнятий міжнародними проблемами і не надавав уваги націоналістичним рухам Фінляндії, і тому Фінляндія могла спокійно претендувати на статус автономної республіки.

Під час правління Олександра II країна зазнала швидкого культурного та господарського розвитку. Була проведена залізниця, яка з'єднувала Хельсінкі, Выборг та Петербург. У 1865 р. була затверджена національна валюта. Країна отримала власні

кадри чиновництва, пошту, армію та кадри судової системи. Відбулося введення фінської мови як державної, заснування обов'язкової шкільної освіти.

Політика обмеження фінської самостійності, яка провадилася Олександром III та Миколою II, припинила автономію Фінляндії. У відповідь почалася кампанія різкого спротиву. У результаті лише відмінили російську мову як офіційну [7].

Події Російської революції 1905 р. збіглися у часі з сепаратистським рухом у Фінляндії, і вся країна приєдналася до Всеросійського страйку. Політичні партії Фінляндії взяли в цьому участь, особливо соціал-демократи, та висунули свої програми реформ. Микола II був зобов'язаний скасувати свої укази щодо обмеження фінської автономії. У 1906 р. вийшов новий демократичний закон, який надавав право голосу жінкам. Це певним чином підняло статус Фінляндії, тому що вона виявилася першою країною в Європі, яка ввела це право. При встановленні загального виборчого права кількість виборців зросла в 10 разів, а старий сейм замінили однопалатним парламентом.

У 1908 – 1914 роках підсилилася політика русифікації, була заблокована діяльність фінського парламенту. Це підняло хвилю патріотичних протестів. У роки Першої світової війни фіни симпатизували Німеччині – там проводили навчання фінських загонів добровольців.

12 лютого 1917 р. Тимчасовий уряд видав акт, який затвердив Конституцію Великого Князівства Фінського і надав можливість задіяти її в повному обсязі. Під час кризи Тимчасового уряду парламент Фінляндії проголосив незалежність Великого Князівства від Росії у внутрішніх справах та обмеження втручання у питаннях зовнішньої та військової політики. Після цього сейм був розпущений, а з серпня по жовтень 1917 року діяв останній уряд, підпорядкований Росії. У грудні 1917 Рада народних комісарів під керівництвом Леніна визнала суверенітет Великого Князівства Фінського як національної держави.

На початку існування Фінляндії як незалежної країни була розформована поліція. У зв'язку з цим виникали різні загони ополчення за ідейно-політичними поглядами. Буржуазні партії формували загони «білої гвардії», а прибічники соціалістів – «червоні загони». Це провокувало збройні сутички. Крім того, на території країни залишалися загони

російської армії. На початку 1918 р. Біла гвардія була взята на державне забезпечення задля встановлення громадського порядку. Паралельно радикальні соціал-демократи створили Виконавчий комітет робітників для державного перевороту. Вона була доставлена в кінці січня 1918 р. Переворот спричинив спалах громадянської війни. В результаті цієї війни політичну владу одержала Біла гвардія і шляхом репресій у парламенті встановили порядок, який блокував участь лівих фракцій. Серед нового парламенту набули популярності монархічні ідеї. Причиною цього було те, що під час громадянської війни більшість політиків розчарувалася у республіці і вважала монархію найкращим виходом для збереження порядку та мирного життя в країні. До того ж з'явилася думка про короля родом з Німеччини, який мав забезпечити підтримку Фінляндії з боку Німеччини у разі загрози з боку Росії [8].

Під час Другої Світової війни Фінляндія зберігала дружні стосунки з Німеччиною та була союзником у війні. У грудні 1941 р. Великобританія оголосила війну Фінляндії. Задля збереження своєї країни у 1944 р. було вирішено шукати виходи для мирного договору і вже у вересні 1944 р. було підписано договір між Великобританією та СРСР, у якому Фінляндія зобов'язувалася сприяти виведенню німецьких військ. Згідно з договором від 10.02.1947 р. кордонами Фінляндії ставали ті, що існували на 1 січня 1941 р. У 1947 р. фіни віддали Радянському союзу деякі райони та виплачували репарації [9, 10].

Після війни політичний стан Фінляндії був сумнівним. Найбільш імовірною була загроза спроби Радянського Союзу зробити Фінляндію соціалістичною державою. Проте вона зберегла дружні стосунки з СРСР.

Виплати репарацій не погіршили економічне життя населення, воно навіть покращилось. Радянські замовлення стимулювали розвиток економіки, а отримані кошти йшли на підвищення рівня життя населення. Створення систем освіти, охорони здоров'я і соціального захисту населення зробило Фінляндію стабільною та дієздатною державою. Уже с 1985 р. Фінляндія отримала членство в Європейській асоціації вільної торгівлі, а з 1995 р. – членство в Європейському союзі.

Аналізуючи вищенаведені дані, можна побачити, що ці дві країни мають свої особливості самовизначення. У Південному Судані досить важливим є те, що населення

країни не відчуває себе як єдиний народ і нація, оскільки на заваді цьому є релігійні, етнічні конфлікти та військово-політичні перевороти. Хоча, слід зауважити, природні ресурси Південного Судану могли б дозволити йому стати досить серйозним конкурентом на нафтовому ринку, до того ж геополітичне становище не є критично негативним, навіть за відсутності виходу до моря.

На прикладі Фінляндії ми бачимо, що маючи велику кількість політичних проблем, слід залишатися єдиною нацією, і це є найкращим фактором збереження суверенітету. Фіни визнавали себе як один народ та боролися за свою самостійність і незалежність.

Однак не варто забувати про значення геополітичного становища. Південний Судан не мав виходу до моря, і таке поняття як державність прийшло туди дуже пізно, що визначило державну недорозвиненість країни. Влада Судану намагається нав'язати населенню демократичні цінності на зразок США, але на сьогодні воно не може повністю реалізувати ці принципи. Для цього потрібно стабілізувати ситуацію, а вже тоді проводити політичні реформи, тому що в іншому разі ця країна не зможе стати повністю дієздатною. У разі успіху може вийти досить успішна країна з достатньо міцною економікою і великим ВВП за рахунок продажу нафти. У випадку з Фінляндією спостерігається зовсім інша ситуація. Наявність виходу до моря і межування з такою розвинутою державою, як Швеція, сприяли проникненню протестантських цінностей, що теж відіграло певну роль у становленні держави.

Варто зазначити, що обидві держави декларують себе як демократичні, але їхня демократія має свої особливості під впливом національного характеру й ментальності народів цих країн. Населення Фінляндії має мультикультурний характер, але національні меншини там не зазнають утисків. Саме тому досягти стабільності для такого типу держав не є важким завданням. Південний Судан – це зовсім інша справа. У країнах з багатоманітним суспільством часто наявні сегментарні протиріччя, які виливаються в конфлікти певного характеру: національного, релігійного, етнічного, мовного, ідеологічного, культурного, расового. Групи населення, сформовані на основі цих протиріч можна характеризувати як сегментарні. Саме ці групи надають певного особливого забарвлення політичній системі

та політичній ситуації в країні і впливають на її стабільність. Політична стабільність демократичного режиму має 4 найголовніші характеристики:

- 1) висока вірогідність збереження свого демократичного характеру;
- 2) низький рівень наявного або потенційного громадського насилля;
- 3) ступінь легітимності політичного режиму;
- 4) ефективність режиму в прийнятті та здійсненні рішень.

Для повноцінного існування демократичного режиму всі ці фактори мають бути присутні та взаємодіяти між собою [11, с. 218, 219].

Процес демократизації Південного Судану ускладнюється тим, що не було враховано факт невідокремленості політичної сфери від сфери соціальних взаємовідносин, що було постійним фактором нестабільності. Тож передовсім необхідно досягати консенсусу між сегментами населення. Тут як мінімум є два варіанти. По-перше, уряд може створити парламент, який буде складатися з вибраної еліти кожної з племінних частин населення, а на чолі держави повинна бути нейтральна, незацікавлена особа. По-друге, можливість силових методів покарання за спричинені бунти, має бути прописана у конституції. Звичайно, у чистому вигляді жоден з запропонованих варіантів існувати не може, тому цікаво виглядати буде синтез цих концепцій. Рівний доступ до парламенту та прописані закони з якісним їх дотриманням зроблять державу дійсно стабільною і демократичною. Ситуація з Фінляндією досить однозначна. Ця держава є гомогенною, і демократичні цінності були звичними для населення, тому проблем з демократією не було, і рівень насилля серед населення є мінімальним. У цьому випадку Фінляндія може бути своєрідним зразком для Південного Судану у плані вирішення питань не силою, а цивілізовано і демократично.

Розглянуті країни яскраво доводять нам, як історичний, геополітичний і ментальний фактори впливають на функціонування та внутрішню стабільність. Аналіз цих взаємозумовлених факторів дає певну картину того, що відбувається у певній країні. Необхідно в дослідженнях враховувати це і, перше за все в дослідженнях стану демократії у країнах третього світу, в яких відбувається тільки процес становлення демократичних ідей і принципів з метою стати повноправною частиною демократичного світу. Південний Судан яскравий тому

приклад. Країни першого світу повинні співпрацювати з країнами третього, щоб допомогти їм у їхньому розвитку. Тісна міжнародна співпраця є у наш час головним аспектом життя суспільства і для деяких держав вона є вирішальною у творенні міцної демократичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рейтинг стран мира по уровню слабости. Гуманитарная энциклопедия [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2017. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/failed-states-index/info>
2. Южный Судан – Черная Африка, решившая отделиться от арабского мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portalostranah.ru/view.php?id=168&page=2>
3. Карамеев С. Хрупкий мир в краю вечной войны. 11.01.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2005/01/10/sudan/>
4. Полонський І. Южный Судан: нескончаемая война. 19.12.2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://topwar.ru/65053-yuzhnyy-sudan-neskonchaemaya-voyna.html>
5. Внутрішні конфлікти та розколи // Політичний атлас сучасності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hyno.ru/tom4/1639.html>
6. Президент Южного Судана: заговор военных раскрыт // Русская служба. 16.12.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/international/2013/12/131216_south_sudan_fighting.shtml
7. Очерки истории Финляндии от древнейших времен до начала XX столетия / М. А. Лялина. — Санкт-Петербург. 1908. 304. Режим доступу: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003750182#?page=1>
8. Кетола Э. Революция 1917 года и обретение Финляндией независимости: Два взгляда на проблему / Э. Кетола // Отечественная история. - 1993. – № 6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://historystudies.org/2012/06/ketola-e-revoluciya-1917-goda-i-obretenie-finlyandiej-nezavisimosti-dva-vzglyada-na-problemu/>
9. Мирный договор с Финляндией [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aroundspb.ru/finnish/docs/peace1947.php>
10. Сеппяля Х. .Фінляндія як окупант у 1941-1944 роках [Електронний ресурс] /Х. Сеппяля. – Режим доступу: http://www.priozersk.ru/1/text/0005_1.shtml
11. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократическиережимы / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – № 1. – С. 217-225.

Наукове видання

В І С Н И К

*ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА*

**Серія «Питання політології»
Випуск 32**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 30.05.2016. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризограф. Ум. друк. арк. 14,0 Обл.-вид. арк. 16,4

Зам. № _____ Наклад 100 пр.

Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано ФОП «Петрова І.В.»

61144, Харків-144, вул. Гв. Широнінців, 79-в, к.137, т. (057) 362-01-52

e-mail: bookfabrik@rambler.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03р.